

Կ Ի Ր Ա Ս Ո Ն

(ԻՄ ԾՆՆԴԱՎԱՅՐՍ)

(Որ մաս կը կազմէ Ամերիկայի ողբացեալ Նախագահ Ռուբըն
Ուիլսոնի սահմանադրած Հայկական Նահանգներուն)

ԳՐԵՑ

ՍԵՒՅՈՆՔԵԱՆ ԹՈՎՄԱՍ

(ԾՆԵԱԼ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ)

Հայաստանի Ազգային Գրադարան
1947

Յպարան ՍՍՀՍԿ-ՄԵՍՐՈՂ Դահիրէ

Հեղինակէն չստորագրուած օրինակները անվաւեր են:
Պատկերներուն արտասպումը հեղինակին արժօնութեամբ
միայն բոլլասրելի է: Ս. Թ.

Երևան, Խաչատուրյան-Բեհե
«Կիսամյակ Երևան»
Հունիսի, 7. 4. 1948

Հրապարակ

708

493

Կ Ի Ր Ա Ս Ո Ն

(ԻՄ ԾՆՆԴԱՎԱՅՐՍ)

(Որ մաս կը կազմէ Ամերիկայի ողբացեալ Նախագահ Ուուքրո
Ուիլսոնի սանձաւազած Հայկական Նահանգներուն)

ԳԻՆՑ

ՍԵՒՅՈՆՔԵԱՆ ԹՈՎՄԱՍ

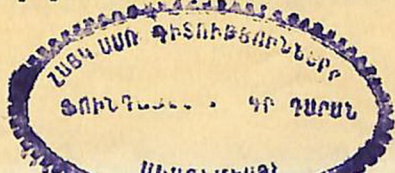
(ԾՆԵԱԼ ԳԱՐԳԱՇԵԱՆ)

Գրառւմ
Ստորագրում
Գրառւմ — Գրառւմ

1947

Տպարան ՍՍՀՍԿ ՄԵՍՐՈՂ Գաւիթէ

1991

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

(ՍՏՈՒՄԱՐԱՆԱԿԱՆ)

ՔԱՂՅՐ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

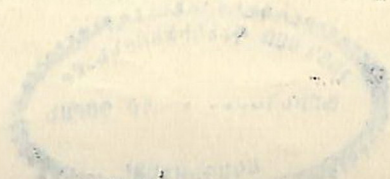
ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԾՆՈՂԱՅՍ

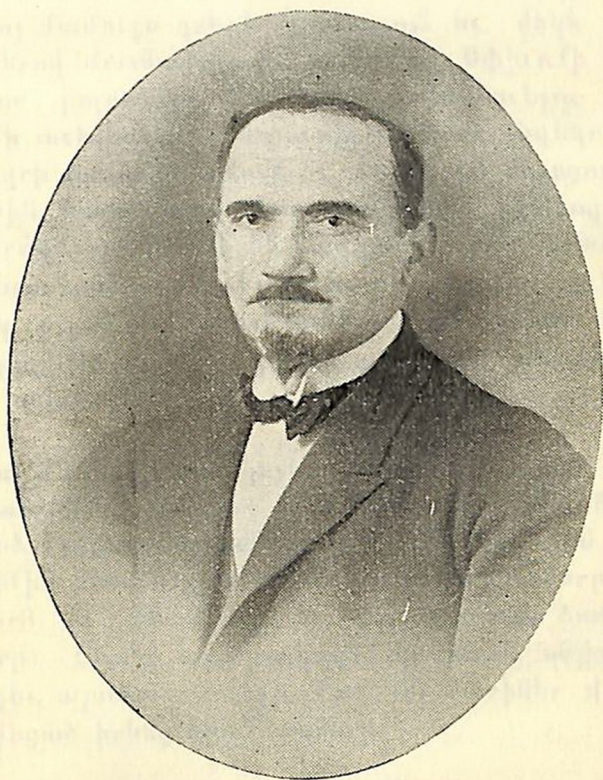
ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԻ ՍԻՄԱՅԻ (ՀՈՒՓՍԻՄԷ)

ՍՏՈՒՄԱՐԱՆԱԿԱՆ

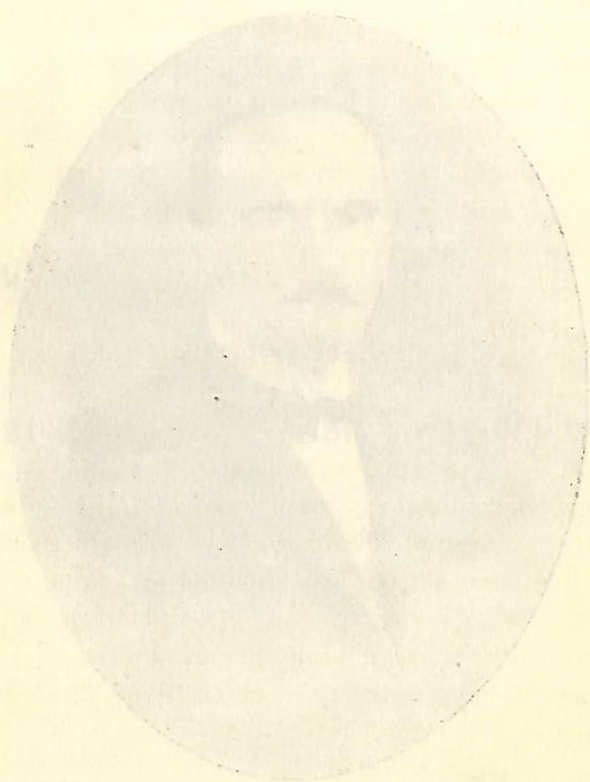
(ՍՏՈՒՄԱՐԱՆԱԿԱՆ)

1991

ՍԵՒՅՕՆՔԵԱՆ ԹՈՎՄԱՍ
(Ծնեալ Գարագաւեան)

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
(Department of Education)

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Հայ մամուլը գրեթե միահաղոյն եւ մէկէ աւելի առիթներով մասնանշեց եւ քիւադրեց Սփիւռքի Հայու-թեան ուր, բոլորովին կորսեան չի մասնուելու համար Հայրենի աշխարհին ծանօթութիւններն ու տեղեկութիւն-ները, գրի առնուին անոնք եւ մամուլին միջոցով կամ առանձին հասօրներով հրատարակուին, որպէսզի քի վերապրողները գիտակցին ազգովին մեր կրած կո-րուսներուն անաւորութեանը եւ քեզալիք սերունդները իրազեկ ըլլան այն պատճառներուն որ զիրենք անհայ-րենիք քափառականներ դարձուցած են եւ նշած չորս կողմն աշխարհիս:

Հայ մամուլի այս կոչին ընդառաջ գացին շատեր
 և առանձին հասորներով կամ մամուլին մեջ հրատա-
 րակուած յօդուածաւարտներով անմահացուցին իրենց
 հայրենիքին յատուկ բարեբեր ու սովորութիւններ, կո-
 րուսներն ու վնասները և այլ կարեւոր ծանօթու-
 թիւններ: Շատեր ալ, սակայն, կը մնան անյիշատակ
 և մինչեւ այսօր — աւելի քան 30 տարիներ վերջ —
 չեն ունեցած իրենց հեղինակներ:

Մաղթելով որ այդ՝ մոռացութեան կամ այլ որեւէ պատճառով՝ յայադումի ենթարկուածներն ալ հետզհետէ լոյս աշխարհի գան եւ անյիշատակ չի կորնչին, ու միանգամայն իմովսանն, ի՞նչ չափով որ կարելիութիւն ունիմ, պատասխանելու համար այդ ընդհանուր կոչին, ձեռնարկեցի գրի առնելու այն ամէն ծանօթութիւններն ու տեղեկութիւնները զոր ունիմ իմ ծննդավայրիս, ԿԻՐԱՍՈՆ-ի մասին, եւ հրատարակութեան կոտամ առան-

ձինն, մասնաւոր օժանդակութեամբ Տիար Սերովբէ Պետրոսեանի եւ Տալազեանի ծախուց նուիրատուութեամբ իրաւաբան եւ ծանօթ օրէնսգէտ Շաւարս Սեւոյնեանի:

Եւ սպասեցի մինչեւ այսօր որ ինձմէ աւելի ձեռնհաս եւ հեղինակաւոր հայրենակից մը կատարէ այդ պարտականութիւնը, որովհետեւ, իմ մանկութիւնս եւ երիտասարդութիւնս միայն ապրած եմ Կիրասոնի մէջ, այսինքն 1869-1891 եւ 1898-1908, ընդամենը 32 տարի:

Ինչպէս այդ քուականներէն կարելի է հետեւցնել, եւ բացակայ զգնուած եմ Կիրասոնէն՝ 1895ի, 1896ի եւ 1915ի հայկական ջարդերու, կոտորածներու եւ տաւազութիւններու քուականներուն, ապրած ըլլալով 1891—1898՝ Կ Պոլիս, 1908—1912՝ Նոյնպէս Կ. Պոլիս, բացի Նոյեմբեր 1910-էն մինչեւ Օգոստոս 1911, շուրջ տար ամիս երթել եկելով եւ զգնուելով Հանրէ՝ տեղւոյն երկսեռ Որբանոցին տնօրէնութեան պատշտօնին կոչուած ըլլալով Կիլիկիոյ Կեդրոնական Որբախնամ Յանձնաժողովին կողմէ: Իսկ 1912 Հոկտեմբեր ամիսէն մինչեւ այսօր կը մնամ Գահիրէ (Եգիպտոս):

Այնու ամենայնիւ միշտ հետեւած եմ հեռուէն քեզմօտէն հայրենիքիս յատուկ տեղեկութիւններուն, ըլլա՛յ լրագիրներու մէջ հրատարակուածներուն, ըլլա՛յ հրաւժով վերապրած մի քանի հայրենակիցներուս հաղորդածներուն՝ անձամբ այս վերջիններէն փառելով:

Շատ գոհ լիցիք ըլլամ եթէ հայրենիքիս անցներուն մօտէն ծանօթ ձեռնհաս եւ հեղինակաւոր անձնաւորութիւններ զիս կանխեն եւ կամ իմ այս գրողիս կարգալի վերջ, յաւելուածական լրացուցիչ տեղեկութիւններ հաղորդեն, մեզի յաջորդող սերունդին եւ պատշտօնեան համար: Մինչ այն, կ'օգտուիմ արդիւնաւոր պատեհութեան մը հետեւեալ կերպով:

ՏԻԱՐ ՍԵՐՈՎԲԷ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ

Նախախնամական բարեգիպութեամբ մը, 1914ի Մեծ Պատերազմի նախընդորէն ի վեր, Աղեքսանդրիա հաստատուած էր ընտանիօք եւ հոն կը բնակէր Տիար Սերովբէ Պետրոսեան, Կիրասոնի բազմամեայ Աւագ ուսուցիչն ու դաստիարակ-տնօրէնը, որուն շնորհալի զաւակները՝ օրիորդներ Սաթենիկ եւ Արմենուհի 1940ի ամառը, Գահիրէ եկած էին քանի մը խաղաղ օրեր անցընելու համար, որովհետեւ իտալական ռմբաժիգ օդանաւներ խանգարած էին Աղեքսանդրիոյ հանգիստը եւ կ'ահաբեկէին անոր բնակչութիւնը:

Առիթէն օգտուելով կը խնդրեմ Օր. Սաթենիկէն որ բարի ըլլայ իրեն հետ միասին տանելու ձեռագիրս զոր քիչ առաջ աւարտեմ էի, համբերութիւնը ունենայ պարապոյ պահերուն կարգալ զայն իր ծերունագարդ բազմերախտ հայրիկին, առանց սակայն ոեւէ չափով նեղութիւն պատճառելու իրեն եւ տկարացած աչքերուն եւ իմ կողմէս խնդրելու որ եթէ կարելի կը նկատէ, հաճի իր դիտողութիւններն ու սրբագրութիւնները կատարել եւ աւելցնել իմ չգիտցածներս:

Օր. Սաթենիկ սիրայօժար ստանձնեց գործադրել խնդրանքս ու ես 7 Սեպտ. 1940 թուակիր նամակովս, ի մէջ այլոց, կը զըբէի իր սիրելի հայրիկին.—

«Կը յուսամ Օր. Սաթենիկ պէտք եղածին պէս իմ թարգմանս եղաւ ձեր մօտ, բացատրելու համար թէ որպիսի՝ անհրաժեշտութիւն մը զիս պարտաւորցուց ձեր քննադատութեանն ու սրբագրութեանը ենթարկելու իմ մէկ ձեռագիրս՝ ծննդավայրիս (Կիրասոն)ի մասին, ուր ուսանողութեանս շրջանէն յետոյ շատ քիչ տարիներ միայն ապրած եմ, կարենալ որչափ հնար է նուագագոյն թրութեամբ գործ մը մէջտեղ բերելու համար, ու խորհեցայ որ դուք պիտի կրնայիք լրացուցիչ մասեր մը աւելցնել անոր վերայ, տրուած ըլլալով որ բաւական երկար տարիներ ապրեցաք հոն: Օր. Սաթենիկ ազնուօրէն յանձն առաւ մեղմացնել ձեզի պատճառած այս նեղութիւնս, որուն համար վստահ եմ ձեր նեղողամտութեան եւ այժմէն ձեզի կը յայտնեմ ջերմագին շնորհակալիքս »:

ՏԻԱՐ ՍԵՐՈՎԱԷ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ ՊԱՅԱՍԽԱՆԸ

30 Հոկտ. 1940

«... Դառնանք ձեր նամակին որով իմ քննութեանս եւ սրբազրութեանս կը յանձնէիք ձեր գրական գեղեցիկ գործը, այնու ինձ ալ առիթը ընծայելով պահ մը 45 տարուան հին յիշատակները ապրելու եւ անոնցմով նորոգուելու, շնորհակալ եմ ինձ հղած այս պատիւին եւ վստահութեան համար. քննեցի եւ ուսումնասիրեցի ամբողջ գործը, եւ հարկ եղած յիշեցումներն ու թելադրանքները ըրի առանց վերապահութեան, որչափ որ կը ներէր իմ կարողութիւնս եւ կը զօրէր յիշողութիւնս՝ բայց դուք կրնաք եւ ազատ էք անոնց մէջէն կարեւորները ընտրելու եւ անկարեւորները ի բաց թողելու. կրնայ ըլլալ որ իմ յիշողութենէս վրիպած սխալներ ալ գործուած ըլլան, հաճեցէք դուք եւս զանոնք ուղղել եւ սրբագրել. մեծ ծաւալութիւն մըն է որ մատուցած էք ձեր հայրենիքին եւ Հայութեան զլիւսն պայծառ աղէտէն վերապրող բնակորներուն, ինչպէս նաեւ յաջորդաբար եկող նոր սերունդներուն, որոնք ծանօթանալով եւ յիշելով իրենց նախնիներուն ընազաւառը, պիտի գնահատեն ձեր յիշատակի այս գրքոյլը, եւ օրհնեն զձեզ. ես ալ ջերմապէս կը շնորհաւորեմ զձեզ եւ ձեր գրական գործը. ակներեւ է որ ձեր բոլոր եռանդն ու կորովը ի սպաս դրած էք՝ Կիրասոնը իր բոլոր մարգերուն մէջ այնքան մանրամասնութեամբ նկարագրելու համար. կը մնայ ուրեմն ձեզի ջանալ իբր վերջին աշխատանք ամփոփելով նոր մանրամասնութիւններն, ամբողջացնել ձեր գրական այս խիստ գնահատելի գործը, որուն համար բոլոր սրտով կարողութիւն եւ յաջողութիւն կը մաղթեմ ձեզ:»

Ես թոյլ չտուի ինծի ոեւէ յապաւում կատարել եւ իր կարեւոր եւ ոմանց համար գուցէ անկարեւոր բոլոր կէտերն ու մանրամասնութիւնները զետեղեցի իրենց պատական զուխներուն մէջ:

Ու նաեւ Կիրասոնի յատուկ կարգ մը պատկերներ, զորս արտագրել տուի (1898—1908 իմ ծննդավայրիս մէջ որպէս արքութական ապրած շրջանիս հրատարակած Թ. 1—26 քարթ փութաւրներէն) մէկ քանիները՝ իրենց համապատասխան թիւերով ու զետեղեցի կարգաւ, աւելի յստակ գաղափար մը կազմել տալու համար յարգելի ընթերցողներուս:

Ու այս կերպով աւելի եւս ծոխացան Կիրասոնի եւ տեղւոյն Հայութեան մասին իմ գրածներս, որոնք անդաստակարգ եւ թերի մնացած պիտի ըլլային ու նուազ յատկանշական՝ առանց այս սրբազրութեան եւ պատկերազարդութեան:

ՍԵԻՅՕՆՔԵԱՆ ԹՈՎՄԱՍ
(Ծնեալ Գարագաշեան)

Գահիրէ, 15 Փետրվար 1945

Կ Ի Ր Ա Ս Ո Ն

(Ի Մ Ծ Ն Ն Դ Ա Վ Ա Յ Ր Ս)

Գլուխ Ա.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Աշխարհագրական դիրքը

Սեւ Ծովի հարաւային եզերքը, Տրապիզոնի եւ Սամսոնի մէջտեղերը, Պոնտոսեան լեռնաշղթային ստորոտը կառուցուած կամ թերեւս վերակառուցուած՝ Մեծն Տիգրանի քեռայր Միհրդատի որդւոյն Փառնակէսի կողմէ, այս սիրուն քաղաքը, Կիրասոն, ունի կէս մը դաշտային եւ կէս մը լեռնային դիրք:

Սահմաններն են՝ հիւսիսէն՝ Սեւ ծով, արեւելքէն՝ Ագ-Սու գետ, հարաւէն՝ Պոնտոսեան լեռնաշղթայ եւ արեւմուտքէն՝ Պաթլամա գետ:

Կիրասոնի հողը սեւ է եւ յոյժ բարեբեր մշակութեան համար ամէն տեսակ բոյսերու եւ բանջարեղէններու: Իր կողքը կը պատնիշեն առաւել կամ նուազ բարձրաբերձ լեռներ, որոնք ծածկուած են մշտադալար կանանչութիւնով, պտղատու եւ ոչ պտղատու ծառերով եւ թուփերով: Իսկ առջեւը փրուռած է Սեւ Ծովի ընդարձակ տարածութիւնը, մինչեւ հեռաւոր հորիզոններ, (եզերելով Պուլկարական, Ռումանական եւ Ռուսական կամ Խորհրդային Միութեան ցամաքները, այժմ, երեք չորս տարիներէ ի վեր, այս վերջինները փոխակերպուած ընդարձակածաւալ աւերակոյտի մը եւ մահաստանի մը, 22 Յունիս 1941ի Գերմանիոյ անարդարանալի եւ՝ 1939ին ստորագրած դաշնագրին մեջանը դեռ չի չորցած, վատա-

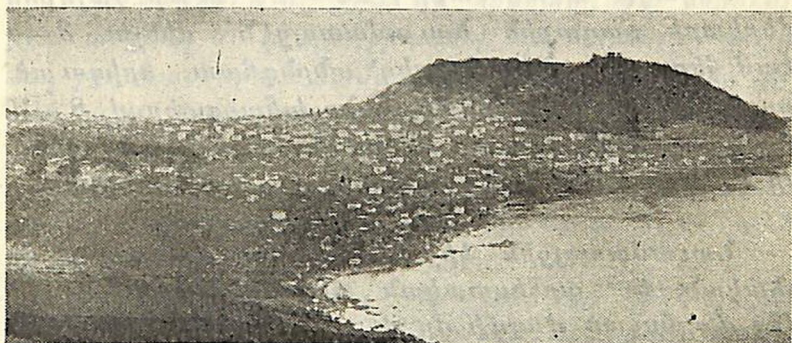
բար կատարած յարձակումէն) միապաղաղ ողորկութեամբ մը, որուն վրայ կը ցոլանան արեւին երբեմնեանգ ճառագայթները՝ առաւօտէն մինչեւ երեկոյ եւ լուսինին շողարձակումները՝ մանաւանդ աստեղագարդ խաղաղ գիշերները, պարզելով դիւթիչ, հմայիչ եւ ներշնչիչ հիասքանչ տեսարաններ, զորս դիտելէ չեն յագենար զգայուն աչքեր: (Տե՛ս պատկեր ք. 5 (24) էջ 37):

Այլապէս հմայիչ տեսարաններ կը պարգուին այդ ընդարձակածաւալ տափարակութեան վրայ երբ առաւօտեան սիւզն է կամ հիւսիսի զեփիւոք որ իրենց անցքը կը կատարեն անոր վրայէն՝ սփռելով ձիւնաթոյր կէտկիտումներ, յարուցանելով մեղմօրօք ծըփանքներ եւ հեզասահ ալեակներ, որոնք կուգան շարի շար զարնուելու եզերքի մանրիկ, մանր ու խոշոր խճաքարերուն եւ կը հանեն այնպիսի ներդաշնակ ծայներ, միօրինակ երաժշտականութեամբ մը, որ մերձակայ բնակիչներուն կը պարզեւեն խաղաղ եւ քնաբեր գիշերներ:

Բայց այդ հանդարտութիւնը խոյս կուտայ երբեմն եւ անոր տեղը կը զրաւեն գոռացող ամեհի ալիքներ, որոնք լեռնանման կը բարձրանան, կը կուտակուին, իրարու վրայ կը խուժեն, զիրար առաջ կը մղեն՝ հեռաւոր հորիզոններէն, երբ փոթորկոտ է օդը եւ կատղած է հռչակաւոր հիւսիսը, ժամ առաջ գալ եզերքները ծեծելու, մինչեւ իսկ փողոցներէն ներս խուժելու եւ մերձակայ բնակիչները սարսափի մատնելով տարածուելու թաղերէն ներս եւ քշել տանելու ինչ որ կայ խարխուլ կամ նուազ տոկուն՝ տուն, ցանկապատ, ծառ, թուփ, եւայլն, նոյնիսկ մարդ եւ անասուն յանկարծակիի բերելով եւ իրենց հետ տա-

նելով դէպի ծով, դէպի անդունդ անվերադարձ, մահ եւ աւեր սփռելով ամէն կողմ: (սե'ս պատկեր ք. 2 (—) էջ 19):

Այսպիսի ահաւոր եւ քանդիչ փոթորիկներէն վերջն է որ երեւան կ'ելլեն ծովեզերեայ արտերուն եւ պարտէզներուն՝ ալիքներէն փորուած եզերքներուն վրայ՝ հողի շերտաւորումներ եւ աղիւսներու կամ կղմիտրներու շարաններ, որոնք ծածկուած են հողի թանձր խաւով մը եւ որոնք, ինչպէս նաեւ մեծա-

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 1. (3). — Բերդը եւ արեւելեան մասը՝
բարձրէն լուսանկարուած

զանգուած եւ քառակուսի սպիտակ քարեր կամ ձուլածոններ մէկ ու կէս մէթր լայնքով եւ 2—3 մէթր երկայնքով, որ կը նշմարուին ծովեզերքէն 5—6 մէթր հեռաւորութեամբ եւ երկար շարքով մը, ջուրերուն տակ, տեղատուութեան ատեն եւ կամ ծովու փոթորկումներէն յետոյ, եւ բաւական խօսուուն են յայտնելու համար թէ դարեր առաջ բնակարաններ կային հոն եւ ծովակուլ եղած են: Ո՛վ գիտէ ե՞րբ, երկրա-

խոյզներ պատեհնութիւն կամ կարելիութիւն սկիտի
ռենենան այս կողմերով ալ շահագորգութեամբ:

Քաղաքին այս արեւմտեան մասին վերջին միակ
քնակարանն էր եռայարկ մեծ ապարանք մը, Ալի
պէյին անուանով, որուն պատերը տոկացեր էին եւ կը
տոկային տակաւին եւ հիմերը մնացած էին անսա-
սան՝ երեք կողմէ աւագով շրջապատուած եւ հարա-
ւային կողմէն միայն միացած իր սեփական արտին:

Ծովափի աւագութեան, 60—100 մէթր լայնքով
կ'երկարի քաղաքին նաւամատոյցէն մինչեւ 3—4
ժամ հեռաւորութեամբ տեղ՝ անընդհատ, երկզուած՝
խոշոր եւ աստիճանաբար մանր խճաքարերով, 8—10
մէթր լայնութեամբ, որ կ'եզերեն ափունքը եւ գօտի
մը կը կազմեն ընդմէջ աւագին եւ ծովի եզերքին:

Նաւամատոյցին կից է մարտկոց (թապիա) մը
քնական եւ արհեստական, հաստատուած ծովին
մէջ մխրճուած ժայռի մը վրայ, 20—40 մէթր տրա-
մագծով շրջապատի մը մէջ, որ սակայն դադրած էր
այդ նպատակին ծառայելէ, ազատ էր մուտքը, ո-
րուն միւս կողմէն մարդիկ կ'իջնէին դէպի ծով տա-
րածուած ժայռերուն վրայէն, ծուկ որսալու եւ ա-
մառ եղանակի մէջ լոգանք առնելու համար: (սե'ս
պատկեր՝ ք. 2 (—), էջ 19):

Նաւակամատոյցէն սկսելով մինչեւ քաղաքին ա-
րեւելեան ծայրը, շուրջ մէկ ժամ տեւող երկարու-
թեամբ մը, ծովափունքը կ'եզերուն առաւել կամ
նուազ մեծ խորշերով, խութերով եւ ժայռերով, ո-
րոնք կը ձեւաւորեն ստորոտը մեծատարած ժայ-
ռաբլուրի մը, որուն գագաթը կը գտնուի բերդը եւ

ասոր շուրջըրորը կը ծածկեն բնակչութեան բնակարանները եւ իրենց պարտէզները ու ծաղկանոցները: Ասոնք հետզհետէ տարածուեցան մինչեւ ՍԱՅ-ՏԱՇ կոչուած բարձունքը, որ մաս կը կազմէ Պոնտոսեան լեռներուն եւ որուն աջ եւ ձախ կողմերը ծածկող բնակարանները՝ շրջապատելէ վերջ Փառնակաշէն բերդը՝ կը տարածուին մինչեւ ծովեզերք, պարզելով ծովահայեաց սքանչելի տեսարան մը՝ իրենց սպիտակափառ տեսքով եւ տանիքներու աղիւսագոյն կղմխտրներով, այնպէս որ ՎՈՆԱԻ հրուանդանը արեւմուտքէն եւ Զէֆըի հրուանդանը արեւելքէն՝ անցնող եւ դէպի Կիրասոնի նաւահանգիստը դիմող շոգեհաւներուն համբորդները հիացումով կը դիտեն այդ համայնապատկերը, մինչեւ խարսխելն ու իրենց կրած բռնները դուրս տալէ եւ նոր բռններ առնելէ վերջ՝ խարխիս քաշել եւ հեռանալը (սե՛ս համայնապատկերներ p. 3 (15—16) եւ p. 4. (17—18) էջ 25 եւ 31):

Բարձրէն դիտուած, Կիրասոն, կը ներկայացնէ լեռնէն դէպի ծով երկարած գլուխ մը, որուն պարանոցը կը ձեւանայ բերդէն վայրէջքով մը եւ դէպի լեռ բարձրացումով եւ ՍԱՅՏԱՇի միացումով (սե՛ս պատկեր p. 1 (3) էջ 11):

Երկու գետեր, քաղաքէն մէկ մէկ ժամ հեռաւորութեամբ, արեւելքէն՝ Ագ-Սու եւ արեւմուտքէն՝ Պաթլամա, կը թափին Սեւ Ծով, իջնելով եւ ոլորապըտոյտ շրջանն ընելով Պոնտոսեան լեռներուն: (սե՛ս պատկեր p. 10 (10) էջ 71):

Քաղաքին արեւմտեան կողմը կայ փոքրիկ աւան մը եւ փոքրիկ բերդ մը ԶԸԹԼԱԳ-ԳԱԼԷ անունով, մօտիկը Պաթլամա գետին:

Ծովով թէ ցամաքով չորս ժամ հեռաւորութեան վրայ կայ գիւղաքաղաք մը ՊՈՒԼԱՆՃԸԳ անունով:

Անկէ անդին կան ՕՐՏՈՒ, ԻՒՆԵՔ, ՖԱԹՍԱ, ՉԱՐՇԱՄՊԱ, ՍԱՄՍՈՆ, ՍԻՆՈՊ, ԻՅՆԷՊՕԼՈՒ ծովեզերեայ քաղաքները՝ դէպի Կ.ՊՈԼԻՍ: Իսկ արեւելքէն՝ ԹՐԻԲՕԼԻ, ԷԼԷՎԻ, ՊԼԱԹԱՆԱ, ՏՐԱՊԻՉՈՆ, ՐԻՋԷ, ՊԱԹՈՒՄ քաղաքները:

ԿԻՐԱՍՈՆ նաւամատոյցն էր ՇԱՊԻՆ ԳԱՐԱՀԻՍԱՐԻ, ԹԱՄՁԱՐԱՅԻ, ԱԿՆԻ, ԱՐԱԲԿԻՐԻ, ՄԱԼԱԹԻԱՅԻ, ԽԱՐԲԵՐԴԻ հւայլն:

Գլուխ Բ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Բնակչութիւնը

ԿԻՐԱՍՈՆ բնակուած էր Թուրքերէ, Յոյներէ եւ Հայերէ: Մեծամասնութիւնը բնակչութեան Թուրք էր, ինչպէս Թուրք էր բնակչութիւնը հարիւրաւոր գիւղերու, որոնց հազիւ մէկ քանին բնակուած էին Յոյներէ, ինչպէս ՉԸԹԼԱԳ-ԳԱԼԷ, հւայլն: Յոյները գրաւած էին քաղաքին գրեթէ ակրողջ ծովեզերեայ մասը, իրենց թաղերով՝ ԳՕԳԱՐԱ, ԼՕՆՃԱ, հւայլն, եկեղեցիներով, վարժարաններով, ապարանքներով եւ տուններով: Թուրքերը գրաւած էին մասնաւորապէս քաղաքին միջին մասը՝ ՀԱՃԻ ՀԻԻՍԷԻՆ, ԳԱՓՈՒ ԳԱՀՈՒԷՍԻ, ՕՐԹԱ ՄԱՀԱԼԼԷ, ԳՈՒՄԵԱԼԸ ՄԱՀԱԼԼԷՍԻ, հւայլն: Իսկ Հայերը գրաւած էին Բերդին արեւելեան, արեւմըտեան եւ հարաւային մասերուն մէջ Թուրքերու եւ Յոյներու հետ բնակուած խառն թաղեր, ինչպէս ԳՈՒՄԵԱԼԸ, ԷՐՄԷՆԻ եւ ՕՐԹԱ ՄԱՀԱԼԼԷՍԻ, ՍԷՕՔԷՆ, ՍԱՅՏԱՇ, ԳՕԳԱՐԱ, ԼՕՆՃԱ հւայլն: Այս վերջին երկու թաղերը կը կոչուէին նաեւ ԱՆԴԻԵՐԵՍ, Բերդին արեւելեան կողմը գտնուելուն համար, քա-

նի որ մեծագոյն մասով Բերդին արեւմտեան եւ հա-
րաւային կողմերը կը բնակէին Հայերը:

Մինչեւ 19-րդ դարու կէսերը ԿԻՐԱՍՈՆԻ խառն
բնակչութիւնը հազիւ թէ 1500 տուն կը հաշուուէր:
Հետզհետէ սակայն մեծցաւ, տարածուեցաւ քաղաքը
եւ կրկնապատկուեցաւ բնակիչով, բնակարանով, բեր-
քով, առեւտուրով, եւայլն, այնպէս որ Սեւ Ծովի
կարեւոր քաղաքներէն մէկը հանդիսացաւ, երբ այ-
լեւս Թուրքերու թիւը հասած էր 1500-1600 տունի,
Յոյներունը 1000-1100ի, իսկ Հայերունը 300-400ի,
ընդամէնը 3000-3200 տուն:

Գլուխ Գ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Ճամբաները

Կիրասոնի Նոր - Ճամբան (սե'ս պատկեր թիւ 9
(2) էջ 63), որ քաղաքին մէջտեղէն կ'անցնի եւ կ'եր-
կարի մինչեւ Շապին Գարահիսար կամ Նիկոպոլիս,
կ'եզերէ լեռներու եւ բլուրներու մէջքը եւ է 8—10
մէթր լայնութեամբ խճուղի մը, բացուած կաղինի
պարտէզներու եւ անտառներու ընդմէջէն, շարունա-
կական բարձրացումներով եւ վայրէջքներով:

Այս ճամբան շատ բանուկ էր եւ իր վրայէն
կ'անցնէին ձիու, ջորիի ու երբեմն նաեւ ուղտի կա-
րաւաններ, բռնաւորուած ներածումի եւ արտածու-
մի ապրանքներով, ինչպէս մանիֆաթուրա, երկաթե-
ղէն, պղնձեղէն, ապակեղէն եւայլն, տանելու ներքին
քաղաքները ու փոխադարձաբար հանածոյ, ատաղ-
ձեղէն, ալիւր, ընդեղէն, եւայլն, բերելու Կիրասոն:

Առաջին գլխաւոր հանգրուանն էր Թաշ Խանէն յետոյ, Գուլագ-Գայա, 10-12 ժամ Կիրասոնէն՝ ձիու գնացքով, ծածկուած խիտ անտառներով, զոր շահագործեց գերմանական ընկերութիւն մը երկար տարիներ, հոն հաստատելով տախտակի եւ գերանի յատուկ գործարաններ եւ արտածելով անոնց միլիոնաւոր խորանարդ մէթր արտադրութիւնը դէպի Եւրոպա:

Երկրորդ հանգրուանը՝ Թամ-Տէրէ, 8—10 ժամ Գուլագ-Գայաէն, ելեւէջաւոր ճամբայ մը լերանց բարձունքներու եւ անդնդախոր հովիտներու մէջէն ախորժահամ եւ սառնորակ զուլալ ջուրերու ընդմիջումներով, որոնք կամրջուած են թէեւ, բայց այդ կամուրջները եւ ճամբուն զանազան մասերը յաճախ կ'աւրուին ձմրան եւ զարնան տեղատարափներու ու հեղեղներու ճնշումին տակ եւ կարօտ են տեւական նորոգութիւններու:

Այս Թամ-Տէրէի ձորին մէջ ձմրան վերջերը, ձիւնահալը սկսած ատեն, ձիւնակոյտեր (չըղ) բարձունքներէն դէպի վար թաւալելով ճամբորդներու եւ կենդանիներու մահեր պատճառած են:

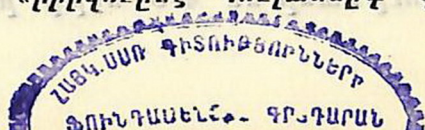
Երրորդ եւ վերջին հանգրուանն է Թամգարա-Շապին-Գարահիսար, 7—8 ժամուան հեռաւորութեամբ մը Թամ-Տէրէէն (միշտ ձիու գնացքով), որուն հարաւ արեւելեան ուղղութեանը վրայ կը բարձրանայ Էյրի-Պէլի խրոխտ բարձունքը, ուր, մանաւանդ ձմեռ եղանակի մէջ, ճամբորդներ սառելու ապտիճան ցուրտէ մը կ'անցնին՝ ձիւնի թանձր խաւի մը մէջէն: Էյրի-Պէլի միւս կողմ ի վար կը սողոսկի օձապտոյտ վայրէջքը ճամբուն, անցնելով Լիճէսէի Հանքէն, որուն երկաթի, կապարի, պղինձի, արծաթի ու ոսկիի խառն հանածոն, (գլխաւոր բաղկացուցիչ մասերն ըլլալով արծաթն ու կապարը) ալիւրի պէս փշրուած

եւ 80—100 քիլոնոց մանր տոպրակներու մէջ ամփոփուած, կը փոխադրուէին արտասահման՝ անգլ. շոգենաւներով, հազիւ քանի մը օր միայն հիւր մնալէ վերջ Կիրասոնի նաւահանգիստը : Այս հանքը կը բանեցնէր անգլ. ընկերութիւն մը . սկիզբները շատ բանուկ կերպով : Այս հանքէն քիչ մը աւելի անդին . բլրակի մը կողին, Թամզարայի մօտ, ինքզինք կը ցուցադէր սահմանափակ տարածութեան մը վրայ ծիւնավէժի մը սպիտակափայլ երեւոյթով շապր — պաղլեղ —, անսպառելի առատութեամբ, մինչեւ իր անունովը կոչուիլը Գարահիսարի կամ Նիկոպոլիսի :

* * *

Այս խնուղիէն զատ, Կիրասոն ունի ուրիշ մըն ալ, որ կ'երկարի զուգահեռաբար ծովեզերքին, 100—200 մէթր խորութեան վրայ, դէպի Պուլանճը գիւղաքաղաքը : Իր անցքին վրայ ճիւղաւորուելով դէպի մերձակայ գիւղերը, անցնելով դէպի արեւմուտք մէկ ժամ հեռաւորութեամբ Պաթլամա գետը, որ դէպի Սիւ ծով ընդարձակածաւալ բերան մը կը ներկայացնէ եւ հոն կը թափի երբեմն քանի մը ճիւղերով : (սե'ս պատկեր ք. 11 (19) էջ 77):

Պուլանճը ունի յատուկ պազարի օր, Շաբաթ : Կիրասոնէն առագաստաւոր նաւակներ առաւօտ շատ կանուխ համբայ կ'ելլեն եւ երեկոյին կը վերադառնան : Պազար գացողները միասին կը տանին ինչ որ հոն վաճառելի է, բայց մանաւանդ իրենց գնումները կ'ընեն (կաղին, եգիպտացորեն, բրինձ, եւն) եւ քաղաք կը բերին վաճառելու : Հանրածանօթ է ասացուածք մը «իրիկունէ Պուլանճը գացողները

շատ կ'ըլլան», որովհետեւ քիչեր միայն իրենց քունը կը զոհեն պազաւ երթալու համար:

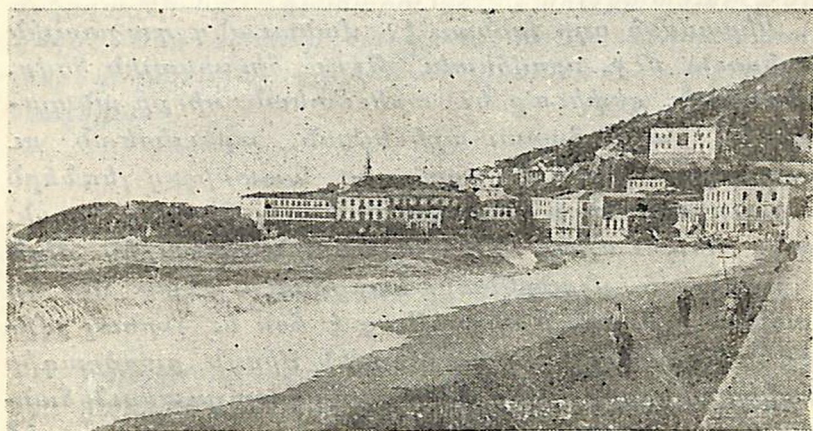
Ուրիշ ճամբայ մըն ալ, դարձեալ ծովեզերքին զուգընթաց, կ'երկարի դէպի արեւելք, Թրիբուլի կողմը, անցնելով Ագ-Սու գետը, որուն հեռաւորութիւնը քաղաքէն՝ քիչ մը աւելի է Պաթլամաէն եւ որ նոյնպէս կը թափի Սեւ ծով՝ ընդարձակածաւալ բերանով մը, ճիւղաւորուած Պաթլամաի պէս: Այս ճամբուն վրայ ալ կը բացուին գիւղական ճամբաներ կամ արահետներ:

Կիրասոն-Շապին-Գարահիսար խնուղիւն բացումէն կամ շինութենէն առաջ, այս Ագ-Սու գետի հովիտէն է որ կ'երկարէր ու կը բարձրանար հաղորդակցութեան ճամբան, նեղ ու անհարթ, Քիւմպէթ կոչուած լեռան քովէն, որ ձմրան սաստիկ ցուրտին եւ ձիւնամրիկներուն առին իր բարձունքին վրայ թաղած է յաճախ ճամբորդներ եւ կենդանիներ:

Իսկ Կիրասոն քաղաքի թաղային ճամբաները սալարկուած էին սեւ քարերով եւ մանաւանդ ծովեզերքէն կը շրջապատէին քաղաքը, քանի մը ճիւղաւորումներով, իսկ նոր կազմուած թաղերը մասամբ միայն սալարկուած էին, ինչպէս նաեւ մերձակայ գիւղերը տանող ճամբաները, որպէս զի անձրեւային օրերուն, որոնք յաճախադէպ են, սալայատակէն վար մնացած մասերէն ջուրերը անցք գտնեն եւ չի լճանան:

Քաղաքին արեւմուտքը, ձորամէջի (Տերե Իչի) առուակին վրայէն անցուած մէկէ աւելի կամուրջներէն ամենէն վերինը կը ներկայացնէր, հազիւ կէս մէթր լայնութեամբ եւ 4-5 մէթր բարձրութեամբ,

մնացորդ կամար մը, որուն մէջ գետեղուած աղիւսէ խողովակներու անցքը ենթադրել կուտար թէ առուակին վերի կողմերէն ջուրը, քաղցրահամ եւ դիւրամարս, քաղաք բերուած էր շատ հին ժամանակներու մէջ: Տրուած ըլլալով որ Կիրասոն շրջապատուած է լեռներով եւ բլուրներով, նման առուակներ եւ ձորեր բազմաթիւ էին, որով եւ փողրակներ (ջուրի խողովակ ընդերկրեայ) քաղաքին բարձունքներէն առատ ջուրը կը տեղափոխէին քաղաքին զանազան թաղերուն մէջ գետեղուած աղբիւրները, որոնցմէ բնակչութիւնը դիւրութիւն ունէր օգտուելու եւ բնաւ նեղութիւն չէր կրեր, բացի ամրան քանի մը չոր ամիսներէն, երբ այդ պատուական ջուրը կը պակսէր եւ բաւարարութիւն չէր կրնար տալ ամբողջ քաղաքին:

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 2, (—). — Մարտկոցը, Քարափը՝ ալիկոծումի պահուն եւ նաւակամատոյցն ու բերդի արեւմտեան ծայրը:

Գլուխ Դ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Ամաւաճոցները

Կիրասոնի գլխաւոր ամարանոցներն էին Գուլագ-Գայա, Պէքթաշ, Քիւմպէթ, ուր կ'երթար անցընելու բարեկեցիկ ժողովուրդը ամրան քանի մը ամիսները, զերծ մնալու խոնաւութենէ, խորշակահարութենէ եւ քիչ մը կազդուրուելու համար : Հոն կը վայելէր զով, առողջարար չոր՝ օդ ու սառնորակ պատուական ջուր, գտնելով առատօրէն կաթ, մածուն, պանիր, կարագ, հաւ, հաւկիթ, եւ այլն՝ խիստ աժան գիներով, այնպէս որ աշնան երբ կը վերադառնար, կարմրած կ'ըլլային եւ սեւցած՝ ընտանիքին բոլոր անդամներուն դէմքերը :

Կիրասոնի օդը խոնաւ է, մանաւանդ դաշտային մասերուն մէջ, որովհետեւ, թէեւ հիւսիսային հովը, արեւելեան զեփիւռը եւ արեւմտեան սիւքը անպակաս են, բայց հարաւ-արեւելեան, արեւմտեան ու հարաւային կողմերէն քաղաքը պատնիշող լեռներն ու բլուրները անցք չեն տար օդի այդ հոսանքներուն, որոնք հետեւաբար կ'անշարժանան քաղաքին մէջն ու շուրջը եւ մշտնջենական խոնաւութեան մէջ կը պահեն զայն : Աղը միշտ թաց է հոն եւ չորնալ չգիտեր : Բացառութիւն կը կազմեն միայն բարձրադիր բնակարանները, որոնց համեմատաբար օդասուն հանգամանքը կը վանէ խոնաւութիւնը եւ օդը չոր կը պահէ կամ նուազ խոնաւ :

Կիրասոնի կլիմային այս անախորժութիւնը միացած զայն շրջապատող հարուստ բուսականութեան բնական խոնաւութեան՝ ամառ եղանակի մէջ զրեթէ

անպակաս եղող հարաւային հովին կամ խորշակին հետ միասին կը ստեղծեն երբեմն այնպիսի անտանելի օդ մը , զոր մարդիկ դժուարաւ կը շնչեն եւ հարուստ թէ աղքատ անհրաժեշտ կը նկատեն օդափոխութիւն մը, եթէ ոչ վերոյիշեալ ամարանոցները, որ հարուստներուն եւ բարեկեցիկներուն վերապահուած էին , գոնէ մերձակայ զիւղեր կամ աւաններ, ինչպէս նաեւ օդասուն կաղինի պարտէզները կ'երթային անոնք՝ թէ՛ օրավարձքով աշխատելու եւ թէ՛ բացօթեայ աշխատանքով կազդուրուելու :

Կիրասոնի օդին վատառողջութեան պատճառներէն մէկն ալ, ինչպէս նաեւ տեղական ջերմը կամ մալարիան արդիւնքն էին փողոցներու անմաքրութեան եւ քաղաքին մերձակայ ճախճախուտներուն, որոնց բարձման ու ընդհանուր մաքրութեան խիստ հսկողութիւնը՝ կատարուած քաղաքապետութեան կողմէ՝ մեծ սատար հանդիսացան եւ տարուէ տարի բարեփոխուեցաւ կլիման եւ վատառողջութիւնը նւազեցաւ :

Գլուխ Ե .

ԿԻՐԱՍՈՆ. — Բերքեր

Սկիզբները , այսինքն մինչեւ 19րդ դարու վերջին քառորդը, Կիրասոնի բերքերը շատ աննշան որակ եւ քանակ կը ներկայացնէին : Անոնք տեղական պէտքերու գոհացում տալու սահմանէն անդին չէին անցներ , բացի անշուշտ կաղինէն՝ որուն մայրաքաղաքը կարելի է կոչել Կիրասոնը, թէ՛ որակի եւ թէ՛ քանակի կրկին տեսակէտներով, բան մը զոր իրա-

կանացիներու համար, մեծ դեր ունեցաւ Գաբտան Եորկի Փաշա, քաղաքին Պէլէսիյէ Բէիսին (Թաղապետութեան տեսուչ), մրցանակներ հաստատելով թէ՛ կադիինի եւ թէ՛ այլ պատուներու եւ բերքերու տեսակներն ազնուացնելու եւ լաւագոյն աստիճանի մը հասցնելու տեսակէտով : Այս մեծ Կիրասոնցին իր ծննդավայրին մաքրութեան, փողոցներու կանոնաւորութեան, նոր փողոցներու եւ պողոտաներու, սալաշատակներու եւ քարափներու շինութեան եւ քաղաքին բարեգարդութեան ա՛յնքան մեծ խնամք ու հոգածութիւն ի գործ դրաւ որ մինչեւ մահը տասնեակներով տարիներ, վարեց այդ պաշտօնը եւ չունեցաւ որեւէ մրցակից . պաշտօն, զոր իրմէ առաջ եւ յետոյ բազմաթիւ նախորդներ եւ յաջորդներ վարեցին, առանց սակայն կարենալ հասնելու անոր հեղինակաւորութեան եւ ձեռնհասութեան : Ան (Գաբտան Եորկի Փաշան) է որ միջնաբերդէն վար, ծովահայեաց սարահարթը ծառազարդելով, բերդը վերածած է ծովային հիւնալի տեսարաններով գեղեցիկ հեմելավայրի մը, ինչպէս նաեւ բերդ ելլելու համբան լայնցուցած, աստիճանաւորած եւ վերելքը դիւրացուցած է : (սե՛ս պատկեր ք. 12 (20) հշ 85):

Կիրասոնի կառավարչատունը, կառուցուած բերդի քղանցքին վրայ՝ հոյակապ, ընդարձակ, եռաշարկ եւ յոյժ օդասուն, գործն է իր բեղուն մտքին, որ յըղացաւ եւ գլուխ հանեց շինութիւնը այդ մեծակառոյց շէնքին՝ մէկ տարուան մէջ վաճառուած կադիինի իւրաքանչիւր կենդինարին (44 օխա) երկու փարայի (կէս միլիէմ) չնչին տուրք մը հաստատել տալով եւ արդիւնքը այդ շինութեան յատկացնելով : Ու այսպէս հարիւրաւոր գործաւորներու եւ յոյն արհեստաւորներու գործ հայթայթելով միանգամայն : (սե՛ս պատկեր ք. 13 (4) հշ 91):

Երախտապարտ քաղաքը մտածե՞ց արդեօք իր այդ մեծ զաւակին արծանը կանգնել ..: Չեմ կարծեր: Բայց ան յաջողեցաւ, մեռնելէն առաջ, իր հսկողութեանը տակ, պատրաստել տալ ի՛ր իսկ դամբարանը, բերդին ծովահայեաց քղանցքին վրայ, ծովեզերքէն դէպի վեր հոյակապ սլարիսպով մը շրջապատուած բարձունքին վրայ կառուցուած յունական փառաւոր եկեղեցիին բակին մէկ անկիւնը, զանգակատան դիմաց (սե՛ս պատկեր p. 14 (9) էջ 97):

*
* *
*

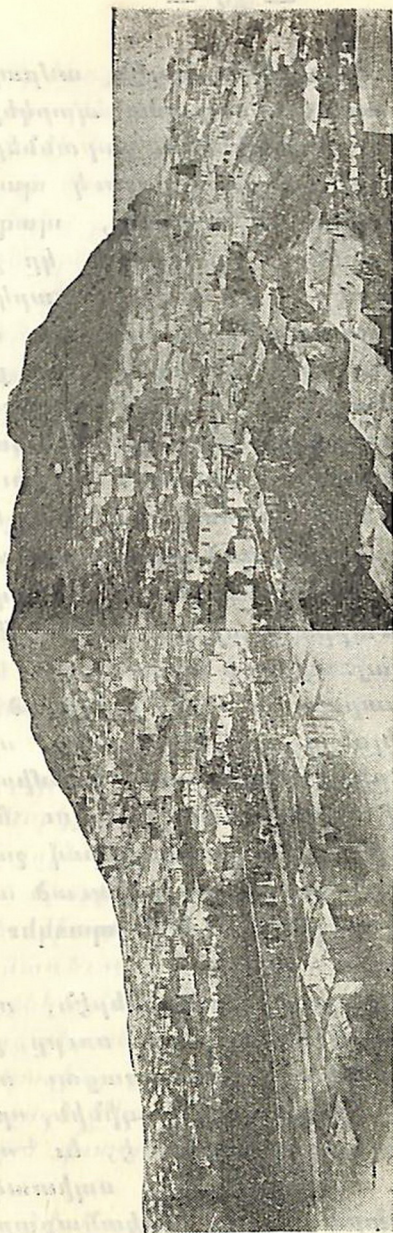
Կիրասոնէն արտածուած գլխաւոր բերքերն էին.— Կաղին, ընկոյզ, լուբիա, հաւկիթ, ելակ, խընձոր, տանձ, կեռաս, իւղ, պանիր, աղած խամսի (անչուէզ), աղիք, եւ այլն:

Ներքին սպառումի յատուկ բերքերն էին ամէն տեսակ բանջարեղէն, ոչխար, որուն արու տեսակը (գրվրճրգ) մանաւանդ յոյժ համեղ էր, հորթ, կով, եզ, այծ, իւղ, պանիր, ձկնեղէն բազմատեսակ, (ինչպէս վահանածուկը (գալգան պալըղը), անծրուկը (խամսի), մէզկիթը՝ պատուական խաւեարով, սարղանը (օծածուկ), խեցեմորթներէն՝ ուլականջը (միտիա) եւ խեչափառը (պաուրիա) եւ այլն): Նաեւ հետեւեալ պտուղները, բալ, խաղող՝ (նշանաւոր էին Պուլանճրգի սեւ ու կարմիր խաղողները որոնցմէ տեղացիք կը պատրաստէին ընտիր եւ անուշահամ պատուական գինի), խնձոր, տանձ (շատ յարգի է լիմոնատանձը (լեմոն աբուլսը) ջրոտ, թթուաշ եւ անուշ), կեռաս բազմատեսակ եւ խոշոր հատիկներով, սերկեւիլ, սալոր, եւ այլն, եւ այլն: Թուզի գլխաւոր տեսակներն էին իփեֆ (մետաքս), ըսքամպօլ (պոլսական) եւ բաթլընան (սմբուկ), ասոր գոյնով վերջինը, իսկ կանաչ-դեղնորակ գոյնով նախորդե-

ըր, բոլորն ալ մեղրի պէս անուշ եւ համեղ, բայց եւ ոչ մէկ տեսակը առարկայ եղած է ճարտարարուեստի եւ արտածման :

Այս մրգեղէններն ու պտուղները ոչ մէկ գիտական զարգացումի արժանացած էին, նախնական եւ հօրէ որդի ժառանգական սովորութիւններով տընկում, պատուաստ եւ մշակում կը կատարէին գիւղացիք եւ բնութիւնը ու կլիման եւ մանաւանդ արգաւանդ հողը լիապէս կը վարձատրէին այդ քիչ մը աշխատութիւնն ու խնամքը :

ԿԱՂԻՆՔ, ամենագլխաւոր բերքը Կիրասոնի, կը հասուննար հազիւ 4 — 5 մէթր բարձրութեան հասնող թուփ-ծառերու վրայ, որոնք նախ գաւազանիկներ, 8 — 10 հատը քով քովի տնկուած՝ յատկապէս պատրաստուած կլոր փոսիկներու մէջ՝ որ օճախ կ'անուանուէին՝ քանի մը տարիէն կը սկսէին պտուղ տալ, 1—10 հատ կաղին պարունակող ողկոյզներով, որոնք նախ կանանչ, հետզհետէ կը դեղնէին՝ ոսկեգոյն դարձած կաղիներու հասուննալուն համեմատութեամբ երբ աշխատաւորներ, իրենց մէջքէն կախ կողովներու մէջ կը հաւաքէին զանոնք եւ կը փոխադրէին ընդարձակ կալին վրայ, ուր 10 — 12 սանթիմ բարձրութեամբ կը փռէին, կազմելով 20 — 30 մէթր տրամագծով ընդարձակ սկաւառակ մը, զոր կը խառնէին կամ տակը վրան կը դարձնէին շատ անգամներ, մինչեւ որ արելին ճառագայթները աղուոր մը հասունցնէին կամ չորցնէին կաղինի հատիկները որոնք չորցած ողկոյզներէն դուրս կը բերուէին շատ դիւրութեամբ՝ 4 — 5 մէթր երկարութեամբ գաւազանիկներու հարուածներուն տակ (սե'ս պատկեր ք. 6 (26) էջ 45) իսկ ողկոյզներուն մէջ մնալ յամառող հատիկները կը ստկուէին յետոյ աշխատաւոր

ԳԻՐԱՍՈՆ. — ԹՎ. 3 (15 — 16). — Ցամաքի կողմէն լուսանկարուած համայնապատկերը՝ միջնաբերդով միասին:

ծեռքերէ եւ կը միացուէին կալէն ամբարուած ոսկեգոյն կաղիններուն , պատրաստ՝ պարկերու մէջ լեցուելու եւ ձիերու ու ջորիներու շարաններով քաղաք փոխադրուելու եւ կաղինի յատուկ պազարին մէջ ի վաճառ հանուելու : Գիւղացին , պազարին մէջ , իր կաղինի պարկերը քով քովի կը շարէր , անոնց վրայ կը նստէր եւ իր առջեւի պարկին բերանը միայն բաց կը թողուր , իբրեւ նմոյշ իր ապրանքին : Յաջորդաբար կուգային գնորդները , կը քննէին տեսակը , գոյնը , թացութիւնը , չորութիւնը , խոշորութիւնը , եւն. , կը սակարկէին , կը հեռանային , յետոյ դարձեալ կուգային , ու այսպէս շարունակաբար , մինչեւ որ վերջապէս կը համաձայնէին երկուստեք : Գնող վաճառականները զանոնք անգամ մը եւս չորացնելու գործողութեան կ'ենթարկէին՝ սփռելով ընդարձակ աւազուտքին վրայ փռուած մեծատարած մոմաթերու վրայ :

Այսպէս պատրաստուած եւ չորցուած կաղինը կը լեցուէր 100 քիլօնոց պարկերու մէջ , որոնց վրայ մակագրուած կ'ըլլայ արդէն սեւ , կարմիր , կանանչ , եւ այլ գոյներով՝ երթալիք քաղաքն ու հասցէն առ որ կը փոխադրէին ամէն դրօշակներով շոգենաւներ , երբեմն քանի մը հատը մէկէն շարուած ամենամօտը ծովեզրին՝ որ կարելի է : (սե'ս պատկեր ք. 5 (24) էջ 37) :

Բացի այս կեղեւով կաղիններէն , որոնց զըլխաւոր տեսակներն էին կլորն ու սուրը , քսաներորդ դարէն սկսեալ մեծ զարկ ստացաւ արտածումը նաեւ կեղեւը հանուած մէջ-կաղինին , որ կլոր տեսակին միայն վերապահուած է , եւ որ կեղեւէն դուրս կուգայ անաղարտ եւ սպիտակ գոյնով՝ յատկապէս պատրաստուած երկանաքարերու տակէն եւ առարկայ կը դառնայ գործաւորուհիներ-

րու ճապուկ ձեռքերու խնամքին ու վերջին անգամ մը եւս բոլորովին մաքուր՝ արեւին տակ չորցուելէ վերջ, որպէսզի կարենայ տոկալ երկար ճամբորդութեանց ու չի փտտի . զոյգ պարկերու մէջ կը զետեղուի եւ անոնց բերանը կարած առասանը կապարով կնքուած՝ կ'արտածուի:

Կաղինի բերքին մէջ նշանաւոր է նաեւ նշատեսակը (պստեմ), միւսներէն աւելի խոշոր, բոլորչի եւ տափարակ տեսակներով, որ քիչ կ'արտադրուի եւ քիչ կ'արտածուի, բայց միշտ աւելի արժէք ունի: Կայ նաեւ կաթնահամ կաղինը (սիւսլի կոչուածը) . զոր տեղացիք կը պատրաստեն կամ յատկապէս պատրաստել կուտան իրենց տուներուն համար՝ երբ կաղինը տակաւին կատարելապէս չէ հասունցած, ծառերէն քաղելով զանոնք, մերկացնելով իրենց դեռ չի դեղնած ողկոյզներէն կամ փեճեկներէն եւ արեւին տակ չորցնելով:

Մէջ կաղինի արտածման նախաձեռնութիւնը Գարտան Եորկիին կը պատկանի: Ան տեսնելով որ կեղեւով կաղինները (կտր թէ սուր) ծծումքի շոգիէն կ'անցունին՝ միօրինակ ոսկեգոյնի վերածելու համար զանոնք եւ փտտածներն ալ, իրրեւ լաւագոյն ապրանք, վաճառելու համար արտասահմանի մէջ . ինչ որ վարկաբեկում եւ հետեւաբար արտածումի նուազում առաջ բերած էր, դիմած է այդ միջոցին, այսինքն մէջ-կաղինը քրած է արտածման ապրանք, ինչ որ մեծ յաջողութեամբ պսակուած եւ արտասահմանի խախտած վստահութիւնը վերհաստատած է:

Կիրասոնի կաղինի բերքը որակով եւ քանակով նոյնը չըլլար ամէն տարի, լիառատ եղած տարիներ-

րուն բերքը մինչեւ 500,000 կենդինարի հասած է, որուն կէսը միայն կամ աւելի պակասը ձեռք կը բերուի առատ չեղած տարիներուն մէջ : Բայց բերքի այս նուազութիւնը կը բարձրացնէ գիները, որով եւ մասամբ կ'ամոքէ բերքին նուազութեան հասոյթի պակասը :

Կենդինարը 80 — 100 դահեկան կ'արժէր սկիզբները, բայց հետզհետէ խնդրանքը այնքան մեծցաւ եւ սպառող երկիրները այնքան շատցան որ այդ նախնական գիները զգալապէս բարձրացան 20րդ դարէն սկսեալ եւ կրկինին ու աւելիին հասան, տարեկան շուրջ երկու միլիոն հնչուն ոսկիի հասոյթ մը ապահովելով քաղաքին :

Տրապիզոն, Թրիբոլի, Օրտու եւ այլ քաղաքներ եւս ունին կաղինի բերք, բայց Կիրասոնինը որակով եւ քանակով կը գերազանցէր ամէնքը: Եւ այս առաւելութիւնը Կիրասոն կը պարտի մեծ մասով Գաբտան Եորկի փաշայի քաջայերիչ աշխատանքին եւ հաստատած մրցանակներուն:

*
* *

Կիրասոնէն արտածուած բերքերուն մէջ կարեւոր տեղ գրաւած էր նաեւ հաւկիթի արտածումը, յատկապէս պատրաստուած սնտուկներու մէջ: Գաբտան Եորկի այս գործին մէջ ալ ի յայտ բերած է իր հնարագիւտ միտքը : Որպէսզի հաւկիթները թարմ մնան եւ նեխումէ զերծ՝ անոնց դեղնուցները եւ ճերմրեաները ձիթաիւղի խաւով մը ծածկել եւ լաւ մը պահպանելէ յետոյ արտածել սկսած է եւ ուրիշներ ալ իրեն հետեւած են :

* * *

Վերջին ժամանակները մեծ զարկ տրուած է նաեւ այգեմշակութեան , այնպէս որ քաղաքին մօտ գիւղերուն մէջ գետնի որթատունկերը բազմացնելու համար սկսած են կաղինի պարտէզներէն մաս մը այգիի վերածել :

Կարելի է հետեւցնել թէ Սեւ Ծովի հարաւային երկրամասը , երբեմնի Պոնտոսեան շրջանը , ոսկի կը տեղայ եթէ բնական հարստութեանց միանայ նաեւ գիտականն ու ճարտարարուեստականը :

Գլուխ Զ.

ԿԻՐԱՍՈՆ. — ԱՌԵՍՏՈՒՐ

Իր ծովեզերեայ հանգամանքը , որով եւ հաղորդակցութեան դիւրութիւնները Կ. Պոլսոյ եւ Եւրոպական երկիրներու ու Ամերիկայի հետ , բանուկ նաւահանգիստ մը դարձուցած էին Կիրասոնը եւ Կարեւոր՝ անոր առեւտրական հրապարակը :

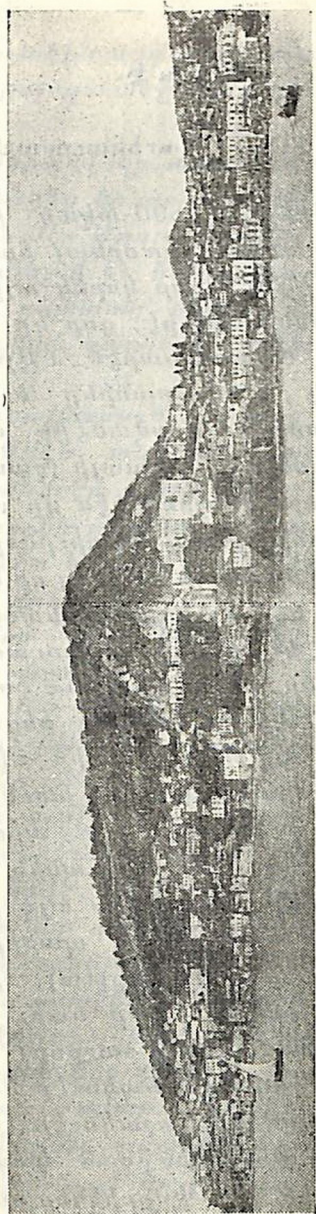
Գիւղացին քաղաք կը փոխադրէր բացի կաղինէն ինչ որ ունէր վաճառելի՝ կաթ , մածուն , բանջարեղէն , պտղեղէն , մրգեղէն , նաեւ տախտակ , գերան , վառելափայտ , փայտածուխ , կիր , եւ այլն , եւ այլն . կը վաճառէր զանոնք , դրամի կը վերածէր եւ կը գնէր հրապարակէն ինչ որ անհրաժեշտ էր իր եւ իրեններուն բարեկեցութեանը համար՝ եգիպտացորեն , աղ , քարիւղ , տրեխ , մանիֆաթուրայի ամէն տեսակները , սկսեալ պարզ կտաւէն , մինչեւ մետաքսեղէն , թաւիշեղէն եւ բացի սովորական հագուստեղէններէն ,

տօնական եւ հարսանեկան զգեստեղէններ, զորս պատրաստ կը գտնէր հրապարակին վրայ եւ կամ յատկապէս պատրաստել կուտար տեղական եւ գիւղական ճաշակին հմուտ դերձակներու, որով, թէեւ գլխաւոր պազարի օր նկատուած էին Երկուշաթին եւ Ուրբաթը. բայց շաբթուան միւս օրերն ալ ոչ նշուազ առեւտուր կը կատարուէր հրապարակին վրայ:

Այսքան առաւելութիւններով օժտուած գիւղացին սակայն միշտ ալ բարեկեցիկ եղած չէր: Ամառ եղանակի իր վաճառումներուն արդիւնքով մաս մը պարտք պիտի վճարէր, որովհետեւ մինչեւ գարուն սպառած կ'ըլլար իր բոլոր ուտելիքները՝ պարտքով վերցուցած եղիպտացորենն եւ այլ ուտելիքի եւ ազանելիքի անհրաժեշտ պիտոյքները. ուստի նախ պէտք է պարտքը վճարել որ վարկը չի կոտրի, եւ յետոյ միայն նոր գնումներ ընել:

Երկուշաբթի եւ Ուրբաթ պազարի օրեր էին բացի կաղինէ՝ նաեւ խղի, պանիրի, չորթանի, եւ այլն: Ասոնք կը բերուէին Կիրասոնի ամարանոցներէն, որ ունին հարուստ արօտատեղիներ, ուր կ'արածին ոչխարի եւ արջառի հօտեր եւ կ'արտադրեն համեղաճաշակ կաթ. որով պատրաստուած բազմաանձակ պանիր եւ խղ աճյնքան ախորժահամ են որ կը հրաւիրեն քաղերեւիները փութալ գնել գոնէ շաբթուան մը բաւելու չափ իրենց պաշարը: Քիւմպէթ, Պէթթաշ եւ Գուլագ-Գայա կը կոչուին այդ ամարանոցները, ինչպէս վերը ըսուեցաւ:

Հայերը առեւտրական հրապարակին վրայ կը գրբաւէին առաջին տեղը, մանաւանդ մանիֆաթուրայի, զոր կը ներածէին Պոլիսէն, Մանչէսթըրէն եւ այլ հրապարակներէ:

ԿԻՐԱՍՈՆ — ԹԻՒ 4 (17—18). — Արևմտեան համայնապատկեր՝ խաղաղ ժողէն լուսանկարում:

Գլուխ Է.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Պարեմնաւորումք

Կիրասոն, մինչեւ 1890-ական թուականները, տունէն կը պատրաստէր առօրեայ հացը, է՛ որ եգիպտացորենի ալիւրէ՝ զոր կորեկ ալիւր կ'անուանէին եւ է որ ցորենի ալիւրէ, զոր կը ներածէր Ռուսաստանէն եւ Ծ. Գարահիսարէն: Այս վերջինը ունէր երկու տեսակ, զործարանինը եւ աղօրիքինը: Շարմաղէ անցուածը կը գործածէին մասնաւոր խմորեղէնի, մաքարօնի եւ եուլսայի (շատ բարակ բացուած թերթեր). այս վերջինը կէս մը սաճի վրայ խորովելէ կամ չորցնելէ յետոյ հարիւրներով կը դիզէին շարք շարք լայն տախտակի մը վրայ որ կախուած կ'ըլլար առաստաղէն եւ կամ եռանկիւնածեւ ծալիւլով կը պահէին: Ասոնք եւ տունէ կտրուած մաքարօնին պատրաստի ճաշեր կը սեպուէին, որովհետեւ կէս ժամուան մէջ կարելի էր եփել եւ սեղան բերել: Եռանկիւնածեւները պիտի թրջուէին միայն եւ տապկուէին իւղի մէջ երբեմն հարուած հաւկիթի մէջ թաթխելէ յետոյ: Իսկ թերթիկները պիտի թրջուէին, նոյնպէս, եւ տապկուէին տապակին (թավա) մէջ, սա տարբերութեամբ որ, երբեմն այդ թերթիկներուն մէջ պիտի ցանուէր տրորուած պանիր եւ կամ պահածոյ լաւ խորովուած միս (խրչմա), որ կը պահուէր աշունէն մինչեւ զարուն: Կար նաեւ բոհրուն կորեկի ալիւրը սիւս կամ (Ֆրուն սաբսը), որ ջուրով կը շաղուուէր, կարագով կը տապկուէր եւ վրան շաքար կամ մեղր ցանուելով կը ճաշակուէր. համեղ եւ յոյժ ախորժելի: Եգիպտոսի հաւիսան կամ պասպուսան անոր մէկ նմանակն է: Փոքրիկներ առանց սպասելու տապկուելուն՝ ափով բերանին կը լեցնէին ու ա-

խորժակով կ'ուտէին այդ ֆրուն կամ Սիւս ցարքսի ալիւրը, որուն յաջողուածը ստուգել յոյժ համեղահաշակ էր :

Միեւնոյն կերպով կը տապկուէր նաեւ նշան (ցր-
сусна), զոր տնեցիք կը պատրաստէին յատուկ ցորե-
նէն՝ զայն ջուրին մէջ թողլով օրերով եւ հասուննալէն
յետոյ ոտքով ճմլելով եւ կաթնագոյն հիւթը արեւին
տակ չորցնելով, սպիտակ՝ ինչպէս ծիւն: Նշայի խիւ-
սին հաւկիթ պիտի զարնուէր անպայման ու յետոյ
տապկուէր :

Պանիրի տեսակներուն մէջ աղը դրուածը երկար
կը դիմանար: Ամէն անգամ որ պէտք ըլլար, քանի
մը շերտ կը հանուէր կարասէն, քիչ մը ատեն ջու-
րին մէջ կը թողուէր աղը նուազելու համար եւ յե-
տոյ կը ճաշակուէր եւ կամ կ'եփուէր հաւկիթով կամ
խմորեղէնի մէջ դրուելով :

Հանքածուխը շատ հազուադէպ էր: Փայտա-
ծուխն է որ կը գործածուէր թէ՛ կերակուր եփելու
եւ թէ՛ ձմրան մէջ սննեակները տաքցնելու համար:
Փայտածուխը կը մթերուէր ամառը՝ երբ համեմա-
տաբար աժան կը գնուէր:

Ամէն աշուն, ամէն տուն պիտի ունենար իր մը-
սացուն, որ կը բաղկանար արու կամ էգ ոչխարնե-
րէ, զուարակէ, կովէ, կամ եզէ: Ասոնց քանակը հա-
մեմատական կ'ըլլար տունին անդամներուն թիւին,
ինչպէս նաեւ ընդունելութեան եւ հիւրասիրութեան:
Նախ ոսկորը կը գատէին մսացուից, զայն կը խորո-
վէին փուռին մէջ, կը չորցնէին եւ կը գործածէին ծը-
մեռը բանջարեղէնի մէջ դնելով՝ զայն առաւել եւս
համեղ ընծայելու համար: Դդդունցը, այսինքն ա-
ռանց ոսկորի միսը կը գատէին երկու խմբաւորում-
ներու մէջ՝ խավուրմայի եւ խրյմայի համար: Առա-
ջինը մանր մանր կը ջարդէին եւ լաւ մը կը խորո-

վէին մէկ մէթր տրամագծով եւ 15—20 սանթիմ խորութեամբ պղինձէ յատկապէս պատրաստուած տապակի մը մէջ, ուր կ'աւելցնէին նաեւ մանր ջարդուած դմակի իւղ՝ եթէ պատահէր որ միսին իւղը անբաւական նկատուէր : Այսպէս պատրաստուած խափուքման կը լեցնէին ջնարակուած հողէ պտուկներու մէջ, ձմեռը կերակուրի գործածելու համար, երբ թարմ միսը սակաւ կ'ըլլար եւ կամ շատ սուղ : Երկրորդը, այսինքն խրքման, ոչ թէ կը ջարդուէր, այլ կը ծեծուէր կոճղերու վրալ սակրով ու յետոյ կը խորովուէր եւ պտուկներու մէջ կը պահուէր ձմրան յատուկ կերակուրներու համար : Ասոնք ալ պատրաստի ճաշեր կը համարուէին, որովհետեւ, ի հարկին վրան քանի մը հաւկիթ կ'ոտրելով վայրկենապէս կ'եփուէր եւ սեղան կը բերուէր :

Որովհետեւ ձմրան եղանակին մէջ բանջարեղէնը առատ չըլլար, Կիրասոնցին ամառը կ'օգտուէր անոր առատութենէն եւ կը չորցնէր այն տեսակները որ կը պահուին ու չեն աւրուիր, ինչպէս կանանչ լուբիա, դդում, եւ այլն : Ձմրան մէջ մեծ յարգ կը վայելէր սեւ բանջարը, զոր ձիւնին կամ եղեամին տակէն կ'ոտրելով քաղաք կը բերէին գիւղացիք եւ որ եփուելէ վերջ՝ չորցուած ոսկորով կամ միսով՝ կ'ըլլար համեղաճաշակ եւ քաղցրահամ կերակուր մը :

Բնակչութիւնը կ'օգտուէր նոյնպէս ձկնեղէնի, մանաւանդ անճուեզի (խամսի) առատութենէն եւ կ'աղէր յատկապէս պատրաստուած տակառներու մէջ՝ թէ՛ իրեն համար եւ թէ՛ արտածելու : Կաղինի ու անճուեզի, իբրեւ վաճառելի եւ արտածելի ապրանք, պատրաստութիւնը աշխատաւոր դասակարգին համար մեծ բարիք մը եղած էր, այնպէս որ Կիրասոնի մէջ շատ հագուադէպ բան էր մուրացիկի հան-

դիպիլ, ամենէն աղքատն ալ իրեն օրապահիկը կը հանէր ունէ աշխատութեան լծուելով կանոնաւորապէս : Այդ աշխատութեանց , մանաւանդ կաղինին , կը մասնակցէին նոյնիսկ կարօտ չեղող ընտանիքներ թէ՛ ժամանցի եւ թէ առիթէն օգտուելու համար :

Տակառաշինութիւնն ալ դարձած էր բանուկ եւ շահաբեր արհեստ մը , ինչպէս նաեւ սակառաշինութիւնը : Առաջինը հաւկիթի եւ ձկնեղէնի համար , վերջինը ելակի , պտուղի եւ կաղինի քաղին համար :

Տունի հացի , պաշարի եւ այլն , պատրաստութեան համար ամէն թաղի մէջ փռու կար , զոր կը գործածէին բոլոր թաղեցիք եւ ուր կը խարկէին նաեւ կաղին՝ կեղեւով եւ առանց կեղեւի : Բացի այդ , հաց կը պատրաստէին նաեւ սահի վրայ , որ զետեղուած կ'ըլլար խարոյկին մէջ մխրճուած նռնոտանիի մը վրայ : Բայց վերի 1890-ական թուականէն յետոյ , տակաւ առ տակաւ վերջ զտաւ տունը հաց պատրաստելու սովորութիւնը՝ երբ շուկայի փռուերը սկըսան — խառ ալիւրէ երկայն եւ կլոր շաւառ ու կլոր եւ թանձր սօմուլներ՝ ծախելու համար՝ պատրաստելէ եւ եփելէ զատ — պատրաստել եւ օխայով ծախել նաեւ խաբճի հաց , ոչ-ճերմակ , բայց համեղ , այնպէս որ գրեթէ ամէն ոք սկսաւ առօրեայ սպառելիք հացը շուկայէն գնել : Շատ քիչերը միայն կը նախընտրէին տունէն պատրաստել իրենց հացը :

Քիւլխ Ը.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Ճարտարարուեստ

Իբրեւ արհեստ կամ ճարտարարուեստ Կիրասոն ունէր դերձակութիւն՝ եւրոպական եւ թրքական ճիւ-

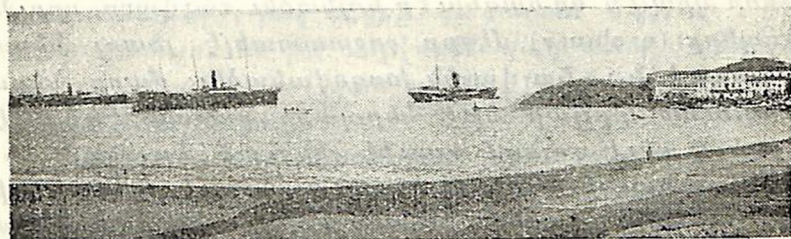
դերով , կօշկակարութիւն : նոյնպէս կրկին ճիւղերով , հացագործութիւն , մսագործութիւն , մուշտակագործութիւն , երկաթագործութիւն , թիթեղագործութիւն , կահագործութիւն , որմնադրութիւն , հիւանութիւն , ատաղձագործութիւն , ոսկերչութիւն , նաւաշինութիւն (մակոյկներու , նաւակներու եւ առագաստանաւերու իմաստով) , որ տեղի կ'ունենար ծովախորշի մը մէջ , որ կը կոչուէր նաւարան : Այսպիսի նաւաշինութեան յատուկ արհեստաւորները յոյներն էին ընդհանրապէս : Յիշենք նաեւ ոստայնանկութիւնը՝ իբրեւ տնական զբաղում՝ կիներու յատուկ , պատրաստելու համար այն սպիտակ կտաւը , որով կը շինուէին քթան շապիկները , այնքան յարգի քաղաքացիներուն եւ բարեկեցիկ գիւղացիներուն ալ համար , նաեւ դենջակ (փեօսիմալ) , ինչպէս նաեւ մանուսա՝ տեղական սպառումի համար :

Թրքական դերձակութեան մաս կը կազմէին արական եւ իգական հագուստներու բազմատեսակ ձեւեր , սկսեալ շալվարէն , զրպղաշն , պաւլիսէն , ճիւպպէն , կոճուկէն , մինչեւ կանանց յատուկ եւ՝ թեւերը , կուրծքը ու քովերը սրմայով ծաղկազարդուած ճանճեսէ կամ բեհեզէ , մետաքսեայ ու թաւիշեայ զգեստները , տօնական օրերու յատուկ , իսկ բարեկեցիկներու համար՝ զրեթէ ամհնօրեայ : Կօշկակարութեան յատուկ թրքական տեսակներն էին փապուճ , եփմէնի , չափրլայ , եւ այլն , որոնցմէ զատ կը պատրաստէին նաեւ համետ , փամփուշտակալ , գօտի եւ այլն :

Գլուխ Թ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Տարազը

Երբ վերջին անգամ ես մեկնեցայ Կիրասունէն (1908), անոր ընդհանուր բնակչութիւնը մեծագոյն մասով կը զգեստաւորուէր եւրոպական արդիական ծեւով, թէ՛ արական եւ թէ իգական սեռը միանգամայն, որովհետեւ իր ծովագերեայ դիրքին շնորհիւ ունեցած հաղորդակցութիւնը Պոլսոյ եւ Եւրոպայի հետ՝ կը դիւրացնէր եւ անհրաժեշտ կը դարձնէր այդ ձեւափոխութիւնը :

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 5 (24).— Նաւահանգիստը եւ քարափը:

Այդ նորածեւութիւնը մէկ օրէն միւսը տեղի չունեցաւ, սակայն, այլ աստիճանաբար: Վաճառական դասակարգը նախ իւրացուց արդիական ձեւը, իր արտասահմանի հետ ունեցած շփումներուն շնորհիւ: Այդ դասակարգին հետեւեցաւ մտաւորական եւ արուեստագիտական դասակարգը, որոնց օրինակին հետեւեցան յաջորդաբար քաղաքացիները:

Ատկէ առաջ եւ յետոյ ալ թուրք ազգաբնակչութեան որոշ մէկ մասը պահեց իր աւանդական տարազը, բացառութեամբ սակաւաթիւ կառավարական

պաշտօնեաներու եւ վաճառական ու մտաւորական քաղաքացիներու եւ անոնց ընտանիքներուն ու զաւակներուն :

Գաղափար մը կազմելու համար այդ աւանդական տարազներու մասին , յիշենք թէ առ հասարակ այրերը կը հագնէին կտաւէ , ասուի՛նք եւ զանազան կերպասներէ պատրաստուած շալվար , որ ունէր ներքնավարտիկի ձեւ : Այս վերջինը կը պատրաստուէր ցերմակ կտաւէ , վերի մասը ծոպով մը , որ անցուած կ'ըլլար յատկապէս պատրաստուած եւ ներս ծալլուած ու 3—4 սանթիմ լայնքով խողովակէ մը , կը սեղմուէր մէջքին եւ ծայրերը կը կախուէին : Անոր վրայէն կը հագնուէր նոյնաձեւ շալվարը , որուն ծոպերը (ուշտուր) մէջքը շրջապատելէ յետոյ ներս կ'անցուէին : Շալվարին խողովակածեւ մասը ներս ծալլուած կ'ըլլար՝ եթէ կերպասը բարակ էր , եթէ բրդեայ ոեւէ գոյնով ասուի՛նք շինուած էր , այն ատեն գունաւոր կտաւով կը շրջապատուէր այդ վերի մասը խողովակածեւ , ինչպէս ըսինք , 3—4 սանթիմ լայնքով , որուն մէջէն կ'անցուէր երբեմն մետաքսեայ յատկապէս պատրաստուած ծոպը : Թէ՛ վարտիկին , որ անշուշտ շալվարէն կարճ կ'ըլլար , եւ թէ շալվարին վարի մասը գոց էր թէեւ , բայց երկու ծայրերէն շուրջ 15-ական հրդմթր. բացուած կ'ըլլար , ոտքերը անցուելու համար , շալվարինը եզերուած երիզով (ղայթան) , եւ այդ կերպով պատրաստուած շալվարին վարի մասը կը բարտուէր ետեւի կողմէն ամէն անգամ որ քայլ փոխէր կրողը :

Կտաւէ շապիկի գործածութիւնը հագուադէպ էր : Կը գործածուէր եւ յարգի էր՝ որպէս առողջապահական , կանիփէ կամ վուշէ (ֆեթէն) պատրաստուած շապիկը , անոր վրայէն կերպասէ պատրաստու-

ւած բաճկոն, թեւով կամ առանց թելի եւ կոճկուած մանր եւ խիտ ու գնտածեւ կոճակներով կոկորդէն մինչեւ մէջքը : Ասոր ալ վրայէն նոյն կամ տարբեր տեսակ կերպասէ պատրաստուած , այս անգամ անպայման թեւաւոր , ուրիշ մը , ձմրան յատուկ , որուն թեւերուն ծայրը վրայ բերուած կը կոճկուէր , ինչպէս բաճկոնինը , որպէսզի հովը կամ պաղը ներս չանցնի : Միեթանը , կերպասէ կամ ասուիէ պատրաստուած եւ ներդաշնակ շալվարի գոյնին, կուգար լրացնել ծոպաւոր ֆեսին եւ կօշիկին հետ քաղքենիին զգեստը , խոր ձմրան մէջ ամէնուն վրայէն գալով վերարկուն եւ կամ՝ մէջի կողմը ու բարձր օծիքը մուշտակով կամ գառնուկի մորթով պատուած վերարկուն (կոճուկը) , իսկ մէջքը պատուած կ'ըլլար՝ թէ՛ տաք պահելու եւ թէ՛ շալվարին վերի մասը ծածկելու համար՝ մետաքսեայ կամ բրդեայ բազմատեսակ գօտիով , ըստ ճաշակի :

Այսպէս մանրամասնուած այր մարդուն հագուստը առաւել կամ նուազ տարբերութիւններով կը զգեստաւորէր առ հասարակ բոլոր քաղաքացիները :

Թուրքերէն՝ նաւավարները , բաղնիպանները եւ այդ դասակարգի ուրիշներ կը կրէին տարբեր տաքազ : Ասոնք չէին հրաժարած տակաւին եւ տեսակ մը ինքնագոհութեամբ կը զգեստաւորուէին Ռիզէի լազերուն ձեւով : Այս ձեւով համազգեստը կը բաղկանար զպղա՛ մը , որուն ձեւը կը նմանէր արդի տաքատին կամ բանթալօնին , բայց վերի մասը շատ լայն , որպէսզի հագնելէ վերջ , թէ՛ առջեւի եւ թէ՛ ետեւի մասը շատ մը խիտ ծալքերով որոշ ձեւ մը առնեն եւ ասոր մեծ հոգ կը տանէին մէջքին ծոպերը քաշելով սեղմած ատենինին , իսկ վարի մասը երթալով կը նեղնար սրունքն ի վար , լաւ մը գրկելով

զայն ու անոր ձեւն առնելով քանի մը շարք երիզներու վերջաւորութեամբ ոտքին վրայ : Սալթաէ մը, որ կռնակը կը ծածկէր եւ կուրծքին երկու կողմերը, որոնց միացած թեւերը ներքեւի կողմէն բաց կ'ըլլային գրեթէ եւ կը կախուէին երկու կողմէն՝ հանդիսադրելով թեւերուն վրայ, թիկունքն ու անութները ծածկող եւ ոսկեթելով բանուած ծաղիկներն ու զանազան ձեւերը : Պաւլըխէ մը, որ եռանկիւնածեւ գլխարկ մը կը ներկայացնէր, գազաթէն կախուած ոսկեթել ծոպ մը մէկ կողմ հակած եւ երկու կողմերէն երկարած բաց թեւերով, որոնք գլխուն ետեւի կողմը կը կապէին եւ որոնց բոլորշի ծայրերը ոսկեթել բանուածքով ծաղկազարդուած պիտի ըլլային եւ զանազան գոյներով մետաքսեայ կտաւով ծածկուած՝ ներսի մասերը : Այս պաւլըխը, սալթան՝ որ անպայման պէտք է կուրծքին երկու կողմերը ունենայ նաեւ Ֆի-սէնկլիֆ՝ 5 ական կամ 6 ական խորշերով ինչպէս նաեւ զըպլան հագնողին կուտային առնական երիտասարդական դիրք մը, ինչպէս կ'ըլլային ասպատակներն ու չեթէներ : Ասուրին տեսակը ճաշակի խնդիր էր, իւրաքանչիւրը իրեն սիրած գոյնը կ'ընտրէր : Նախընտրելի էր սեւ եւ կամ կապարի գոյնը :

Գալով կիներու յատուկ աւանդական տարազին, ըսենք անմիջապէս թէ թրքուհիները չէին երեւար եւ եթէ պատահեւ որ սաւանով ծածկուած դուրս գային, երեսնին անպայման ծածկուած պիտի ըլլար սեւ շղարշով : Իսկ քրիստոնեայ կիներն ու աղջիկները կը հագնէին անդրաւարտիկին վրայէն մետաքսեայ, կերպասեայ կամ զանազան գոյներով — ըստ ճաշակի — բրդեայ կտաւներով շալվար, ներքնաշապիկին վրայէն բաճկոնակ (զպուն) մը՝ թաւշեայ կամ բրդեայ կեր-

պատէ, վրան ոսկեթելով ծաղկաբանուած, վրայէն
հեթաւի մը երկար, որ մէջքէն վար երեքի կը բաժնու-
ւի, ետեւի քղանցքը կ'երկարի մինչեւ կրունկը, իսկ
քովի կամ առջեւի երկու քղանցքներուն միանգամայն
կամ մէկինը միայն վեր կ'առնուի, անոր կամ անոնց
անկիւնի ծայրերը հանգրիցելով մէջքի արծաթահիւս
եւ ոսկեզօծեալ կամար գօտիին, զոր կը ծածկէ ետե-
ւէն դէպի առաջ եռանկիւնածեւ եկած թարապլուս
կամ շալ կոչուած գօտին, (Տրապիգոնի եւ Պարսկաս-
տանի մէջ գործուած մետաքսեայ կամ բրդեայ զանա-
զան գոյներով ծաղկուն) որուն երկուքի ծալուած ե-
ռանկիւնի ծայրերը առջեւի կողմէն կապուած եւ
ծայրերը վար կախուած կ'ըլլան: Անութները, եզերք-
ները, թիւերը եւ երբեմն նաեւ թիկունքը ոսկեթելով
բանուած եւ ծաղկազարդուած՝ կարմիր, մանիշակա-
գոյն կամ սեւ թաւշեայ թիկնոցը (սալթան) կուգայ
ծածկել կուրծքին երկու կողմերն ու թիկունքը, ո-
րուն վրայէն առնուելու համար նոյնպէս ոսկեթելով
բանուած ու ծաղկազարդուած սեւ կամ մանիշակա-
գոյն թաւիշէ վերարկու մը կը գտնուի պահեստի, ի
հարկին ցուրտին դէմ պատսպարուելու համար: Այս
կերպով զգեստաւորուած կնոջ փայլուն կօշիկն ու
զարդոսկիով ծածկուած թեփէլիքը, կուրծքը զարդա-
րող զարդոսկիի շարոցներն ու ականջին օղերը, ինչպէս
նաեւ ոսկեհիւս ապարանջանները կը լրացնեն տա-
րազը հանդիսաւոր օրերու: Սովորական օրերու հա-
գուստներն ալ գրեթէ նման են, շատ քիչ տարբերու-
թիւններով, բայց անշուշտ պարզ կերպասով կամ
կտաւներով պատրաստուած:

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Արսաբին վաճառականութիւնը

Արտածումի յատուկ բերքերն ու վաճառանիւթերը՝ կաղին , հաւկիթ , լուբիա , ձկնեղէն , այծի մորթ , եւլն. , եւլն. , տեղացի վաճառականներուն կողմէ կը ղրկուէին Կ. Պոլիս եւ այլ երկիրներ , տեղւոյն հրապարակներուն վրայ իրենց հաշուոյն վաճառուելու համար , շահ եւ ֆլաս ուղղակի իրենց պատկանելու պայմանաւ : Եւ կամ Ռուսիոյ , Գերմանիոյ , Անգլիոյ եւ այլ երկիրներու գնորդ վաճառականներ Կիրասոնի հրապարակէն ուղղակի կը գնէին իրենց ներկայացուցիչներուն եւ կամ յանձնակատարներուն միջոցաւ : Գերմ. Հոսթրաշէր Ընկ.ը կաղինի ամենամեծ գնորդն էր հրապարակին :

Գալով ներածումի յատուկ ապրանքներուն , — մանիֆաքթիւրի ամէն տեսակներ , ինչպէս կտաւ , տպածոյ , վրուր , կերպասներ , վարշամակ , լաջակ , Ֆեա , նաեւ երկաթ , երկաթեայ առարկաներ , յաւաճապակիէ եւ ապակիէ անօթներ , թուղթ , շաքար , սուրճ , թէյ , ռգելից ըմպելիներ (օղի , գօնեաք , գինի , գարեջուր) , դեղօրայք , եւ այլն : Վերջապէս արանց եւ կանանց զգեստեղէններու , ճերմակեղէններու , անկողնեղէններու ամէն տեսակ պիտոյքներ , ինչպէս նաեւ կաշեղէն , ատաղծեղէն , շինուածանիւթեր , վառելանիւթեր , ալիւր , եգիպտացորեն (Կիրասոնի բերքը անբաւական ըլլալով) , ձէթ , ձիթապտուղ , լեմոն , նարինջ , ընդեղէն եւ այլն , Կիրասոնի առեւտրական հրապարակը կ'ողողէին երբեմն պէտք եղածէն ալ աւելի եւ երբեմն ալ պակաս : Իսկ եթէ

ծմրան փոթորիկները երկար տեւէին եւ շոգենաւներ ու առաջաստանաւներ չի կրնային մօտենալ, այն ատեն հրապարակին պակսած կամ սպառած ապրանքները շատ սուղ կը վաճառուէին, ինչպէս քարիւղ, եգիպտացորեն, եւ այլն:

Ներածումի ապրանքները միմիայն կիրասունի համար չէին. Շապին Գարա Հիսար, Արաբկիր, Ակն, Մալաթիա, Խարբերդ ունէին իրենց ներկայացուցիչները կամ գործակից-թղթակիցները, որոնք անոնց հաշուոյն կը ստանային արտասահմանէն, կը գնէին հրապարակէն եւ խնամով պատրաստուած հակերով կը ղրկէին յիշեալ քաղաքներու իրենց գործակիցներուն, ինչպէս երբեմն ալ կը պատահէր որ անոնց կողմէ ղրկուած ապրանքներ՝ այծի մորթ, բուրդ, մեղր, մանուսա եւն. կը ղրկէին արտասահման եւ կամ կը վաճառէին տեղւոյն հրապարակին վրայ: Այս տեղափոխութիւնները կը կատարուէին ընդհանրապէս ջորիներու, ձիերու եւ երբեմն ալ ուղտերու կառաւաններով, շոգեկառքի չգոյութեան հետեւանքով: Արտածումի եւ ներածումի վաճառականութեան յատուկ ապրանքներու փոխադրութեան համար մեծ դիւրութիւն կ'ընծայէին շոգենաւային ընկերութեանց գործակալութիւնները՝ թրքական, ռուսական, աւստրիական, իրանսական, գերմանական, անգլիական, եւլն., որոնցմէ առաջին չորսը ունէին իրենց մշտագոյ գրասենեակները որ կը կատարէին ամէն գործողութիւն արտածման եւ ներածման, իրենց յատուկ դրօշակը կը պարզէին եւ շոգենաւներու ժամանումէն կէս ժամ առաջ կը ծանուցանէին անոնց գալուստը զոյգ մը օդային պայթուցիկներով (ֆիշէնկ), մէկ երկու օր առաջ յատուկ մուկետիկներու միջոցաւ յայտարարելէ զատ: (սե'ս պատկեր թիւ 5 (24) էջ 37):

Գլուխ ԺԱ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Միջազգային փոխ յարաբերութիւնները

Կիրասոնի երրեակ տգգաքնակչութիւնը (ԹՈՒՐԲ, ՅՈՅՆ, ՀԱՅ) եղբայրական սիրով մը կապուած էր եւ իր փոխադարձ յարաբերութիւնները շատ լաւ կ'ընթանային : Շատ մը թաղերու մէջ անոնց բնակարանները խառն էին եւ դրացնութիւնը եղբայրական-քրոջական պատկեր մը կը ներկայացնէր : Յոյները, որոնց բնակարանները առաւելապէս գրաւած էին բերդին հիւսիսային եւ արեւելեան քղանցքները եւ գրեթէ անխառն էին, շուկային մէջ եւ այլուր ամէն տեղ կը պահէին բարի դրացնութեան նոյն գիծը եւ չունէին ոչ մի խտիր, ոչ մի անհասկացողութիւն թուրքերու եւ հայերու հետ :

Ինչպէս բնակարանները, նոյնպէս եւ խանութները ամբողջ շուկային մէջ խառն էին եւ անոնց տէրերը անխտիր բարի դրացիներ էին եւ բարեկամ իրարու : Միայն կերպասեղէնի (մանթաքուրա) հայ խանութպաններու մեծագոյն մասն է որ գրաւած էր եւրոպացիներու սեփական քարուկիր պանդոկին (խան) միջին եւ վարի յարկերը, ուր ամէն պազար օրեր յաճախորդներու բազմութիւն մը կուգար գրնումներ ընելու : Գոյութիւն չունէր նաեւ որեւէ մրցակցութիւն անոնց մէջ : Թուրք էին առհասարակ բոլոր նաւավարները, ձկնորսները, մսավաճառները, հացագործները, տրեխագործները, եւսեփեփեփները եւն., որոնց մէջ եւ որոնց հետ գտնուող քանի մը յոյն թէ հայ արհեստակիցները միշտ սիրով էին իրարու հետ եւ ոչ մէկ առիթով եւ ոչ մէկ առիթով համերաշխ

ներդաշնակութիւնը խանգարող պարագայ երեւան էր գար :

Կը պատահէր որ ծուկը, մասնաւորապէս հռչակաւոր անօուէզը կամ խամսին, մանր, միջակ, եւ կամ խոշոր տեսակ, այնքան առատ կ'ըլլար որ կը բաւէր անոնց բոլորին ալ նաւակները մինչեւ բերանը լեցնելու եւ աւելնալու ալ : Այդպիսի օրեր տասնեակներով նաւակներ շարուած կ'ըլլային ծովեզերքը եւ

ԿԻՐԱՍՈՈՆ — Թիւ 6 (26). — Կաղինի կալը (խարման):

քաղքենի եւ գիւղացի յաճախորդներ կը մօտենային անոնց անխտիր եւ կը գնէին օխաներով եւ նոյն իսկ նաւակներով՝ երբ խոշոր էր տեսակը, թէ՛ թարմ թարմ վայելելու համար ծովին այդ առատ բերքը, թէ՛ աղելու եւ թէ՛ որպէս արտածելի ապրանք, մասնաւոր պատրաստութիւններէ յետոյ, տակառներով՝ որ տեղւոյն վրայ կը պատրաստուէին՝ արտասահման

դրկելու համար : (Տե՛ս պատկեր ք. 7 (25) էջ 51) : Այս բոլոր գործողութիւնները կը կատարուէին համերաշխօրէն : Ամէնքն ալ գոհ էին , ամէնքն ալ կը շահէին , ձկնորսները , նաւատէրները , վաճառողները , գնողները , աշխատաւորները , արտածող վաճառականները , բոլորը , բոլորը : Նոյնն էր պարագան առեւտուրի բոլոր մարգերուն մէջ , ամէնուն ալ ասպարէզ կար գնումի , վաճառումի , արտածումի . մարդիկ կ'օգնէին իրարու , կ'աշխատակցէին , կը շահէին , վաճառականէն մինչեւ բեռնակիրը , մինչեւ յետին աշխատաւորը : Այս խաղաղ վիճակը տեւած է մինչեւ 1895 — 1896 տարիները , երբ մեծատարած թուրքիոյ մէջ տիրող անարդարութեանց եւ խժդժութեանց դէմ հայկական բողոքի ցոյցերը սուր կերպարանք ստացած ըլլալով , Պոլիսէն , Տրապիզոնէն ըսկըսեալ մինչեւ ներքին գաւառներու մէջ հայկական ջարդերն ու կողոպուտները տեղի ունեցած են կառավարական թոյլտուութեամբ , քաջալերութեամբ եւ նոյնիսկ ղեկավարութեամբ ու այս պատճառաւ Կիրասոնի մէջ ալ հայ եւ թուրք յարաբերութիւնները տակաւ ցրտացած էին :

Ոճիր , արկած , գողութիւն , աւազակութիւն կարելի չէ ըսել թէ գոյութիւն չունէին բնաւ : Եղած են շրջաններ ուր ամբողջ քաղաքը աւազակախումբերու ահաբեկումին ու սարսափին տակ ապրած է : Այդպիսի շրջաններու մէջ անոնք (աւազակապետները) յանդգնած են մինչեւ իսկ իրենց խումբով յարձակում գործելու կարաւաններու , նաեւ թղթատարութեան վրայ եւ կողոպտած իրենց ձեռքովը դրածի պէս՝ ոսկի , արծաթ , դրամ եւ թանկագին ապրանքներ : Շատ կարճ ժամանակի մը մէջ անոնք կատարած են իրենց գործը եւ յետոյ դարձեալ լեռը քաշ-

լած են, ուր հետապնդիչ զինուորական ջոկատներ հետապնդումի գացած են թէեւ՝ բայց ձեռնունայն ետ դարձած են, առանց երբեք ոեւէ հանդիպում ունենալու անոնց հետ : Անոնք մինչեւ իսկ լեռներու մէջ իրենց ապաստանարաններ շինած են՝ ընդերկրեայ, ձմեռը հոն անցընելու համար : Բայց, այդ աւագակախումբերուն հետքը չգտնուիլը, այնքան զինուորական հետապնդումներէ յետոյ, իրաւամբ զարմանք պատճառած էր շատերուն եւ ըսել տուած թէ մեղսակիցներ ունին քաղաքին պաշտօնական շրջանակներէն ներս : Այլապէս, ի՞նչպէս բացատրել այն աննախընթաց համարձակութիւնը որով անոնք կարող եղած են առաւօտ մը կանուխ մինչեւ իսկ անցք մը կատարել, բոլորովին զինեալ, քաղաքին մէկ ծայրէն միւսը եւ անցնիլ երթալ առանց ոեւէ միջադէպի : Այս աւագակապետներուն ամենէն նշանաւորներէն հանդիսացած են Քիւչիւք Հիւսէյին, Միրահան Օղլու, եւլն. : Ասոնցմէ առաջինն է որ զինեալ իր մէկ քանի ընկերներով յանդգնութիւնը ունեցած է այդ շահատակութիւնը գործելու, եւ այս առիթով շշուկ տարածուած է քաղաքին մէջ թէ՝ աւագակապետին նպատակը եղած է Կիրասոնի երեւելի հայերէն Մատթէոս էֆ. Թոգաթլիանը սպաննել եւ կամ առեւանգել, որովհետեւ կը կասկածուէր թէ նոյն այդ հայը, որ գլխաւոր գործակատարն էր Պոլսոյ եւ ներքին մի քանի քաղաքներու միջեւ վաճառականական ապրանքներու փոխադրութեան, եւ որ միանգամայն վարչական ժողովի (Իտարէ Մէճլիսի) մէջ ալ աթոռ ունեցած էր, Պոլիս իմացուցած է պէտք եղած տեղերը Քիւչիւք Հիւսէյինի գործած սանձարձակ շահատակութիւնները, եւ որուն հետեւանքով Պոլիսէն Կիրասոնի կառավարութեան խիստ հրամաններ եկած են նոյն աւագակապետը ողջ կամ մեռած Կիրասոն

բերելու եւ ի տես դնելու ժողովուրդին. այս հրամանը գործադրուած է ոստիկան զինուորներու ջոկատի մը առաքմամբ, որ, ի՞նչ հրաշք, շատ չանցած յաջողած է աւագակապետը իր որջին մէջ պաշարելու եւ մեռցրնելու զինքը իր հրկու ընկերներով եւ անոնց դիակները հանդիսաւորապէս բերուած են եւ ի տես դրուած կառավարչատան դրան առջեւ: Այս առթիւ յիշատակութեան արժանի է Տեղակալ (Գայմագամ) Ձէրքէզ Պէրիբ փաշայի կորովի ընթացքը, որ ոչ միայն խրախուսած է Թոգաթլեանը այլ նաեւ արտօնած է զէնք կրելու թէ՛ իր տունը եւ թէ՛ իր վրան:

Այս պարագան, որուն համար ամբողջ քաղաքին կողմէ իրաւամբ մեղադրուած էր կառավարութեան անգործութիւնը, ունէ կապ չունէր խառն ազգաբնակչութեան մէջ տիրող ընդհանուր համերաշխութեան եւ խաղաղութեան հետ, որ տեւած է երկա՛ր տարիներ: Այս ընդհանուր բարւոք յարաբերութիւնը բնորոշելու համար բաւական է յիշել հրդեհի մը առթիւ յայտ եկած զմայլելի տեսարանը:

Յերդին արեւմտեան կողին, Գափու Գահուէսի թաղին մէջ, ուր կը գտնուի նաեւ կառավարչատունը, եռայարկ եւ քով քովի երեք տուններուն մէջտեղինէն ծայր կուտայ հրդեհ մը ամենէն վերի յարկէն: Ծուխը, բոցը եւ հրդեհին հոտը կը տարածուին վարը քաղաքին մէջ: Անմիջապէս հրդեհին վայրը կը համախմբուի ամէն ազգէ հազարաւոր մարդ, որոնց քովի տուններէն վեր ելլելը, գորգեր եւ կապերտներ կախելով ջուրով ողողելը մէկ կողմէն, հրդեհին վերայ ջուր թափելը՝ միւս կողմէն, վարէն վեր՝ թաղապետական ջրհանն ալ արագ շարժման մէջ դնելով՝ դէպի բոցերը ջուր սրսկելը վայրկենական գործ

մը կ'ըլլայ : Եւ թէեւ հրդեհուած տունը անկարելի կ'ըլլայ ազատել , բայց գոնէ ա'ն միայն ինքնիրտեղը կ'այրի ու կ'իջնէ մինչեւ գետին , առանց տարածուելու քաղաքին մէջ եւ հրկու քովի տուներն ալ շատ քիչ վնասով մը ամբողջովին կ'ազատին :

Այս հրդեհը տեղի ունեցաւ 1880ական թուականներուն , որուն ականատեսն եմ եղած , սուրալով Գումեալըէն մինչեւ Գափու-Գահուէսի : Եւ այսպիսի պարագաներու մէջ յաճախ դիտուած է որ ոչ մէկ կողոպուտի փորձ տեղի ունեցած է , այլ ընդհակառակը թուրք , յոյն թէ հայ , բոլորն ալ միակ սեւեռամտածումով մըն է որ նետուած են առաջ , լծուած են գործի , ձեռք տուած իրարու , մարելու համար կրակը՝ եւ միշտ յաջողած : Հի'ն , բարի' , երանելի ժամանակներ:

* * *

Մինչեւ 1884 — 85 թուականը , Կիրասունի հայույութիւնը մեծ խանդավառութեամբ տօնած է Ազգ. Սահմանադրութեան տարեդարձը՝ Համբարձման Տօնին Հինգշաբթի օրը , ինչպէս Կ. Պոլիս : Նախապէս կը պատրաստուէր ցանկը այն ազգայիններուն որոնք վճարովի պիտի մասնակցէին այս տօնակատարութեան , կը մասնակցէին նաեւ Ազգ. վարժարանին ուսուցիչներն ու երգեցիկ աշակերտները , որոնք որոշեալ օրը , առաւօտ կանուխ , բոլորն ալ կը համախմբուէին Գում-Շալըի ծովեզերքը , ուր պատրաստ կը սպասէին 6 — 7 հատ ծաղկազարդուած նաւակներ՝ բեռնաւորուած ուտելիքներով եւ այլ սարքաւորումներով : Ութսունէ աւելի ազգայիններ իրենց տեղերը կը գրաւէին նաւակներուն մէջ : Յատկապէս վարձուած նուազածուներ անմիջապէս որ կը հնչեցնէին Օսմ. քայլերգը , դրօշազարդուած նաւա-

կաշարքը կը հեռանար ծովեզերքէն եւ բերդին ծովափնեայ շրջանն ընելով կը յառաջանար եւ կը հասնէր Ձէրքէզի ծովափը, քաղաքէն մէկուկէս ժամ հեռու: Բոլոր ուղեւորները ուրախ եւ զուարթ կը դիմէին այդ զբօսավայրը եւ կը տարածուէին մարգագետինն վրայ՝ խումբ խումբ: Քիչ մը հանգստանալէ յետոյ կը սկսէին նուագածութիւններ եւ հայկական երգեր մինչեւ կէսօր: (Տե՛ս պատկեր ք. 16 (22) էջ 107): Յերեկեայ ճաշը կը պատրաստուէր մարգագետինը փռուած երկար պատտառին վրայ՝ փուռը խորովուած գառնուկներով, աղցաններով, մրգեղէններով եւ զանազան ըմպելիներով՝ գինիի տիրապետութեան տակ: Ճաշը կը սկսէր զուարթագին տրամադրութիւններով: Նախագահ-սեղանապետին կողմէ բաժակ կ'առաջարկուէր օրուան Պատրիարքին, Ազգ. Սահմանադրութեան մեծանուն Հիլինականերուն կենաց եւ յիշատակին: Տեղի կ'ունենային ճառախօսութիւններ, Սահմանադրութեան նուիրուած եւ այլ ազգային երգեր, եւ ներկաները միահամուռ կեցցէներով եւ ծափերով կ'ողջունէին Ազգ. Սահմանադրութեան Տարեդարձը եւ ցմրուր կը քամէ ին բաժակները: Մինչեւ ուշ ատեն, մեծ ոգեւորութեամբ եւ նուագածութեամբ կը շարունակուէին կերուխում, զուարճութիւններ եւ հայկական երգեր: Երեկոյին նոյն ոգեւորութեամբ կ'իջնէին ծովափ, կը տեղաւորուէին նաւակներուն մէջ եւ խանդավառութեամբ ու երգերով կը վերադառնային Գում-Եալը, ուրկէ կը ցրուէին՝ երթալ հանգստանալու համար իրենց բնակարաններուն մէջ՝ խոր տպաւորութեանը տակ օրուան տօնակատարութեան եւ անկէ պահուած յոյժ հաճելի յիշատակին:

Ի՜նչ երջանիկ եւ յիշատակելի օրեր էին:

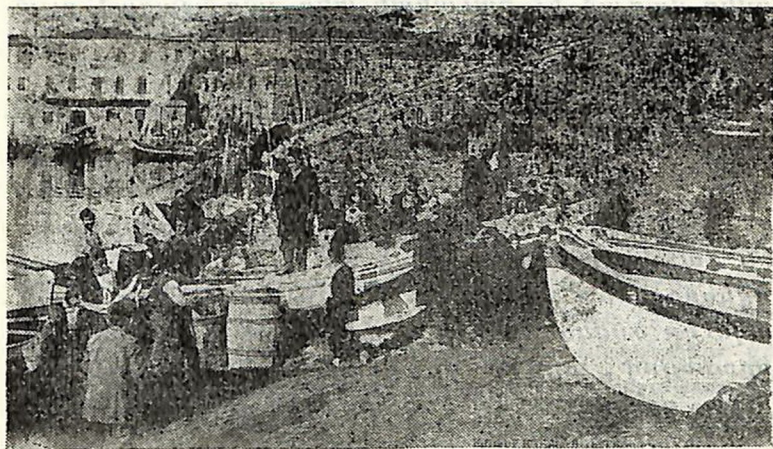
Ահա՛ թէ որպիսի սերտ սիրով մըն է որ կապ-

ուած էր ամբողջ Կիրասոնցին, թուրքը, յոյնը եւ հայը :

Գլուխ ԺԲ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Հայութիւնը

Կիրասոնի Հայ բնակչութիւնը 1860ական թուականներուն 50 — 60 տունէ աւելի չէր եւ ունէր միակ եկեղեցի մը, Ս. Սարգիս, զոր Յոյնե՛րը իրենց տրամադրած էին, կ'ըսուի, եւ որ բերդին հիւսիսային կողմը, շուրջ 80—100 մէթր բարձրութեամբ ուղղահայեաց սեպ ապառաժի մը ստորոտը կը գտնուէր, վիմափոր, 10—15 մէթր լայնութեամբ, շուրջ 35 մէթր երկայնութեամբ եւ 10 մէթր բարձրութեամբ, լուսամուտով մը հիւս. կողմէն, ուրկէ եւ ցած դու-

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 7 (25).— Վաճառատեղի Անձրուկի :

ռէն ներս թափանցող լոյսը հազիւ քանի մը քառակուսի մէթր տարածութեան վրայ կը փարատէր մըթուծիւնը եւ մթնշաղով մը կը լուսաւորէր գետինը, կամարը եւ ժայռ պատերը : Եկեղեցիին ներսի մասը, կը կազմուէր աջ ու ձախ փոքրիկ եւ խորքի քիչ մը աւելի մեծ երեք խորաններով, որոնք թաղուած էին յաւիտենական մթուծեան մէջ՝ միապաղաղ ժայռակամարով, եւ որ քիչ մը կը լուսաւորուէր ուխտաւորներու նուիրաբերած մոմերով : Այդ ժայռակամարի աջ ու ձախ պատերուն վրայ հազիւ նշմարելի 3 — 4 սեւ կէտերը փորուած են, կ'ըսուէր, գոցէ իբրեւ հեգնանք, Ս. Սարգիսի ծիուն սմբակներէն՝ յոյն աղջիկ մը հոնկէ փախցուցած ատեն, եւն. : Այս մատուռը մուտքի դռնակէն հազիւ 1 — 2 մէթր ներս, ձախ կողմը, ունէր մէկ մէթր լայնքով եւ զրեթէ նոյնքան բարձրութեամբ բացուածք մը, ուրկէ կ'ըսուէր թէ ներքնուղի մը կ'երկարի մինչեւ Բերդը, ինչ որ հաւանական կը թուի, քանի մը երիտասարդներ մոմեր վառած եւ բաւական տեղ յառաջացած ըլլալով, ինչպէս կը պատմուէր :

Նեղ փողոցէն բաժնուած նրբանցք մըն էր որ կը յանգէր մատուռի դռնակին եւ այդ նրբանցքին վերայէն է որ կը կատարուէր ուխտատեղիի ելեւմուտքը : Իսկ այդ նեղ փողոցը կը սկսէր շուկայի փողոցէն վայրէջքով մը, դէպի Քիւչիւք Եալը կոչուած ծովեզրը, (սե'ս պատկեր ք. 10 (10) էջ 71), կը շարունակուէր ծովեզրքէն, քիչ մը անդին դարձեալ բարձրանալով, բլուրի մը կողը քերելով մինչեւ կամուրջ, որ ձգուած էր ծովախորշին վրայ եւ այնուհետեւ շարունակուելով յունական թաղերուն մէջէն եւ շրջապատելով Բերդին ստորոտը, մինչեւ Լօնճա, Գօբարա եւ մինչեւ Հաճի Հիւսէյին ծայրաթաղը :

Կամրջուած ծովախորշը կը վերջանար Ս. Սարգիսի ստորոտը , ուր կ'իջնուէր նրբանցքին քովն ի վար զետեղուած նեղ սանդուխէ մը , որ կը տանէր դէպի աղբիւրը մատրան , ուրկէ կուգային թաղեցիները լեցնելու իրենց կուժերը : Այդ աղբիւրին ջուրը կուգար ապահովապէս Բերդէն եւ գայն շրջապատող քարաժայռերուն ճեղքերէն , ինչպէս էր անշուշտ նաեւ ջուրը անդնդախոր հորի մը , Բերդի կողին վըրայ բացուած , որուն մէջ պատահաբար ինկած քահանայի բակեղ մը ծովեզերքէն գտնուած է , կ'ըսուէր , հաստատելով թէ հաղորդակցութիւն մը կայ ջրհորին եւ ծովեզերքին միջեւ :

Աւանդաբար մեզի հասած այս զրոյցները առասպելներ չեն , զուտ ճշմարտութիւններ են հաւանաբար , տրուած ըլլալով բերդի մը ծովին կողմէ հաղորդակցութեան անհրաժեշտութիւնները : Ու ես անձամբ տեսած եմ թէ՛ ջրհորը եւ թէ՛ եկեղեցիին դուռին քով բացուած ճամբուն բերանը :

Ս. Սարգիս եկեղեցին ծառայեց համայնքին մինչեւ 1875 եւ այնուհետեւ երբ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին կառուցուեցաւ , դարձաւ ուխտատեղի , ուր Ս. Պատարագ կը մատուցուէր Նոր Տարիի առաւօտուն եւ Ս. Սարգիսի տօնին միայն :

Ս. ԳՐ. ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ.— Կիրասոնի Հայ բնակչութիւնը շուտով աւելցաւ , գալով գլխաւորապէս Թամգարայէն , (գիւղաքաղաք մը Շապին-Գարահիսարի մօտ) , որուն բնիկները կազմուած էին Անիի գաղթականներէն եւ տակաւ առ տակաւ դիմած էին ծովեզերեայ քաղաքները , ինչպէս Տրապիզոն , Թրիբօլի , Կիրասոն , Օրտու , Սամսոն , եւլն.:

Թրիբօլի , Կիրասոնի արեւելեան կողմը , ունէր

100 տունի չափ հայ բնակչութիւն , եկեղեցի եւ դըպրոց : Շաբթուան մէջ երեք օրեր յատկացուած էին պազարներու՝ Էսպիյէ , Հալսավալա , Էլեվի : Այս վերջինը ունէր շուրջ 60 տուն հայ բնակիչ, եկեղեցի, դպրոց :

Օրտու ունէր 4—500 տուն հայութիւն, եկեղեցի, երկսեռ վարժարան, որ կը հետեւէր Կ. Պոլսոյ Կրթական Ծրագրին :

Իւնիէ , Ֆաթսա , Չարշամպա , Սինոպ , Իյնէպօլու . իրենց շրջականերով կը ներկայացնէին հաւաքաբար 500—1000 տուն հայութիւն , իրենց եկեղեցիներով եւ դպրոցներով : Իսկ Տրապիզոն եւ Սամսոն իրենց բազմահայ բնակչութեամբ, առաջնակարգ վարժարաններով եւ բանուկ վաճառականութեամբ հանրածանօթ են արդէն :

Կիրասոնի օրուան Թաղական Խորհուրդը , իրեն նախագահ եւ առաջնորդ ունենալով Արժ. Տ. Յովհաննէս Աւագ Քհ. Մանուկեան (ծնեալ Տէմիրճեան), կը գնէ ընդարձակ գետին մը կամ պարտէզ մը , 3—4000 քառ. մէթր տարածութեամբ , մէջը գտնուած տունով միասին , զոր կը վերածէ երկսեռ վարժարանի : Այդ ընդարձակ տարածութիւնը կը շրջապատէ : Միւս կողմէ հիմերը կը դնէ եւ կը կառուցանէ Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցին , պարտէզին ճիշդ մէջտեղը , 40—50 մէթր երկայնքով եւ 30—40 մէթր լայնքով , վրայ վրայի զոյգ վերնատուններով , աջ ու ձախ կրկին մատուռներով , ճակատի ձախ անկիւնին վերեւ փոքր զանգակատունով մը եւ փայտաշէն տանիքով մը , կղմինտրով ծածկուած :

Այս եկեղեցին շինուեցաւ համաժողովրդային նիւթական եւ բարոյական բոլորանուէր զոհաբերութիւններով : Այրեր ու կիներ , ծերեր եւ երիտասարդ-

ներ կարծես մրցումի ելած էին ծովեզերքէն մինչեւ եկեղեցիի բակը փայտ, քար, աւազ, տախտակ, եւլն. կրելու համար: Կը յիշեմ իմ ալ մասնակցութիւնս այս մրջինի աշխատանքին, երբ հազիւ 5—6 տարեկան էի տակաւին, ո՛չ որովհետեւ պէտք կար, այլ որովհետեւ կարելի չէր անտարբերութեամբ դիտել այդ ազգաշէն գործունէութիւնը որ մղում կուտար քեզի գոնէ քիչ մը աւազ կամ քար կրելու:

Եթէ քաղաքին ընդհանուր բնակչութիւնը կըրկնապատկուած էր վերջին կէս դարու ընթացքին, Հայ բնակչութիւնը, սակայն, աւելի քան տասնապատկուած էր, եւ նկատելով որ մէկի տեղ երկու քահանայ կը պահէր եւ երկսեռ վարժարաններուն մէջ կը համախմբէր աշակերտութիւն մը որուն թիւը կը բարձրանար աւելի քան 400ի, 10—15 երկսեռ ուսուցիչներով, ապահովապէս աւելի քան 2000ի կը հասնէր Հայ բնակչութեան թիւը, պատասպարուած 4—500 տուններու մէջ, մեծագոյն մասով իրենց սեփականութիւնը եւ փոքրամասնութիւն մը միայն վարձու տուններու մէջ:

Վարժարանի վերածուած պարտէզին մէջի երկյարկանի ընդարձակ տունը նեղ գալ սկսած էր օր քան զօր աճող երկսեռ աշակերտութեան: Անոր հանդիպակաց եռայարկ ընդարձակ տունն ալ գընուեցաւ, կից պարտէզին հետ միասին, որոնց առջեւէն կ'անցնէր Գում Եալը եւ Տէրէ Իչի թաղերը երկուքի բաժնող առուակը, որ յետոյ կամարով ծածկուեցաւ մինչեւ ծով եւ եղաւ սալարկուած ճամբայ թաղեցիներուն, շնորհիւ Գաբտան Եորկիի շինարարութեան: Այս սալարկուած ճամբան եկեղեցիի պարտէզին մեծ դրան առջեւէն կ'անցնէր, մեկուսացրելով թաղեցիներուն խմելու եւ գործածելու յատուկ

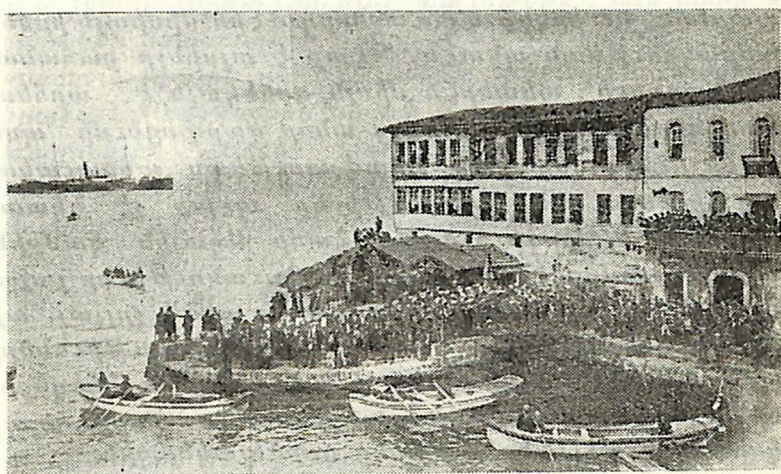
ջրհորը , ժամուկն խուլին անուկնով ծանօթ , եւ կ'երթար միանալ Տէրէ Իշիէն մինչեւ Օրթա Մահալլէ երկարող ճամբուն , որուն մէկ քովը կը մնար չի սալարկուած , որպէսզի հանգստօրէն գնացք ունենան բեռնաքարծ կամ առանց բեռի երթ ու դարծ ունեցող ծիւերն ու ջորիները , տրուած ըլլալով որ սալարկուած մասը կը բաւէր մարդոց ցանցառ երթեւեկութեան :

Ուստի Ղազարին եւ ժառանգորդներուն պատկանող եւ ազգին փոխանցուած այդ եռայարկ տունը եւ քովի պարտէզը , անհրաժեշտ բարեփոխութիւնները կատարուելէ վերջ , եղաւ Մանկապարտէզ եւ Հոսսաւորչեան Աղջկանց Վարժարան , ուր , եւ Հոսսաւորչեան Մանչերու Վարժարանին մէջ , կուգային քաղաքին բոլոր թաղերէն աւելի քան 400 երկսեռ աշակերտներ կրթուելու , դաստիարակուելու եւ զարգանալու համար : Պէտք է սակայն խոստովանիլ որ մանչերու վարժարանը գրեթէ իր հին վիճակին մէջ մնացած է , առանց փոփոխութեան , գետնայարկը՝ մէկ ընդարձակ սրահով եւ մէկ դասարանով՝ յատկացուած ծաղկոցի եւ նախակրթարանի տարրական կարգերու , իսկ վերնայարկը նոյնպէս մէկ ընդարձակ սրահով եւ մէկ դասարանով՝ յատկացուած միջին եւ բարձրագոյն կարգերու , ինչ որ անբաւարար էր եւ ոչ անշուշտ այնքան վայել , հակառակ Կիրասունի կրթասէր հայութեան տածած բաղձանքներուն :

Այդ վարժարաններէն շրջանաւարտ եղող երկսեռ սաներ , անշուշտ բարեկեցիկ ընտանիքներու պատկանողները , կ'երթային իրենց երկրորդական եւ մասնագիտական ուսումը շարունակելու Ատա Բազարի Հայուհեաց , Էրզրումի Սանասարեան եւ Կ. Պոլսոյ ու Մարզուանի Ամերիկեան , Հայ եւ Կառավա-

րական երկրորդական եւ մասնագիտական վարժարանները : Կիրասոն քաղաքը այս կերպով է որ ունեցաւ եւ հասցուց նաեւ հայ բժիշկ, հայ փաստաբան, հայ երկսեռ ուսուցիչներ, արուեստագէտներ, պաշտօնեաներ, առեւտրականներ, եւ այլն :

Հակամարտութիւն համայնքին մէջ չէր պատահեր չէ: Մանաւանդ այն շրջանին երբ աղաներն էին

ԿԻՐԱՍՈՆ — ԹԻՒ 8 (21). — Նաւակամասոյցը. ճամբորդներ քարափ կ'ելլեն:

գործին գլուխը, հակամարտութիւնը կը հասնէր ծայր աստիճանի: Վէլէտեան հաճի Ասատուր աղան եւ Յովհաննէսեան Մանուկ աղան կը գտնուէին իրենց ազգականներով եւ բարեկամներով միասին հակառակ խմբակցութեանց գլուխը եւ կը յամառէին իրենց խօսքը քալեցնել: Իրենց հռայարկ ընդարձակ բնակարաններէն եւ կազմած բազմանդամ ընտա-

նիրքներէն կարելի էր հետեւցնել թէ Յովհաննէսեաններ, Մալխասեաններ, Սաղազարեաններ, Վէլէտեաններ, եւլն., կը պատկանէին Կիրասոնի մէջ վաղուց հաստատուած ընտանիքներու եւ կը համարուէին բարեկեցիկ եւ կալուածատէր հարուստներ: Այս աղաներուն շուրջը գտնուողներ եւ անոնց դարպասողներ նկատի չունէին թէ ո՛ր խմբակցութիւնը իրաւունք ունի, այլ թէ՛ իրենց պատկանած խմբակցութեան պահանջածը պէտք էր իրագործուէր անպայման, եւ իրենք կ'առաջնորդուէին միմիայն իրենց խմբակցութեան պետէն: Պէտք է այսինչը քահանայ ձեռնադրուի, պետերէն միոյն գնեկալն է, արհեստով դերծակ է թէեւ, բայց անոր զարգացումի պակասը ու եկեղեցական երաժշտութեան անբաւականութիւնն ու անյարմարութիւնը պէտք է նկատի առնուին եւ արգելք ըլլան Հաճի Աղային կամբին, պէտք է ամբողջ համայնքը իր հաւանութիւնը յայտնէ, եթէ ոչ...: — Ոչ, անոր խօսքը պիտի չըլլայ, այլ իմս, եթէ ոչ...: Այս սուր հակամարտութիւնները չէին վարաններ մինչեւ իսկ վարժարանը եւ եկեղեցին երկուքի բաժնելու: Կ'ըսես մէկ մանրանկարը արդի կուսակցութիւններէն ումանց գործելակերպին:

Բայց, Կիրասոնի մէջ, չէին պակսեր նաեւ բանիմաց մարդիկ որոնք կերպ մը կը գտնէին տարբեր տեսակէտներն հաշտեցնելու, մէկ կամ միւս կողմին պարտադրելով որոշ զիջողութիւններ: Եւ վերջ ի վերջոյ համայնքային ամէն կարգի խնդիրներ կը բերուէին պաշտօնական մարմիններուն, որոնք համերաշխ եւ ներդաշնակ գործունէութեամբ կը ջանային արդար եւ օգտակար լուծումներու յանգեցնել իրենց ներկայացուած բոլոր խնդիրները ու այսպէս կ'ապահովուէին ազգային ամէն հարցերու ներդաշնակութիւնն ու զարգացումը, երբ հետզհետէ, տարի-

ներու ընթացքին , աղայութիւնը տեղի տուաւ սահմանադրական կարգերու :

Եկեղեցիին եւ վարժարանին անունով կարեւոր նուիրատուութիւններ եւ կալուածական կտակներ պակաս չէին ըլլար : Հաճի Կարապետ աղա Քէշիշեան անունով ազգային մը , անժառանգ , եկեղեցիին կտակեց իր տունն ու կաղինի պարտէզները , 400 օսմ. հնչուն ոսկիի արժողութեամբ , իր եւ կնոջ մահէն յետոյ գործադրուելու պայմանով : Այս բարի օրինակին հետեւողներ գտնուեցան հետզհետէ : Բարեպաշտ ազգային մը 100 ոսկիի փոխարէն ստացաւ իրաւունք եկեղեցիին ետեւի կողմը , շրջափակին մէջ թաղուելու : Ուրիշ ազգայիններ կարեւոր նուիրատուութիւններ կատարեցին , տոկոսովը եւ կամ եկամուտովը ամէն տարի Ս. Պատարագ կամ հոգեհանգիստ կատարուելու համար իրենց եւ ընտանիքին ննջեցեալներուն հոգւոյն , եւլն.:

Նկատելով որ քաղաքին Հայութեան կարեւոր մէկ մասը վարժարանին մէջ զաւակ չունենալուն համար ոեւէ մասնակցութիւն չի բերեր եկեղեցիի եւ վարժարանի ծախքերուն , հաստատուեցաւ 1890ական թուականներէն սկսեալ ազգ. տուրքի դրութիւն , ըստ որում ոչ մի ազգային չէր կարող գերծ մնալ հատուցանելէ պատկանած համայնքին զանազան ծախքերէն իրեն ինկած բաժինը , որոշուած՝ ըստ իւրաքանչիւրի նիւթական կարողութեան , իսկ եթէ պատահէր այնուամենայնիւ , որ մէկը պարտազանց գտնուէր եւ իր ճշդորոշուած ազգ. տուրքը չհատուցանէր ժամանակին , այդպիսիին ոչ պսակադրութիւնը կ'արտօնուէր , ոչ մկրտութիւնը եւ ոչ ալ հանդիսաւոր թաղումը : Այս կարգադրութիւնները կ'ըլլային իրարու յաջորդող եւ արժանաւորապէս ընտրուած թաղական

Խորհուրդներու միջոցաւ , որ ունէին իրենց կանոնաւոր դիւանատունը, քարտուղարը եւ գրասենեակը: Թաղ. Խորհուրդին կը նախագահէր Աւագերէց քահանան, որ աթոռ ունէր նաեւ Խարե Մեքլիսիի (Վարչական Ժողով) մէջ :

Գլուխ ԺԳ.

ԿԻՐԱՍՈՆ. — Հայերու Կրօնքն ու եկեղեցին

Կիրասոնի բնիկ թէ՛ զայն տասնապատկող եւ յաջորդաբար եկող եւ տուն տեղ կազմող Հայութիւնը ունէր բարեպաշտութիւն մը որ առնուազն կը հաւասարէր անոր կրթասիրութեան, իրեն գլուխ եւ առաջնորդ ունենալով Արժ. Տ. Յովհաննէս Աւագերէց Քհնյ. Մանուկեան , որ մօտակայ Իւնիէ քաղաքէն եկած էր որպէս երաժիշտ - ուսուցիչ , որ էր նաեւ հմուտ շարականագէտ, նախանձախնդիր եկեղեցական կարգերու կանոնաւորութեան , աշակերտաց կրթական մակարդակին բարձրացման , ժողովուրդին բարեպաշտական զգացումներուն եւ բարոյական վարկի զարգացման եւ որ գերազանցապէս արժանի հանդիսացաւ իր քահանայական կոչումին . բարձրացուեցաւ Աւագերէցութեան աստիճանին , եղաւ Առաջն. Փոխանորդ, վարձատրուեցաւ ծաղկեալ փիլոնով, քահանայագործութեան Յիսնամեակի Յորելինական տօնակատարութեամբ եւ լցեալ զաւուրբբ (81 տարեկան) վախճանեցաւ եւ թաղուեցաւ իր կառուցանել տուած Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիի աջ կողմի մատուռին ետեւ՝ եպիսկոպոսավայել յուղարկաւորութենէ մը վերջ՝ Հայ , Յոյն եւ Թուրք ծովածաւալ բազմութեան մը ներկայութեան:

Այսպիսի ղեկավար առաջնորդի մը ցուցմունքներուն եւ մշտակայ իմաստուն խորհուրդներուն հետեւելու խոհականութեամբն է որ Կիրասոնի Ազգ. Իշխանութիւնը կարող եղաւ օժտել համայնքը, 1915ի թրքական կառավարութեան սարքած հայկական համատարած կոտորածն ու տարագրութիւնը կանխող կէս դարու ընթացքին, աստիճանական յառաջդիմութեամբ՝ ընդարձակ եկեղեցիով մը, բարեկարգ վարժարաններով եւ ասոնց յարաճուն ծախսերը կարեւոր մասամբ դիմաւորող հասութաբեր կալուածներով եւ զանոնք տնտեսագիտօրէն մատակարարող մարմիններով :

Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցիի հիմնարկութեան ու շինութեան առթիւ Կիրասոնի երկսեռ Հայութեան հանդիսադրած սրտայոյզ անձնագոհութիւնն ու նուիրաբերութիւնը փաստացի ապացոյցներն են անոր կրօնի հանդէպ անխախտ հաւատքին եւ դէպի Հայաստանեայց Առաքելական Մայր Եկեղեցին ունեցած ու սնուցած ջերմեռանդ հաւատարմութեան :

Եթէ առաւօտեան եւ երեկոյեան ժամասացութեանց պահուն շատ ցանցառ երկսեռ բարեպաշտներ միայն կը փութային եկեղեցի եւ ներկայ կ'ըլլային մինչեւ «Օրհնեալ եղերութք»ը, Շաբաթ երեկոյներն ու մանաւանդ Կիրակի առաւօտները ամէն ոք պարտք կը համարէր, նոյնիսկ հեռաւոր թաղերէն, ժամ հանդիպիլ, մոմ վառել, ուխտ եւ աղօթք կատարել եւ եկեղեցիի լրումին «մաս» առնել եւ եկեղեցիի օրհնութեանց հետ շիտակ տուն երթալ եւ բոլոր տնեցիները մասնակից ընել եկեղեցիի շնորհներուն ու այնուհետեւ միայն զբաղիլ առօրեայով :

Առաւօտ արշալոյսին հայրիկին կոչն ու երբեմն ալ սաստը անուշիկ քունէն վեր կը ցատկեցնէին

փոքրիկները որ միասին կամ հետեւելով եկեղեցի դիմելու էին՝ փոխասացութեամբ կամ երաժշտութեամբ մասնակցելու համար արարողութեանց, որոնց կանխաւ վարժեցուցած կ'ըլլար զիրենք արդէն երաժիշտ ուսուցիչը :

Շաբաթ երեկոնները երկսեռ աշակերտները իրենց ուսուցիչներուն առաջնորդութեամբ, դասարան առ դասարան պիտի երթային եկեղեցի, համախմբուելու համար իրենց որոշեալ տեղը, դասերուն մէջ կամ անոնց ետեւը : Երգեցիկ տղաքներէն մէկը կը կարդար Յայսմաւուրքը : Իսկ եկեղեցիին լրումին՝ թաղ առ թաղ կը համախմբուէին եւ իրենց տուները կ'առաջնորդուէին, կարգապահներու հսկողութեանը տակ :

Եկեղեցիէն ներս, գաւիթին մէջ, ամէն ոք պիտի հանէր ոտնամանը, պիտի բանար գլուխը եւ երեսը խաչակնքելով պիտի երթար գրաւել իր որոշեալ տեղը : Հոն չկային նստարաններ : Կարգ կարգ եւ իրարու քով շարուած էին իւրաքանչիւրին բազմոցը (միսէր), այնպէս որ շուտով աչքի կը զարնէր սեւէ քացակայութիւն եւ հետաքրքրութեանը կ'արժանանար ոմանց :

Ամէն Կաղանդի, Ս. Ծննդեան եւ Ս. Զատկի տօներուն Ս. Պատարագի աւարտումէն յետոյ, քահանան պիտի փութար այցելել եւ օրհնել իր ծուխերուն տունը եւ տնեցիները, զոյգ մը նշխար տեղաւորելէ վերջ օրհնուած սեղանին, կամ ալիւրը, աղը, ջուրը, գինին կրող ափսէին քովիկը, որպիսութիւննին պիտի հարցնէր, պիտի պատուիրէր որ իրեն լուր ընեն ամէն անգամ որ պէտք զգան իր ներկայութեան, պիտի մխիթարէր՝ եթէ հիւանդ կար տունին մէջ եւ կամ մահ պատահած էր, եւ յետոյ պիտի մեկնէր իր օրհնողէքը կամ կամաւոր նուէրը ստա-

նալով : Բահանային ընկերացած կ'ըլլար ժամկոչը կամ լուսարարը եւ կամ երգեցիկ տղայ մը , որոնք եւս կը ստանային իրենց համեմատական վարձքը :

Ճրագալոյցի երեկոնները գիրք կարդալու մրցակցութիւնը ծայնաւոր տղոց մէջ՝ չափազանց գնահատելի էր , մանաւանդ Դանիէլ Մարգարէի եւ «Ոչինչ է պիտոյ»ի գիրքերը յաջողութեամբ կարդացողները կ'արժանանային մասնաւոր գովեստի եւ նուէրներու :

Մահ պատահած ատեն , մեռեալը պիտի լուացուէր տաք ջուրով , մահը պատահած սենեակին մէջ ,

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 9 (2).— դէպի Շապին-Գարահիսար
խճուղիին սկիզբը :

Ժակոջին կամ մեռելաթաղին միջոցաւ , պիտի պատանքուէր ու յետոյ պիտի տեղափոխուէր յատկապէս պատրաստուած սնտուկին մէջ , որ կը զետեղուէր սրահին մէջ եւ զոր կը շրջապատէին մերծաւոր սիրելիները , եղանակաւոր գովքը ընելով իրենցմէ բաժնւոռողին , թուելով անոր բարեմասնութիւնները , մինչեւ որ երաժիշտներ եւ քահանաներ ժամանէին , որ ատեն կը սկսէր տան կարգը կատարուիլ եւ թափօր կազմելով կը փոխադրուէր ննջեցեալը եկեղեցի , ուր եւս կատարուելէ յետոյ եկեղեցիի կարգը , ազգականներու եւ բարեկամներու ուղեկցութեամբ կը կատարուէր հանդիսաւոր կամ պարզ յուղարկաւորութիւնը մինչեւ գերեզման , որ կը գտնուէր քաղաքին արեւելեան ծայրամասին մէջ : Թաղումէն վերջ ուղեկցողները ննջեցեալին հոգւոյն մէյմէկ գաւաթ օղի կը խմէին եւ պատառ մը հաց եւ ձիթապտուղ կամ պանիր կուտէին , յատկապէս բերուած , որպէս մահպահաւ :

Նոյնը կ'ընէին նաեւ տունիները՝ երբ թաղումէն վերջ տուն կը վերադառնային մինչեւ գերեզմանատուն գացող անդամները ընտանիքին կամ մերծաւորներն ու դրացիները : Ասոնք կարգաւ , առ նուագն մինչեւ շաբաթ մը , իրենց ճաշերը մահ պատահած տունը կը բերէին , ցերեկ եւ երեկոյ , միասին կը ճաշէին եւ իրենց վշտակրութիւնը , ցաւակցութիւնը կը յայտնէին եւ մխիթարական խօսքեր կ'ուղղէին տնեցիներուն , անոնց հետ բաժնելով արցունքն ու սուգը :

Տաներէց քահանան շաբաթ մը ամէն երեկոյ կ'այցելէր , յատուկ աղօթք եւ մաղթանք կը կատարէր մեռելին մահիճին տեղը , իսկ շաբաթ երեկոյ կ'օրհնէր տնեցիներուն պատրաստած հոգեճաշն ու աղբատներուն տրամադրած ճաշերը : Մահուան քա-

ռասունքին՝ յատուկ Ս. Պատարագ կը մատուցանէր եւ հոգեհանգիստ կը կատարէր ու նաեւ կը մասնակցէր ճաշերուն՝ իր ներկայութեամբն ու աղօթքներով մխիթարութիւն բերելով բոլոր տնեցիներուն :

Մեծ տօներուն Մեռելոցի օրը, նոյն տարուան ննջեցեալներուն տէրերը ափօլֆ — այգողք — կը կատարէին՝ առաւօտ կանուխ իրենց հետ միասին գերեզմանատուն տանելով քաղմատեսակ հոգեճաշ եւ ուտելիք , կը յարդարէին երկար սեղան մը , հոն շարելով բերուած ուտելիքներն ու մասնակցութեան հրաւիրելով բոլոր ներկաները , հարուստ թէ աղքատ , (երբ բոլոր երամները կամ շիրիմները արդէն իսկ օրհնուած լմնցած էին) . ու այնուհետեւ կը վերադառնային իրենց տուները :

Սուգի օրերը վերջացած են այլեւս : Բայց ոչ յիշատակի օրերը . մահուան տարեդարձ , մեռնողին անուան տարեդարձ , եւայլն , եւայլն , որոնք կը տօնուէին յաւէտ բաժնուողին յիշատակին , հոգեհանգիստով , աղքատաց ճաշով , բարեսիրական եւ կրթական հաստատութեանց նուիրատուութիւններով : Նահապետական հոգեգրա՛ւ սովորութիւններ :

Անոնք որ հարուստ էին , կարեւոր նուիրատուութիւններով՝ եկեղեցիին կամ դպրոցին , անձամբ իրենք կամ իրենց ժառանգորդները , յատուկ կտակներով , յատկացումներ կը կատարէին , որոնց տրամադրութեան համաձայն՝ պատարագիչ քահանան , լուսարարը , երաժիշտը , դպիրները եւ բարեսիրական ու կրթական հաստատութիւնները նախասահմանուած իրենց բաժինները կը ստանային ամէն տարի՝ կտակուած գումարին կամ կալուածին տարեկան

հասոյթներէն : Այս կտակները արձանագրուած էին Թաղ . Խորհուրդի տոմարներուն մէջ , յատուկ պաշտօնագրով մը՝ մէկ օրինակը ստորագրուած եւ կընքուած՝ յանձնուած կ'ըլլար Ժառանգորդներուն , եւ անոնց տրամադրութիւնները տառապէս գործադրելի էին պաշտօնի վրայ գտնուող կամ անոնց յաջորդող բոլոր Թաղական Խորհուրդներէն , իբրեւ անեղծ անելի նուիրական աւանդ :

Նախընթաց տողերէն արդէն իսկ կարելի է գաղափար մը կազմել թէ՛ Կիրասոնի Հայութեան ունեցած հաւատքը ինչ էր Կրօնի եւ Եկեղեցիի մասին : Հայաստանեայց եկեղեցիի առաքելական եւ լուսաւորչական հանգամանքը տիրապետող եղած է Կիրասոնի Հայութեան համար , որ խեթիւ նայած է միշտ բողոքականութեան եւ կաթոլիկութեան , որոնք մէկէ աւելի անգամներ փորձուած են սաղմուաւորիլ եւ արմատ ձգել համայնքին մէջ , բայց հրեքեք յաջողութիւն չեն գտած եւ յուսահատ , ի վերջոյ , բոլորովին հեռացած են Կիրասոնէն , որուն Հայութիւնը , ինչպէս ըսուեցաւ , մնացած է միշտ առաքելական Ս. Եկեղեցիի հաւատարիմ , բարեպաշտ եւ ուղղափառ ժողովուրդը :

Առաւօտ եւ երեկոյ եկեղեցիի զանգակին (որ պարզ կոչնակ մըն էր սկիզբները , երկաթեայ տախտակի մը վրայ տնտես աղբօր զոյգ մուրճերով տուած հարուածներով , եւ յետոյ միայն , բարեսէր ազգայինէ մը նուիրուած եւ Ռուսաստանէն յատկապէս բերուած զանգակ մը , որ աւելի ուշ , եկեղեցիի բարձունքէն իջաւ եւ բակի մայր դրան յատկապէս քարաշէն զանգակատան մէջ իր որոշ տեղը զետեղուեցաւ , շնորհիւ ուրիշ բարեսէր ազգայինի մը նուիրատուութեան) ձայնը լսելի կ'ըլլար մինչեւ հեռաւոր

Թաղերը եւ բարեպաշտ ժողովուրդը կը հրաւիրէր Աստուծոյ տունը , որ Ս. Ծննդեան եւ Զատիկի օրերուն անբաւական կը դառնար իր ընդարձակ ատեանով , դասերով , գաւիթներով եւ զոյգ վերնատուններով , որչափ ալ խիտ առ խիտ սեղմուած ըլլար ժողովուրդը :

Անշատաբար բանկալի սովորական եւ ուխտաւորներու նուիրատուութեան հասոյթներէն , տարին անգամ մը , Ս. Զատիկի տօնին առթիւ , իւզագինի հանգանակութիւն կը կատարուէր եւ կը գոյանար բաւական կոկիկ գումար մը : Ս. Ծննդեան տօնին , մկրտութիւնը կը կատարուէր կաթսայի մը մէջ ընկղմուած խաչերով , որոնք երբ միւռնօրհնութենէն վերջ դուրս կը բերուէին՝ կ'ունենային իրենց կնքահայրները , որոշ նուիրատուութիւններու փոխարէն եւ այդ նուիրատու-կնքահայրներու զաւակները շապիկ կը հագնէին , բեմ կը բարձրանային եւ կարգով կը շարուէին բեմին վրայ , իւրաքանչիւրը կուրծքին բռնած իր արծաթեայ կամ արծաթագօծ խաչը , մինչեւ աւարտումը մկրտութեան արարողութեան :

Աւագ Ուրբաթի չարչարանաց աւետարաններուն ընթերցման պահուն գրակալին առջեւը ծնկաչոք երկիւղածութեամբ իրենց խնդրանքը կը մատուցանէին ուխտաւորները , մեծագոյն մասով կիներ , որոնց կ'ընկերանային երբեմն իսլամահիներ ալ , հաւատք ունենալով Քրիստոսի խնդրակատարութեան , մինչեւ խաչհանգիստի արարողութեան աւարտումը , երբ կարգաւ կ'երթային համբուրել Ս. Խաչը՝ անոր բով գետեղուած պնակին մէջ ձգելով իրենց կամաւոր նուէրները : Կը պատմուէր թէ այդ ուխտաւոր խլամուհիներէն ոմանք բուժուած էին իրենց հիւան-

դռնէն եւ կամ խնդրանքնին կատարուած էր : Այս խաչհանգիստի արարողութիւնը կը կատարուէր ամէն Ուրբաթ օրեր , Մեծ Պահքէն եւ Ս. Զատիկէն մինչեւ Հոգեգալուստ , ճաշու եկեղեցիի պահուն եւ նաեւ սուրբերու տօներուն՝ որոնց մասունքները ունէր եկեղեցին :

Այսպէս ուրեմն կրօնքն ու եկեղեցին ի պատուի էին Կիրասոնի մէջ , որուն Հայ բնակչութիւնը ջերմեռանդ հաւատքով մը յարած ու փարած էր անոնց եւ անոնք որ ի վիճակի էին նուիրական պարտք մը կը նկատէին ուխտի երթալ , գլխաւորապէս Ս. Երուսաղէմ , Մուշի կամ Կեսարիոյ Ս. Կարապետ , եւն . :

Գլուխ ԺԴ.

ԿԻՐԱՍՈՆ. — ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

Նախ կ'արժէ Կիրասոնի Հայութեան 1875ական թուականներէն առջի շրջանի կրթութեան մասին հպանցիկ տեսութիւն մը ընել :

Այդ շրջանը կարելի է որակել «Տէր Թոթիկեան», որովհետեւ եկող գացող բոլոր ուսուցիչները առանց մեթոտի եւ առանց որոշ ծրագրի՝ իբր թէ կ'ուսուցանէին իրենց խնամքին յանձնուած աշակերտութեան ինչ որ իրենք գիտէին , եւ իրենց գիտցածն ալ շատ սահմանափակ բան մը ըլլալու էր եւ բոլորովին զուրկ մանկավարժական տուիքներէ որ կարող չէին ըլլար համակրանք ստեղծել իրենց շուրջը , ո՛չ ալ վարժարանը սիրելի ընծայել աշակերտներուն , որով յաճախադէպ կ'ըլլային անոնց փոփոխութիւնները , նոյնիսկ տարեշրջանի ընթացքին , եւ տարիները կը սահէին առանց արդիւնքի : Իսկ աշակերտ-

ները ոչ միայն ոեւէ չափով յարգանք չէին ունենար անոնց մասին , այլ նաեւ Աճեմ , Շիպիլ եւ այլ որակումներով կը կոչէին զանոնք : Դասագիրքերն էին պնակ , քերական , հեգարան , սաղմոս , ժամագիրք , նարեկ , եւայլն :

Ծնողաց հասկացողութիւնն ուսման եւ դաստիարակութեան մասին այնքան զօրաւոր էր որ առանց նկատի առնելու իրենց զաւակներուն բողոքներն ու զանգատները՝ բռնի կը ղրկէին զանոնք վարժարան , երբեմն տնտես աղբօր միջնորդութեանը դիմելով եւ կամ իրենք անձամբ առաջնորդելով :

Այսպիսի բռնազբօսիկ միջոցները յաջողութիւն չէին գտնիր սակայն եւ տղաք ատեն ատեն խոյս կուտային վարժարանէն եւ ուրիշ տեղեր կը դեգերէին կամ կը խաղային եւ երեկոները տուն կը դառնային , իբրեւ թէ վարժարանէն :

*
* *
*

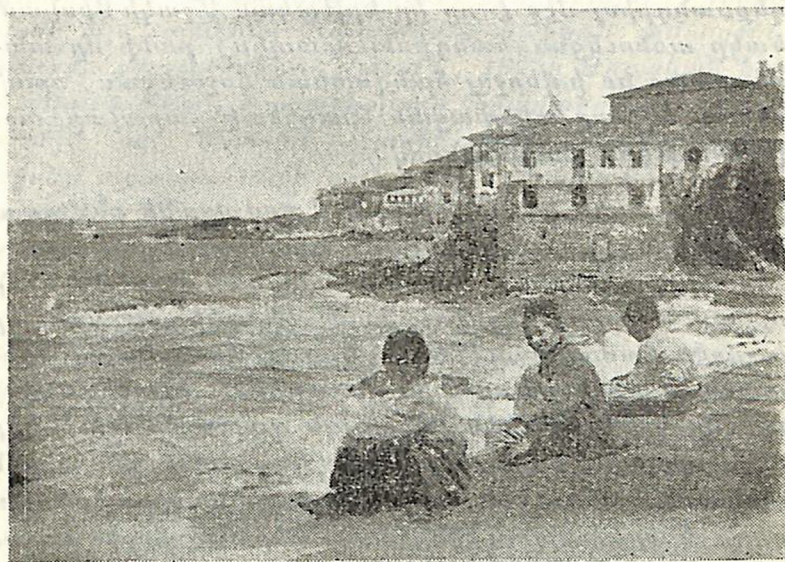
Իրաւ է թէ Կիրասունի Հայութիւնը միշտ եղած է կրթասէր եւ իր երկսեռ վարժարաններուն համար մասնաւոր խնամք եւ հոգածութիւն ցոյց տուած է , միասնաբար գործած եւ աջակցած է անոնց կարեւոր պէտքերը լրացնելու համար , իր համակամ եւ սիրայօժար մասնակցութիւնը բերած է այդ վարժարաններուն անունով բացուած ամէն հանգանակութեան , իրաւ է դարձեալ որ այդ դպրոցները երկսեռ ուսումնաժարաւ աշակերտութեան — որ ամէն առաւօտ խուռներամ կը փութար վարժարան բան մը աւելի սորվելու փափաքով , երբեմն նոյնիսկ իր նախաճաշը մոռնալով — առջեւ միշտ բաց մնացած են եւ երբեք չէ ընդհատուած կրթական գործին շարու-

նակութիւնը , բայց եւ այնպէս արդար ըլլալու համար պէտք է ըսել որ սկիզբները տիրող խմբակցական կամ հատուածային հակամարտութեանց պատճառաւ կրթական գործն ու աշակերտութիւնը չափով մը ազդուած եւ տուժած են : Ասիկա կարելի չէ ժխտել , երբ նկատի առնենք որ 80—95ի 15 տարեշրջաններու ընթացքին մէջ վեց տնօրէն-ուսուցիչներ փոխուած են՝ առանց երբեք կարենալ քուրքելու Տարրական Նախակրթարանի մը վեցամեայ ամբողջական շրջանը՝ միօրինակ ուղղութեամբ : Այդ տնօրէններէն ամենէն բարեբաղդը եղած է Կ. Վահան էֆ. Տէր Բարսեղեան , որ կարողացած է 4 տարի շարունակաբար պաշտօնավարել արդիւնաւորապէս : Անկէ յետոյ յաջորդաբար եկող տնօրէն-ուսուցիչներ միայն 2 կամ շատ շատ 3 տարիներ կրցած են մնալ՝ իրարու դէմ պայքարող երկու խմբակցութիւններու յամառութեան հետեւանքով , այնպէս որ մինչեւ իսկ 89—90 տարեշրջանին դպրոցին մէջ դպրոց բացուած է , վարի սրահին կից միակ դասարանին մէջ , այն խմբակցութեան կողմէ որուն պետը Թաղական Խորհրդոյ ընտրութեան մէջ քուէ չէր շահած եւ հետեւաբար նոյն խմբակցութեան պատկանող 30է աւելի աշակերտներ անջատուելով յանձնուած են միակ օգնական ուսուցչի մը խնամքին : Բարեբախտաբար այս անբաղձալի վիճակը տեւած է միայն եօթը ամիս եւ պառակտումը վերջ գտած է մի քանի սրտցաւ ազգայիններու հաշտարար միջամտութեամբ :

* * *

Բայց երբ այդ Տէր Թովթիկեան եւ անոր յաջորդող ժամանակաւոր անբաղձալի շրջանները անցան , Կիրառոյնի Լուսաւորչական Երկսեռ Վարժարանները ,

հետեւողութեամբ Կ. Պոլսոյ Կեդր. Ուսումնական
Խորհուրդի Կրթական Ծրագրին եւ Կազմական Կանո-
նագրին, կանոնաւորապէս կը պահէին Մանկապար-
տէզի երեք եւ Նախակրթարանի վեց տարեշրջաննե-
րու դասընթացքները, առնուազն 1880ական թուա-
կաններէն սկսեալ: Այդ վարժարաններուն տնօրէն-
դասատու եղան՝ Կ. Վահան Էֆ. Տէր Բարսեղեան,

ԿԻՐԱՅՈՒՆ—ԹԻՒ 10 (10).— Քիւլիւք Եալը կամ Փոքր Ծովեզերքը:

Երկիցս, Ռափայէլ Էֆ. Առաքելեան, Գալուստ Էֆ.
Մալաթեան, Անտոն Էֆ. Անդիկեան, Սերովբէ Էֆ.
Պետրոսեան, Երուանդ Էֆ. Անդրէասեան, Զարմայր
Էֆ. Ճերմակեան, Մատթէոս Էֆ. Երէցեան, Կարա-
պետ Էֆ. Թուխմանեան, որ յետոյ քահանայ ձեռ-
նադրուեցաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ վրայ, եւլն.

եւլն : Սերովբէ Էֆ. Պետրոսեան , բնիկ Շապին Գարահիսարցի , յամառ աշխատող եւ ինքնօգնութեան աշակերտ , տասնեակ մը տարիներ պաշտօնավարութիւն ունեցաւ այդ վարժարաններուն մէջ իբրեւ դաստիարակ-ուսուցիչ , Աւագ-ուսուցիչ եւ Տնօրէն , որ յետոյ նոյն հանգամանքներով պիտի պաշտօնավարէր նաեւ Շապին Գարահիսարի , Մեծ-Նոր-Գիւղի եւ Աղեքսանդրիոյ երկսեռ վարժարաններուն մէջ : Աղեքսանդրիոյ մէջ է որ իր Կրթական Մշակի Յիսնամեակը տօնուեցաւ հանդիսաւորապէս , քանի մը տարի առաջ եւ ի վերջոյ հանգստեան կոչուեցաւ , որովհետեւ աչքերը տկարացան հետզհետէ՝ չարաչար աշխատութեան հետեւանքով :

Կիրասոնի Լուսաւորչեան Վարժարանի ընթացաւարտներն ու բարձրագոյն դասարաններու աշակերտները կազմած էին Լսարանական Միութիւն մը որ ամէն շաբաթ երեկոյ կամ կիրակի առաւօտ կը սարքէր համախմբումներ , ըլլայ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ կամ վարժարանին ընդարձակ սրահին մէջ , ուր կը կարդացուէին լաւագոյն շարադրութիւնները աշակերտաց , կը կատարուէին ատենախօսական փորձեր , կ'երգուէին ազգային հայրենասիրական երգեր , կ'արտասանուէին հատընտիր ճառեր եւ ոտանաւորներ , եւ ուր , բացի երկսեռ աշակերտներէն , կուգային ունկնդրելու նաեւ հետաքրքիր անձեր եւ իրենց գնահատանքը կը յայտնէին անկեղծօրէն : Այդ Միութիւնը իր անդամավճարներու արդիւնքով կը պահէր ու հետզհետէ կը ճոխացնէր մատենադարան մը որ տրամադրելի էր երկսեռ աշակերտներու եւ հանրութեան :

Կիրասոնի անդրանիկ շրջանաւարտները , Կ. Վահանի առանորդութեամբ , կը հրատարակէին «Սստ-

դիկ Կիրասունի» պարբերաթերթ մը , որուն լուրջ եւ շահեկան բովանդակութիւնը լաւագոյն գնահատութեան կ'արժանանար :

Կիրասունի երկսեռ Հայութեան մէջ անգրագէտ ոչ ոք մնացած էր 1908ին , երբ Թրքական Սահմանադրութիւնը հռչակուեցաւ եւ գաւառի արքայականները , ընդ որս նաեւ ես , կարող եղանք Պոլիս դառնալ եւ ազատ երթևեկութիւն վայելի : Կիրասունի այդ որակեալ Հայութիւնը սակայն ամբողջութեամբ բնաջնջուեցաւ , աւա՛ղ , 1915ի Թրքական կառավարութեան պաշտօնական հրամանով եւ անո՛նք միայն ողջ մնացին — հազիւ քանի մը տասնեակ — որոնք արտասահման գտնուեցան , նախախնամական տնօրինութեամբ մը եւ կ'ողբան հանապազ իրենց ընտանի համազգիներուն անհետ կորուստը կսկծաւի :

Կարենալ այսպիսի վարժարան մը տասնեակներով տարիներ կանոնաւորապէս պահելու եւ միմիայն կրթական պիւտճէն 4-500 ոսկիի սահմանին հասցնելու եւ պահպանելու համար Կիրասունի Հայութիւնը չզիջաւ երբեք արտաքին օժանդակութիւն մը սպասելու , ընդհակառակը ներքին միջոցներով վարեց եւ մատակարարեց նաեւ շինութիւնը եւ բարեգարգութիւնը իր եկեղեցիին , բարձր աստիճանի մը հասցնելով իր զոհաբերութեան ոգին :

Նմանօրինակ լուրջ եւ տոկուն դաստիարակութեան մը շնորհիւ է որ Կիրասունի Հայութիւնը շուրջ քառասնամեայ շրջանի մը մէջ հասցուց զարգացած եւ գործի գալիք երիտասարդութիւն մը , որ իր կարգին ամէն ճիգ թափեց տարուէ տարի աւելի զարգացնելու իր մայրենի վարժարանները եւ անոնցմով օժտելու յաջորդաբար իրմէ ետքը եկող սերունդները :

Գլուխ ԺԵ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Մարգանքի խաղերը

Մարմնակրթական մարզանքներ եւրոպական հասկացողութեամբ եւ Պօյ Սֆաութիզմ եւ այլ մարմնակրթական նորոյթներ անձանօթ էին մեր մանկութեան եւ պատանեկութեան շրջաններուն, Կիրասոնի մէջ: Կային սակայն եւ կը կիրարկուէին շատ մը տեսակ զբօսախաղեր, որոնք նուազ չէին զարգացներ մարմինը եւ զորս հասնող սերունդը նախորդներէն ընդօրինակելով կը կիրարկէր բուռն եռանդով եւ կը զարգանար մարմնով՝ արժանաւորապէս:

Այդ զբօսախաղերուն գլխաւորներն էին 1.— Գնտակախաղ, 2.— Գաւազանիկ եւ գաւազան, 3.— Մէկ ոտքով քար քշել, 4.— Միաքայլ ոստում, 5.— Երեք քայլ ոստում, 6.— Մէկ է մէկ, 7.— Գերի առնել, 8.— Վրաս է, 9.— Պահուլտուր, 10.— Հեծախաղ, 11.— Թոպախաղ, 12.— Աչքկապուկ, եւայլն:

1.— Գնտակախաղ,— Գնտակը կը պատրաստուէր ոչխարի փամփուշտը ուռեցնելով, չորցնելով եւ վրան բուրդ թերցան կծկելով եւ կամ սպունգի ու բուրձի վրայ կծկելով բուրդ թերցանը, զոր մաշած գուլպաները քակելով կը հարէինք: Նախընտրելի էր առաջինը որ անամէջ եւ թեթեւ ըլլալով շատ վերերը կը բարձրանար օդին մէջ:

Այսպէս պատրաստուած գնդակը, առանց վար իյնալու, քանի՜ անգամ որ գետին զարնուէր՝ այնքան թիւ շահած կ'ըլլար խաղացողը, միջեւ լրացնելը պայմանադրուած թիւը, որ կ'ըլլար 100—1000, ըստ

որոշման : Ամէն անգամ որ գնտակը գետին իյնար , խաղընկերները ձեռք կ'առնէին զայն կարգաւ : Առաջին անգամ որոշեալ թիւը ձեռք բերողը կամ իր խումբը խաղը շահած կ'ըլլար : Իւրաքանչիւր յիսնեակին՝ խաղացողը ուժով պիտի զարնէր գնտակին որպէսզի մինչեւ գետին իյնալը կարենայ դառնալ եւ շարունակել : Գնտակախաղին մէկ տեսակն ալ այն էր որ իբրեւ թիրախ խոշոր քար մը պիտի գետնդուէր գետինը եւ խաղացողը գնտակը պիտի արծակէր օդին մէջ , խաղընկերը կամ խումբը եթէ յաջողէր զայն բռնել՝ գետին իյնալէ առաջ , եւ կամ թիրախին դպցնել , խաղացողը պարտուած էր եւ իր տեղը կ'անցնէր ընկերը , եթէ ունէր , մինչեւ որ խաղացող խումբին բոլոր ընկերները խաղացած եւ պարտուած ըլլային , որ ատեն , հակառակորդ խումբը կ'անցնէր խաղին գլուխը : Կը համրուէին մինչեւ որոշ թիւ՝ թէ՛ օդէն չի բռնուած եւ թէ թիրախին չի դպցուած հարուածները եւ ո՛վ կամ ո՛ր խումբը որ յաջողէր որոշեալ թիւը ձեռք բերել՝ խաղը շահած էր : Եթէ պայման դրուած ըլլար որ օդէն բռնուած գնդակը նշանակէր խաղացողին եւ խումբին պարտութիւնը միանգամայն , չի խաղացողները կը կորսնցնէին իրենց խաղալու իրաւունքը եւ խումբը կը պարտաւորուէր իր տեղը տալ հակառակորդ խումբին կամ կողմին :

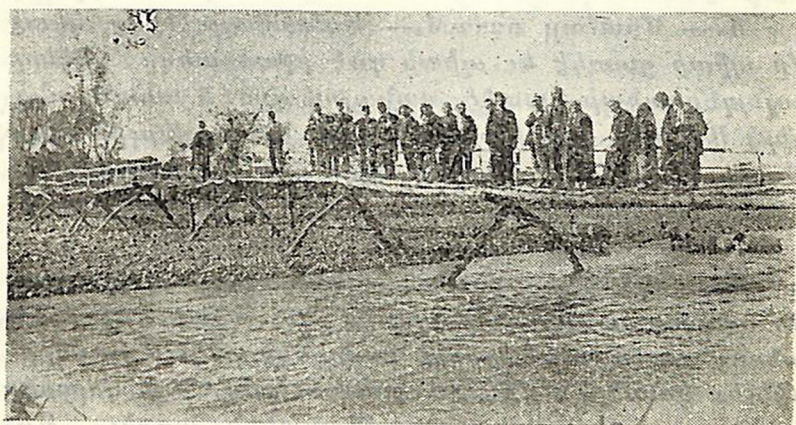
2.— Փաւազանիկ եւ գաւազան,— Խաղացողներն են երկու ընկեր կամ երկու խումբ , հաւասար թիւով , ինչպէս գնտակախաղին մէջ : Խաղացողը 50-60 հարիւրորդամէթր գաւազանը կը զարնէ 10 հրդմթր . գաւազանիկին եւ զայն կ'արծակէ օդին մէջ : Խաղընկերը կամ խումբը դիրք գրաւած է արդէն որսալու համար օդին մէջ թռչող գաւազանիկը իր ձեռքի

գաւազաններով: Խաղացող խումբերուն մէջ կը տիրապետէ խաղը կամ յաղթանակը շահելու միակ կամքը, իւրաքանչիւր ընկեր չունի ունէ նախասիրութիւն, ես, քմայք կամ ունէ նախանծ: Առանց ունէ վերապահութեան ամէն մէկը դրած է ինքզինք խմբապետին տրամադրութեան տակ, անոր ցուցմունքին եւ հրամանին հլու հպատակն է: Խմբապետին նշանակած ռազմագիտական կէտերը զրաւուած են՝ իւրաքանչիւրին ընդունակութեան եւ ճարպիկութեան համաձայն, որոնք աղէկ ծանօթ են խմբապետին: Ի հարկին ընկերներն օգնութեան կը հասնին իրարու, ներկայացող առիթներէն լաւագոյնս օգտուելու համար, որովհետեւ բոլորն ալ տոգորուած են անպայման խաղը շահելու մտածումով: Դէպի օդէն թռչող գաւազանիկն են ուղղուած բոլոր ակնարկները, նաեւ իւրաքանչիւրի գաւազանը: Լաւագոյն նշանառութիւն գաւազանը օդէն թռչող գաւազանիկին ընդհարեցաւ թէ չէ՝ բացագանչութիւնները օդը կը թնդացնեն, որովհետեւ այդ միակ հարուածով ամբողջ խումբն է որ պարտուած է եւ կը պարտաւորուի հակառակորդ խումբին լքել իր տեղը:

Եթէ կարելի չըլլայ օդէն որսալ գաւազանիկը, պէտք է թիրախ ծառայող քարին դպցնել: Այս պարագային խաղացողը կը դադրի եւ ընկերը կը շարունակէ խաղը: Բայց եթէ վրիպի՝ եւ քարին չի դպչի, թիւ մը շահուած կ'ըլլայ՝ մինչեւ որոշուած թիւը հասնիլը:

Հոս պէտք է յիշենք թէ վիճակով կ'ընտրուի այն խումբը որ առաջին անգամ խաղը սկսելու իրաւունք կը ստանայ: Այս իրաւունքը կամ առաջնութիւնը կը շահուի՝ եթէ իր ընտրածը յաջողուի. օրինակ, դրամի մը՝ դէմք կամ զիր կրող կողմը եւ

կամ թացն ու չորը տափակ պզտիկ քարի մը, որ օդին մէջ վեր կը նետուի դարձդարձիկ, եւ կամ՝ եթէ կողմերէն մէկը պայման դնէ որ ինք սկսի, եւ միւս կողմն ալ հաւանի: Գալով խաղի ամբողջութիւնը շահելու պայմանին, երկուստեք կը համաձայնին որոշ թիւի մը վրայ, զոր առաջին շահող կողմը կ'ըլլայ յաղթական:

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 11 (19). — Պաթլամա գետը եւ իր նախնական կամուրջը:

3.— Մեկ ոսփով ֆաբ ֆեել.— Գետինը շրջանակուած է 4—5 մէթր երկայնքով եւ մէկուկէս երկու մէթր լայնքով, 50-60 հրդմթր. միջոցներով հորիզոնական 4-5 գիծեր կը միանան քովի կամ երկու կողմի գիծերուն, ձեւացնելով 3-4 քառակուսիներ եւ կիսաբոլորակ մը վերի ծայրը: Սաղացողը մէկ ոտքի վրայ կանգնած, կօշիկին ծայրովը առաջ պիտի քշէ 2-3 հրդմթր. տրամագծով կղմինտրի կամ քարի կտոր մը առանց սակայն շրջագիծէն դուրս ելլելու, ինչ որ պարտութիւն պիտի նշանակէր, ինչպէս նաեւ

և թէ վեր բարձրացած ոտքը գետին իջնէր խաղացած միջոցին : Առաջ քշուած քարին հետ ինքն ալ կը յառաջանայ մինչեւ կիսաբոլորակ եւ հոնկէ վերադարձ մեկնած տեղը : Այս պայմաններով յաջողութեամբ վերջացած շրջան մը մէկ խաղ կը հաշուուի եւ շահուած խաղերը առաջին անգամ որոշեալ թիւին հասցընողը կը նկատուի խաղը շահած կամ յաղթական :

4.— Միաքաջլ ուսում,— Խաղացողը որոշ կէտէ մը պիտի ցատկէ եւ պիտի գծէ իջած տեղը , ընկերը նոյնպէս պիտի ցատկէ , ջանալով գիծէն անդին անցնիլ : Այսպէս պիտի շարունակեն իրենց վերջին ճիգը թափելով , մինչեւ որ ամենէն հեռու ցատկողին չի կրնայ հասնիլ ընկերը եւ խոստովանի պարտութիւնը :

5.— Նրեք քաջլ ուսում,— Խաղացողը որոշ կէտէ մը պիտի ոտմնու երեք քայլով եւ պիտի գծէ իջած տեղը , զոր պէտք է անցնի խաղընկերը կամ խումբը , մինչեւ կողմերէն մէկուն պարտուիլը : Այս վերջինը պարտաւոր է խոնարհիլ յաղթականին առջեւ , թեւերը գետին իջեցնելով ոտքերուն պէս եւ քամակը ցցելով , որպէսզի յաղթական կողմը վրայէն ցատկէ , աստիճանաբար առաջ երթալով , մինչեւ որ մէկ ոտտու մով վրայէն ցատկել անկարելի ըլլայ :

6.— Մեկ և մեկ,— Խաղացողը այս ըսելով կը ցատկէ՝ ձեռքերը գետին եւ քամակը բարձր բռնած ընկերին վրայէն , իրեն կը հետեւին ընկերները նոյնը կրկնելով , մինչեւ որ նոր շրջան մը սկսի : Այս անգամ յառաջապահը կ'ըսէ «երկուք է երկուք» ու այսպէս շարունակաբար , «երեք է երեք» , «չորս է չորս» եւայլն , մինչեւ որ խաղընկերներէն մէկը սայթաքի կամ սխալ արտասանէ , այն ատեն այս վեր-

ջինը կ'անցնի պարտեալին տեղը , որ իր կարգին կը ցատկէ անոր վրայէն , «մէկ է մէկ»է սկսելով եւ այսպէս շարունակաբար :

7.— ԳԵՐԻ առնել,— Երկու խումբեր դիրք կը բռնեն որոշ հեռաւորութեան մը վրայ , որ մէջտեղէն գիծով մը բաժնուած է երկու մասի : Կողմերէն ոչ մէկը իրաւունք չունի սահմանը անցնելու : Եթէ պատահի որ հակառակորդ խումբէն մէկը սահմանը անցնի եւ ձերբակալուի՝ լարուած ուշադրութեամբ դիտող կողմէն , գերի կը վարուի : Յաջորդող ձերբակալութիւններով երբ մէկ կողմը պարպուած է , միւսը յաղթականի անուն կը շահի :

8.— Իմ վրաս ե ,— Խաղացողը մէջտեղն է , շրջապատուած խաղակիցներէն , որոնցմէ մէկը ձեռքը կ'երկարէ եւ կը զարնէ կամ կը դպցնէ մէջտեղի ընկերոջ , «վրաս է» կանչելով եւ հեռանալով , անոր օրինակին կը հետեւին միւս ընկերներն ալ : Հարուած ուողը հարուածողին ետեւէն կը վազէ փոխադարձելու համար , մինչ այն , ետեւէն թէ առջեւէն հարուածողները կը շատնան , զինք մոլորեցնելու աստիճան՝ գիտնալու թէ ո՛րն է վերջին հարուածողը : Բայց անգամ մը որ յաջողի փոխադարձել ընդունած հարուածը , ինք կ'ազատի հարուածուելէ եւ իր փոխադարձած հարուածը ընդունողն է որ կ'անցնի իր տեղը : Ու այսպէս շարունակաբար , մինչեւ որ խոնջած , պարտասած վերջ կուտան խաղին :

9.— Պահուրճութ ,— Խաղակիցներէն մէկը մէջտեղն է , աչքերը թաշկինակով ամրապէս փակուած , մինչեւ որ ընկերները բոլորն ալ պահուրտին մէկ մէկ թաքստոց նարելով եւ արտօնեն որ աչքերը բանայ :

Այն ատեն փնտռտուքի կ'ելլէ եւ բաց աչքով կը խուզարկէ ամէն տեղ ուր իրեն կը թուի թէ ընկեր մը կայ պահուած : Եթէ յաջողեցաւ ձերբակալել մէկ ընկերը իր թաքստոցին մէջ իսկ , ինք կ'ազատի եւ իր տեղը կ'անցնի ձերբակալեալը , եթէ չի յաջողի , խաղը կը կրկնուի շարունակաբար մինչեւ որ յոգնին բոլորն ալ :

10.— Հեծախաղ.— Երկու խմբաւորումներէն ո'րը որ կորսնցնէ վիճակին մէջ — տե'ս գաւազանիկ եւ գաւազան , — կ'երթայ կը կռթնի գլուխովը պատի մը , թեւերը վար կախած , խումբին իր ընկերակիցները իր ձեւով իրարու կը կռթնին ու կը կապուին , շղթայ մը կազմելով , իսկ միւս խումբին ընկերները , նախ խմբապետը յետոյ միւսները կը ցատկեն ու կը հեծնեն յաջորդաբար անոնց վրայ : Եթէ հեծնողները կարողանան տոկալ մինչեւ համաձայնուած թիւը համրուիլը , հեծնողները կ'անցնին անոնց տեղ , իսկ եթէ կբեցան , խաղը կը շարունակուի ըստ առաջնոյն :

11.— Թուպախաղ,— Թաշկինակ մը ոլորուած եւ պրկուած , Թուրա կոչուած , կը պահէ իր վերարկուին տակ այն խաղընկերը որուն ելած էր վիճակը , իսկ միւս ընկերները իրենց սրունքներուն վրայ պըպըզած զայն կը դիտեն , կազմած շրջանակ մը , որուն շուրջը կը դառնայ խաղընկերը եւ զգուշութեամբ անոնցմէ մէկին ետին կը սահեցնէ վերարկուին տակ պահած Թուրան : Եթէ յաջողեցաւ այնուհետեւ անգամ մը եւս դառնալ շրջանակը , անոր մաս կազմող բոլոր խաղընկերները պահելով այն պատրանքին տակ թէ Թուրան չէ գետեղած տակաւին ու ենթակայէն առաջ ինք վերցնէ թուրան , աւելով կը սկսի հարուածել ենթական , որ փախուստ

կուտայ եւ շրջանակը կը դառնայ , մինչեւ իր տեղը հասնիլը , զոր կը գրաւէ խաղացողը՝ իր դերը յանձնելով այդպէս պարտուած յաջորդին : Խաղը այս կերպով կը շարունակուի մինչեւ վերջանալը :

12.— Աչկապուկ, — Թաշկինակով մը աչքերը կը կապուին այն խաղընկերին որուն ելած է վիճակը , մինչեւ այն աստիճան որ չկարենայ երբեք լոյս տեսնել : Նա այդ վիճակին մէջ ձեռքերը երկարած առ խարխափ կը յառաջանայ դէպի ո՛ր կողմէն որ շուրջ մը ականջին հասնի , խորհելով որ հոն կը գտնուին ընկերները : Երբեմն ալ ընկերները զինք շուարեցնելու համար քահ քահ կը խնդան եւ անմիջապէս տեղ կը փոխեն : Եթէ պատահի սակայն որ իրենցմէ մէկն ու միւսը ձեռք անցնի , իսկոյն կը քակեն Թաշկինակը եւ կը բացուին աչքերը ձերբակալողին եւ կը կապուին ու կը փակուին աչքերը ձերբակալուածին որ կ'անցնի անոր տեղը , ու այսպէս շարունակաբար , մինչեւ որ խաղը վերջ գտնէ :

*
* *

Ինչպէս տեսնուեցաւ , անցեալին պատկանող բոլոր այս խաղերը նման չեն ըստ ձեւին եւ ըստ երեւոյթին այժմու մարզախաղերուն , քայց արդիւնքով ի՛նչ պակաս ունին անոնցմէ , քանի որ շարժում յարատեւ , ուշադրութեան սրում , ճարպիկութիւն , դիւրաշարժութիւն , նշանառութիւն , ճապարկութիւն , սրատեսութիւն , վազք , ուտում , եւ այլն , ամէն յատկութիւն կը բովանդակեն , զարգացնելու համար մարմինը եւ սրելու համար միտքը : Միայն թէ այս խաղերը տեղը չէին գրաւեր ո՛չ դպրոցական աշխատութեանց եւ ո՛չ ալ մանաւանդ կիրակիի եկեղեցական

սուրբ ու նուիրական արարողութեանց , ինչպէս ներկայիս , զրկելով եկեղեցին իր երիտասարդներու բարեպաշտութենէն՝ երախտագիտական տուրքը հատուցանելու համար , գոնէ շաքարթը անգամ մը , մեր գոյութիւնը ապահովող ու կեանքը պարգեւող Աստուծոյ :

Գլուխ ԺԶ.

ԿԻՐԱՍՈՆ. — Տոմիկ , տեղական եւ եկամուտ բաւերը

Կիրասոնի Հայութիւնը մեծագոյն մասով իր բնականութիւնը հաստատած էր համազգիներէ բնականած թաղերու մէջ , այնպէս որ եկեղեցին , դպրոցը եւ թաղերը մօտէն ծանօթացումի միջոցներ էին եւ գրեթէ քաղաքին մէջ անծանօթ ոչ ոք մնացած էր , ընդհակառակը բոլորն ալ զիրար կը ճանչնային , իւրաքանչիւր ընտանիքի անդամներն յականէ անուանէ ծանօթ էին ամէնուն :

Մեծ տօներուն եկեղեցիի զանգակը ժամ կը հրաւիրէր բարեպաշտ ժողովուրդը՝ արշալոյսէն քանի մը ժամ առաջ , բացի այդ , լուսարարը քանի մը երգեցիկ տղոց հետ միասին թաղերու շրջանը կը կատարէր , դուռները կը բաղխէր եւ քաղցր երգերով կ'արթնցնէր բնակիչները՝ տօնին յատուկ երգեցողութիւններէ յետոյ « ո՛վ բարի քրիստոնեաներ ժամ հրամանեցէք » աւանդական կոչերով եւ կը ստանար պատշաճ նուէրներ՝ դրամ , պագսիմատ , քաթա , մրգեղէն , եւայլն : Ս. Զատկի եւ մասնաւորապէս Կաղանդի օրերը փոքրիկներու ուրախութիւնը սովորականէն շատ աւելի կ'ըլլար . անոնք կ'այցելէին իրենց ազականներուն տունները՝ իրենց նոր զգեստներով , մե-

ծերուն ծեռքերը կը համբուրէին եւ կը ստանային նուէրներ՝ հաւկիթ կարմիր ներկուած կամ նախշուած , դրամ , մրգեղէն , խմորեղէն , եւն . :

Ս. Ծինդեան եւ Ս. Զատկի տօնական օրերուն , soլապ եւ ֆօնէնէք կը հաստատուէր եկեղեցիին շրջափակին մէջ , ինչպէս նաեւ հանդիսականներուն համար յատուկ նստարաններ՝ վրան ծածքով , նոյնպէս նաեւ մանչերու նախակրթարանին արեւելեան կողմը այր մարդոց յատուկ նստարաններ կը զետեղուէին եւ սրճարանի յատուկ կազմածներ : Կատարեալ հաճելավայր մը , որ կը լեցուէր երկսեռ , մեծ ու պզտիկ հոծ բազմութեամբ մը եւ ոգեւորութիւնը կը տեւէր մինչեւ ուշ երեկոյ :

Ամէն ընտանիք իր ներկայացուցիչը ունէր հոն , մեծ թէ պզտիկ , հայր թէ որդի , մայր թէ աղջիկ : Այս վերջինները մանաւանդ առանձին կամ խմբովին կ'երթային գրաւել soլապի չորս արկղիկները կամ ֆօնէնէքի չորս թեւերէն կախուած չուաններուն վարի մասերը , որ զոյգ չուաններուն ծայրերուն միացումով յարդարուած նստոցներ կը կազմէին եւ օդին մէջ բարձրանալով կը դառնային երբ՝ այդ թեւերուն ծայրէն կախ երրորդ չուանի մը ծայրերը ուսերնուն վրայէն կը քաշէին ֆօնէնէքի հաստ սիւնին շուրջը դարձող չուանաքարշները : Ամէն անգամ որ ծեռք մը եւս շարունակելու հրահանգ ստանային՝ ետ դառնալով եւ աւելի ուժգին քաշելով չուանները վեր վեր կը բարձրացնէին հոն տեղաւորուողները : Նշանուած երիտասարդները կամ նշանուելիքները , երբ կը հաստատուէին թէ իրենց սիրածը կամ ընտրածը կը գրտնուէր soլապին մէջ կամ ֆօնէնէքը , ուր երբեմն ալ գացած կ'ըլլային արդէն յատուկ հրաւերներով եւ միշտ իրենց մեծերուն արտօնութեամբն ու հաւա-

նութեամբը եւ կամ ընկերակցութեամբ , զաղտնօրէն լուր կը զրկէին soլապ-skoնեհէի տէրերուն՝ կրկնելու , երեքնելու համար բառքիները , որով եւ ոգեւորութիւնն ու խանդավառութիւնը կը հասնէին իրենց ծայրագոյն աստիճանին :

Այս հանդիսութիւնները միանգամայն , պատեհութիւններ էին ուր ամուսնացու երիտասարդները ընտրանք կը կատարէին եւ կամ իրենց ծնողաց կանխաւ կատարած ընտրութիւնները կը հաստատէին , տալով իրենց համաձայնութիւնը հարսնացուի մասին , որով չէին ուշանար , երկուստեք հաւանութիւններով , խօսք-կապ , նշանտուք , ամուսնութիւն :

Ուրիշ առիթ մըն էր , ամառ երեկոններու ծովային լողանքները : Իրարմէ քարընկեց մը հեռաւորութեան վրայ խմբաւորումներ երկսեռ ընտանիքներու , իրենց մէջ կը բովանդակէին որոշ թուով ամուսնութեան թեկնածուներ , որոնք առիթ չէին փախցնել մօտէն ուսումնասիրութեան , որ նոյնպէս կը յանգէր նպատակին :

Ընտանիքներ , մեծագոյն մասով , ազգականական , բարեկամական , դրացիական յարաբերութիւններով իրարու մօտէն ծանօթ , այսպիսի առիթներով աւելի եւս իրարու մօտենալով խնամիրական կապեր կը հաստատէին :

Խնամախօսութիւնները կը կատարուէին հետեւեալ կերպով.—

Երկու ընտանիքներու բանագնացներ արժանաւորապէս հաւանութեան գետին յարգարիչ յետոյ , որոշեալ օրերու մէջ , երիտասարդին ծնողքը իրենց բանագնաց բարեկամն ու քանի մը ազգականներ

միասին այցելութիւն կուտային օրիորդին պատկանած ընտանիքին եւ իրենց առաջարկը կը ներկայացընէին , ուր եւ կը մերժէին ընդունելութեան ամէն պատիւ՝ ցորքան պաշտօնական հաւանութիւնը կ'ուշանար . « պէտք է մտածենք , պէտք է մօտաւոր եւ հեռաւոր մեր ազգականներուն հաղորդենք եւ իրենց հաւանութիւնը ստանանք , աճապարելու ի՛նչ կայ » , եւայլն , եւայլն առարկութիւններով , որոնք մէկիկ

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 12 (20). — Ճեմելավայր եւ զբօսավայր
բերդին վրայ :

մէկիկ կը հակազդուէին միւս կողմի պատասխաններով թէ՛ « դարձեալ մտածեցէք , հոգ չէ , եւ եթէ զօրաւոր արգելք մը ունենաք , մեզի լուր կ'ընէք , միասին կը բառնանք արգելքը , եւ եթէ պատահի որ ձեր հեռաւոր եւ մօտաւոր ազգականները առարկեն , մենք ալ ձեզի հետ միասին կ'ըլլանք իրենց հաւանութիւնը ստանալու համար » , եւայլն , մինչեւ որ

տնեցիները պարտուած՝ կուտան իրենց հաւանութիւնը, կ'ընդունին խօսք-կապը, որ կ'ըլլայ արժէքաւոր զարդեղէն մը:

Այս արարողութիւնները՝ ըլլայ իսկ ձեւական՝ սակայն կարծես երկուստեք խնամախօսութեան կապերը աւելի եւս կ'ամրապնդէին եւ անուշիկ հանդիսութիւն մը կ'ընծայէին ընդունելութեան: Այնուհետեւ է միայն որ մեծարանքները չեն մերժուիր այլեւս եւ մինչեւ ուշ գիշեր կը շարունակուին խրախօսանութիւնք:

Խօսք-կապը ուրիշ բան չէ բայց եթէ հաստատումը համաձայնութեան:

Երկուստեք այս համաձայնութիւնը գոյանալէ յետոյ, երկու խնամինները առիթ չեն փախցնիր յաճախակի այցելութեանց, որոնց ընթացքին աւելի մօտէն կը ճանչնան զիրար եւ շատ հազուադէպ է որ գոյացած համաձայնութիւնը խզումի ենթարկուի, արդէն իսկ խնամախօսութենէ առաջ պէտք եղածէն աւելի ծանօթութիւննիր ձեռք բերուած ըլլալով երկուստեք: Այդ փոխադարձ այցելութիւնները զերազանցապէս կը կատարուէին մանչուն կողմէն դէպի աղջկան կողմը:

Խօսք-կապին կը յաջորդէր պաշտօնական նշանախօսութիւնը, զոր կը կատարէր տաներէց քահանան, արժէքաւոր աւանդը առնելով տղուն տունէն եւ տանել յանձնելով աղջկան ծնողքին: Խօսք-կապին կամ նշանախօսութեան (որովհետեւ կը պատահէր որ երկուքը մէկանց կատարուի) կը յաջորդէր աղջկան զգուշաւորութիւնը որ չերեւայ իր նշանածին, անոր ծնողաց եւ պարագաներուն, որով, ըստ սովորութեան տեղի կ'ունենար « երեւան հանել » ու այ-

ցելութիւն , որ կը նշանակէր զարդոսկիներու նուիրաբերութիւններ տուուն ծնողացը եւ ընտանիքին միւս անդամներուն ու մօտաւոր ազգականներուն կողմէ , որոնց ամբողջութիւնը սեփականութիւնը կ'ըլլային այլեւս նշանուող աղջկան , որ անոնց շարոցը վիզէն կախ , գունաւոր շղարշով մը երեսը ծածկուած՝ կուգար բարի գալուստ մաղթելու ապագայ կեսուրին , կեսրայրին , անոնց ձեռքը համբուրելով , որպէս ամենէն աւելի յարգանքի արժանի անծնաւորութեանց , եւ յետոյ ընտանիքի միւս անդամներուն , բացի իր նշանածէն , որ արդէն կը բացակայէր եւ չէր ընկերանար այդ այցելութեանց՝ մինչեւ Սուրբ Պսակի օրը : Ասիկա ըսել չէ անշուշտ որ փեսացուն իր քրօջը կամ մերձաւորին ընկերակցութեամբ չերթայ իր ապագայ կենակցուհիին զացած՝ ազգականի , դրացիի , հարսանիք եղած տուններ , հանդէսներու , եւայլն , եւ հեռուէն , չհետեւի , չտեսնէ ու կարօտը չառնէ անկէ :

Գալով Ս. Պսակի արարողութեան , որ կը յաջորդէր նշանօրհնութեան Շաբաթ երեկոյին , երբ , եկեղեցի կը համախմբուէին կնքահայրներն ու մօտաւոր ազգականները եւ եկեղեցիի աւարտումին՝ կնքահայրները պսակադիր քահանային կը յանձնէին նշաններն եւ քահանան զանոնք կը բանար պզտիկ սեղանի մը վրայ որ զետեղուած էր եկեղեցիի դասին մէջտեղը եւ որուն երկու կողմերը կիսաբոլորակ կազմած էին երկու ընտանիքներուն ներկայացուցիչներն ու քահանան խօսքը ուղղելով կնքահայրներուն՝ կը հարցընէր «Աստուածային հրամանաւ , Առաքելոց կանոնաւ , Սրբազան Հայրապետաց օրինադրութեամբ , քահանայից եւ ժողովուրդի վկայութեամբ եւ երկու կողմանց համահաճ հաւանութեամբ , այսինչի օրի-

որդը այսինչ, այսինչի որդի այսինչին տուե՞ր ես եղբայր, եւ դու առե՞ր ես եղբայր», ու այս հարցումը երիցս կրկնուելէ եւ հաստատուելէ յետոյ, յատուկ շարականի (Նեանաւ) երգեցողութեամբ եւ քահանայի օրհնութեամբ ու պահպանիչով արարողութիւնը վերջ կը գտնէր «Աստուած շնորհաւոր արասցէ» բարեմաղթութիւններով, եւ հարսանիքը կը սկսէր:

Շաբաթ երեկոյէն մինչեւ Կիրակի երեկոյ երկու խնամիներու տունին մէջ՝ զուարճութիւն եւ ուրախութիւն կը տիրապետէին խաղերով, պարերով եւ ամէն տեսակ զուարճալիքներով, մասնակցութեամբը իւրաքանչիւր կողմի ազգականներու, դրացիներու եւ բարեկամներու: Հարսնացուն արդէն իսկ կնքամայրին հրաւէրով եւ ընկերուհիներու ընկերակցութեամբ բաղնիք տարուած եւ ըստ սովորութեան ձեռքը հինայուած կ'ըլլար, այդ արարողութեան յատուկ զանազան երգեցողութիւններով: (Այս հինայելու սովորութիւնը այլեւս դադրած էր վերջին տարիներուն մէջ, երբ եւրոպական սովորութիւնները տակաւ մուտ գտած էին): Կիրակի, փեսան եւս կնքահայրէն հրաւիրուած ընկերներու հետ պիտի երթար բաղնիք եւ կէսօրուան ճաշէն յետոյ պիտի կատարուէր հալածօրհնութիւն, զոր կը կատարէր տաներէց քահանան երաժիշտներու երգեցողութեամբ՝ սրահին մէջտեղը մեծ ափսէի մը մէջ եւ սեղանի մը վրայ զետեղուած փեսային զգեստը օրհնելով, շրջապատուած բոլոր տնեցիներէն եւ հարսնեւորներէն, որ ատեն կը դադրէր ամէն նուագածութիւն, խաղ եւ պար:

Հարսանիքէն շաբաթ մը առաջ հրաւէր պիտի ըլլար ազգականներու եւ բարեկամներու եւ դրացիներու: Այդ հրաւէրը կ'ըլլար հետեւեալ կերպով. —

Տունէն պատրաստուած մեղրամոմներու տրցակ մը կը յանձնուէր հրաւէրը կատարող կնոջ, որոջ ցուցակով մը, որուն համաձայն հրաւիրակ կինը զոյգ մը մօմ պիտի յանձնէր հրաւիրուելիք ընտանիքին ըսելով « ձեր այսինչ ազգականը իր տղան կամ աղջիկը պիտի ամուսնացնէ այսինչ օր եւ կը հրաւիրէ ձեզ որ ներկայ գտնուիք իրենց հարսանիքին » : Զոյգ մը մօմերը, ինչպէս կ'երեւի, գիշերային այցելութեան պահուն գործածուելու իմաստով է :

Արեւամուտէն յետոյ, որ սկիզբն է երկուշաբթի օրուան՝ կիրակին տէրունական նկատուելով եւ ոչտրամադրելի պսակադրութեան, երբ հարսնառի պիտի երթային, մեծկակ ափսէի մը մէջ զետեղուած կ'ըլլար թանկագին մետաքսեայ կերպասը, գունաւոր շղարշով մը ծածկուած զոր կը կրէր երիտասարդ մը : Հարսին քողն էր այդ, զոր պիտի անցընէին հարսին գլուխը, ծածկելով զայն ամէն կողմէ եւ երկու թեւերէն բռնելով, որպէսզի չի սայլաթափ : Արտաքին դրան առջեւ, դէմ դէմի երկու երիտասարդներ տունէն պատրաստուած բուրումնաւէտ մեղրամոմներ պիտի բաշխէին բոլոր հարսնեւորներուն, որոնց շարանը երբեմն կը գրաւէր ամբողջ ճամբուն երկայնքը : Դեռ այդքան լուսավառութիւն իբրեւ թէ բաւական եղած չըլլար, յատուկ մաշալաներով ճամբուն երկայնքը կը լուսաւորուէր՝ բարձրացուած ձողին ծայրի երկաթեայ վանդակին մէջ վառուած մախրի անուշ հոտն ու լոյսը տարածելով շուրջ բոլորը : Միւս կողմէ փեսան կը տարուէր Ս. Եկեղեցի՝ ուր ընկերներով եւ պարագաներով միասին կը սպասէին հարսին ժամանումին :

Հարսնառի թափօրը երբ կը հասնէր հարսնա-

ցուին տունը , նուագածունները կը սկսէին աւելի ոգեւորութեամբ եւ եռանդով նուագել եւ , աճապարեալ կարճ ընդունելութենէ մը յետոյ , երբ ամէն ինչ պատրաստ կ'ըլլար , թափօրը կ'ուղղուէր դէպի եկեղեցի , ուր անհամբերութիւնը ծայր տուած կ'ըլլար արդէն , երբեմն , երբ ուշացումը երկար տուէր : Եկեղեցին լուսազարդուած կ'ըլլար հարսին ժամանումէն առաջ եւ կնքահայրին նուէրովը դռները կռնակին բացուած եւ «Ուրախ լեր Ս. Եկեղեցի» շարակաւնով պսակադրութեան արարողութիւնը կը սկսէր : Կը պատահէր որ եկեղեցին անբաւական ըլլայ ներս ընդունելու ահագին բազմութիւնը , որ կը պարտաւորուէր մասամբ տարածուիլ ընդարձակ բակին մէջ մինչեւ արարողութեան աւարտիլը : Այն ատեն կրկին մօմ կը բաշխուէր հարսնեւորներուն , վերադարձի համար :

Եկեղեցիէն մինչեւ փեսային տունը , ճամբուն երկայնքին , մօտաւոր ազգականները իրենց տան դռնին առջեւ ընդունելութիւն պիտի կատարէին , գինի , քօնեաք , օղի մեծարելով հարսնեւորներուն , համապատասխան մեզեկներով , որոնց մէջ առաջին տեղը կը գրաւէին տունէն պատրաստուած ապուխտը , երշիկը , խարկուած կաղինը , լեպլեպին , չամիչը , եւայլն , եւ բրինձ կամ ցորեն եւայլն պիտի թափուէր նորապսակ ամուլին գլխուն (իրրեւ առատութեան նշանակ) : Իսկ փեսային տան դրան առջեւ միեւնոյն պատուասիրութենէն զատ , պիտի մորթուէր զուարակը , խոյը կամ առնուազն աքաղաղը եւ արիւնով խաչ պիտի քաշուէր դրան վրայ (ամուսնական պատասխանատուութեան խաչի կամ լուծի նշանա՞կ արդեօք) :

Երկու կողմերու հարսնեւորները , միացած փե-

սայի տան մէջ , ընթրիքէն յետոյ , որ յատուկ խո-
հարարուհիներու խնամքոտ ձեռքերով պատրաս-
տուած կ'ըլլար , նոր ոգեւորութեամբ մը թափ կու-
տային ուրախութեան եւ երգն ու պարը ընկերա-
ցած նուագաժողովեան՝ կը տեւէին մինչեւ առաւօտ :
Հարսանեկան ուրախութիւնը կը շարունակուէր , եր-
բեմն , օրերով , բայց անպայման կնքահայրին հիւրը
կ'ըլլար փեսան՝ առնուազն երեք օր : Զորեքշաբթի

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 13 (4). — Դուռը քաղաքապետութեան
պարտէզին եւ կառավարչատունը :

երեկոյ քահանան կուգար յատուկ արարողութեամբ
պսակները վար առնելու , ինչ որ կը նշանակէր թէ
Ս. Պսակի արարողութիւնը վերջ գտած էր եւ հարսն
ու փեսան հիմը կը կազմէին այլեւս նոր ընտանիքի
մը : Ու այսպէս կը բազմանային հայ ընտանիքներն
ու թիւը կ'աւելցնէին Կիրասոնի հայութեան , անջա-
տաբար ներքին գաւառներէն եկող եւ տեւական քը-

Արեւիկ Ալպոյանեանի
Գանձ — Մարտի

նակութիւն հաստատողներէն որոնց թիւը կը ստուարանար օր քան զօր :

Հասկնալի է անշուշտ թէ բոլոր Կիրասոնցի հայ ընտանիքները ի վիճակի չէին կրնար ըլլալ միեւնոյն ճոխութեամբ կատարել իրենց հարսանիքները , շատեր աւելի համեստ եւ չափաւոր կերպով , իսկ ունեւորներ շատ աւելի ճոխ կերպով կը կատարէին իրենց նշանախօսութիւններն ու հարսանիքները :

Կ'արժէ յիշել փակագծի մէջ նաեւ Ղափասափ կոչուած հարսանիքները , որոնք տեղի կ'ունենային Մեծ Բարեկենդանի վերջին օրերուն (Ճարճարակին) , երբ հապճեպ որոշումներով համաձայնութիւն կը գոյանար երկուստեք , հարսնացու կ'ընտրուէր , ժամ կը տարուէր եւ պսակը կը կատարուէր՝ ծնողացը , կնքահօր , կնքամօր եւ քանի մը մերձաւոր ազգականներու գիտութեամբ եւ ներկայութեամբ :

Հարսերը իրենց մօր բնակարանէն եկեղեցի կ'առաջնորդուէին՝ ինչպէս ըսինք , ծանրագին մետաքսեայ քողով մը ծածկուած եւ երկու թեւերէն բռնած հարսնքոյրերու հետ քայլ կը պահէին մինչեւ եկեղեցիի բնմին առջեւ , ուր պսակը կը կապուէր գըլուխը՝ քողին վրայէն : Նորոյթին հետ այս սովորութիւնն ալ թողուեցաւ մէկդի եւ նոր հարսերը այլեւս պէտք չունեցան հարսնքոյրերու օժանդակութեան , այլ երեսնին բաց կամ թափանցիկ շղարշով մը միայն ծածկուած եկեղեցի երթալ սկսան՝ քովն ի վեր իրենց հօր կամ եղբօր , անոնց թեւը մտնելով , իսկ վերադարձին՝ կ'ընկերանային իրենց նորապսակ ամուսնոյն , իրենց անմիջական հետեւորդ ունենալով կնքահայրն , հարսնքոյրերն ու մերձաւորները :

Պատահած է որ քանի մը թուրքեր միացած , քիչ մըն ալ գինովցած , բարեկամական կամ դրացիական այցելութիւն տալ փափաքին հարսանիքի տունը . լուրը առնուելուն պէս քանի մը երիտասարդներ դուռը կը փութային եւ անոնց մտադրութիւնները վրիպեցնելու համար լեզու կը գտնէին եւ պատշաճ վերաբերումներով միշտ ալ կը յաջողէին հեռացնել զանոնք սահմաններէն , արգիլելով ոեւէ անպատեհութիւն :

* * *

Ս. Պսակին յաջորդող ամենէն բաղձալի տօնն էր Ծաղկազարդը : Այդ օրուան որպիսի՝ անձկանքով ու ի՛նչ անհամբերութեամբ է որ կը սպասէին տարւոյն նոր հարսերը : Անոնք բոլորն ալ , առաւօտ կանուխ , պիտի զգեստաւորուէին իրենց ճոխագոյն հանդերձանքով եւ պիտի դնէին իրենց թանկագին զարդերը , որ երբեմն կը բաղկանային զարդոսկիներու քանի մը շարօցներովը կուրծքին վրայ , նոյնպէս զարդօսկիներու խիտ առ խիտ շարքերով ծածկուած եւ ճակատին վրայ աւելի խիտ շարքերով եզերուած ու երկու քովերէն դէպի ծոծրակը երկարած ու հոն ամրացուած գլխարկով մը (թէվէլիֆ) ու ականջներուն մեծագին գինդերով . իսկ մէջքն ու երկու թեւերը կը սեղմուէին ոսկեհիւս կամ արծաթահիւս-ոսկեզօծ գօտիով (ֆեմեռ) ու ապարանջաններով : Անոնք կը ծածկուէին մետաքսեայ սաւանով մը , սպիտակ կամ ստաւփանախշ , այնպիսի ձեւով մը որ աչքերը միայն բաց կը մնային եւ կօշիկներուն ծայրերը , ու այնպիսի նազելաճեմ քալուածքով մը որ թէեւ չէին ճանչցուեր , բայց իրենց ընկերացող կեսուր մօր (ամուսնոյն մայրը) , տալերուն (քոյրերը) , ներերուն

(ամուսնոյն եղբարց կիները) ներկայութիւնը կամ ընկերակցութիւնը կը մատնէր թէ որո՛ւ հարսն է կամ դուստրը:

Նոր-հարսը եկեղեցիի աւարտումին կը յանձնուէր իր մօրը, քրոջը, մօրաքոյրին կամ մերձաւոր ազգականուհիին, ըստ պատշաճի, եւ կ'առաջնորդուէր հօրը տունը, ուր զուարթութիւն եւ ուրախութիւն կը սփռէր, կարօտը կ'առնէր եւ կ'ամօքէր ընտանիքին բոլոր անդամներուն կարօտը, որ առաջ կուգար ամիսներով տունէն ունեցած բացակայութեանը հետեւանքով: Այս այցելութիւնը կը տեւէր առնուազն քանի մը շաբաթ, երբ կեսուր մայրին հրաւէրով կամ պահանջով նոր-հարսը կը վերադառնար ամուսնոյն բնակարանը:

* *

Տակաւ առ տակաւ, քանի՛ նորահաս սերունդը զարգացաւ եւ մօտէն շփում ունեցաւ քաղաքակրթութեամբ միջավայրերու հետ, սաւանը մէկդի նետուեցաւ եւ իր տեղը տուաւ նորոյթին:

Հին, տոհմիկ բարի՛ սովորութիւններ, որոնք կարելի էին մեր հայրենիքին, մեր ծննդավայրին հոծ հայ բնակչութեանց մէջ եւ որ այժմ չկա՛ն, տարտղնուած, հայրենագուրկ սփիւռքին մէջ, բացի, թերեւս, այլուրութեան մէջ համախմբումի կարելիութիւնը վայելող գաղութներէ:

* *

Պարկեշտութիւնը, պատիւը ու ընտանեկան սրբութիւնը պահպանելը Կիրասոնցիին նուիրական պարտականութիւններէն մէկն էր: Կարելի է ըսել որ Կիրասոնի հայութիւնը իր ամբողջութեանը մէջ վերին աստիճանի բժախսդրութիւն մը ունէր ընտանե-

կան բարքերու մաքրութեան եւ ազնուացման տեսակէտով: Եթէ երբեք գտնուէին մատի վրայ համբուող մէկ երկու բացառութիւններ, ամբողջ հայ բնակչութեան քամահրանքին կ'արժանանային. ոչ ոք անոնց հետ բարւոք յարաբերութիւն կը մշակէր, ընդհակառակը կ'անտեսէին, կ'ուրանային անոնց գոյութիւնը եւ իբրեւ առողջ ամբողջութեան մը փտած մասը կ'անջատէին ու կը մեկուսացնէին զանոնք, համայնքին ամբողջութեան անբժութիւնը աւազարտ պահպանելու նախանձախնդրութեամբ:

*
* *

Ընտանեկան ուրախութեան ուրիշ առիթներ էին Տեառնընդառաջի կամ Տերընտասի տօները, երբ եկեղեցիէն վառուած մոմերով կը լուսավառէին յատկապէս պատրաստուած տօնի սեղանին մոմերը եւ անոր շուրջը կը դառնային նոր հարսերն ու հարսընցունները՝ կնքամայրին առաջնորդութեամբ պարելով, երգելով եւ խրախճանք կատարելով:

Նոյնպէս նահապետական սովորութիւն էր որ ընտանիքին կնքահայրութիւնը կը շարունակուէր յորդուոց որդի: Նորածինները կը մկրտուէին քանի մը օր, շաբաթ կամ առ առաւելն ամիս յետոյ, եւ ոչ թէ, երբեմն տարիներ յետոյ, ինչպէս այժմ սովորական դարձած է արտասահմանի մէջ, որովհետեւ նորոյթի հետեւողութեամբ, կնքահօր պարտականութիւնը ծախսալից բնոյթ մը առած է ներկայիս եւ նոյն համեմատութեամբ ալ դժուարացած է կնքահայր գտնելը եւ հեռացած նահապետական դրութեանէն՝ դարձած է պատահական եւ փոփոխական:

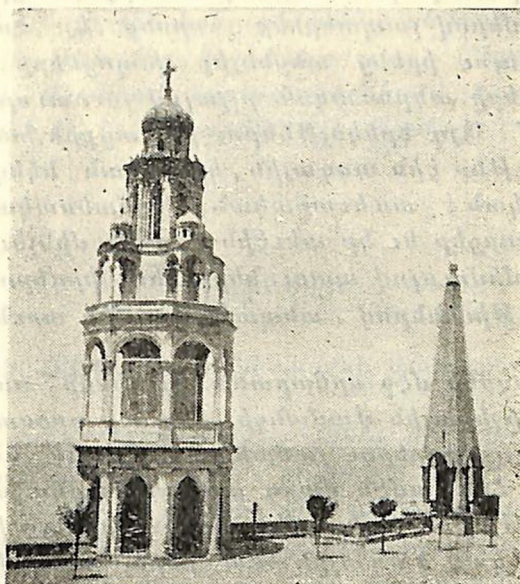

Կար նաեւ մկրտուած երախան միւռնոնէն հանելու արարողութիւնը , մկրտութենէն երեք օր վերջը՝ երբ յատուկ հրաւէրով ներկայ կ'ըլլային կնքամայրն ու մօտաւոր ազգականները , ու դայեակը կը կատարէր երախային լուացումը եւ կը հագուեցնէր նոր կարուած հագուստով : Լուացումի միւռնաջուրը կը թափուէր մաքուր տեղ մը : Ներկաները իրենց շնորհաւորութիւններն ու բարեմաղթութիւնները կը ներկայացնէին , իսկ տնեցիները կը կատարէին յատուկ պատուասիրութիւններ եւ երբեմն հաւաքական ճաշկերոյթներ :

Քառասունըքէ հանելու աւանդական սովորութեան համաձայն , դայեակը մանկիկը գրկած , մօրը եւ կնքամօրը հետ պիտի տանէր եկեղեցի՝ Կիրակի կամ տօն օր մը , ուր տաներէց քահանայն եկեղեցիի աւարտումին , մօրը եւ մանկիկին վրայ աւետարան մը կարդալէ վերջ բեմէն , մանկիկը գրկած պիտի տանէր սեղանին առջեւ եւ՝ երեք անգամ խոնարհելով զայն յատուկ աղօթքով մը Աստուծոյ նուիրելէ յետոյ պիտի բերէր եւ մօրը յանձնէր : Այս արարողութենէն ետքը մայրը , գրկած իր մանկիկը , պիտի երթար մարանցը տունը եւ հոն պիտի մնար 1-2 շաբաթ : Եթէ Տեառնընդառաջի տօնը վրայ հասնէր , առանց սպասելու քառասունքի լրման , այդ տօնի օրն իսկ կը կատարուէր ընծայումը :

Իսկ երբ մանկիկը ակռայ հանէր , յատկապէս հասիկ պիտի պատրաստուէր , ըստ սովորութեան , կնքամօր եւ մօտաւոր ազգականներու ներկայութեան . ցորենը խաշուած՝ կը կոչուէր հասիկ եւ մասամբ կը թափուէր լոգանք առած մանկիկին գլու-

խէն վար , յետոյ նոյն հատիկով , որ խառնուած կ'ըլլար փոշի եւ մանրիկ շաքարներով՝ մեծարանքներ կ'ըլլային ներկաներուն եւ պնակներով կը դրկուէին ազգականներու եւ դրացիներու տուները :

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 14 (23). — Ջանգալատուն յունական եկեղեցիի եւ դամբարան Գաթան Եորկի փաշայի :

*
* *

Այսպէս ուրեմն , արեւակցական , խնամիական եւ կնքահայր-սանահայրական կապակցութիւններով սերտացած , ազգականական շրջանակները ընդարձակուած դրացիական եւ բարեկամական յարաբերութիւններով , Կիրասոնի հայ բնակչութիւնը կը ներկայացնէր մեծ ծաւալով տեսակ մը ընտանե-

կան միութիւն , որուն գանազան անդամները իրարու հետ կը մշակէին մտերմական յարաբերութիւններ ո՛չ միայն տօնական օրերու , այլ նաեւ , մանաւանդ ծմրան եղանակին մէջ , զիշերային փոխադարձ այցելութիւններով : Ամէն ընտանիք ունէր մէկ եւ աւելի մօմերով լապտերներ , որոնք կը ծառայէին լուսաւորելու իրենց անցնելիք փողոցները , ասոնց լապտերները անբաւական ըլլալով լուսաւորելու ամէն կողմ : Այդ երեկոյթներու ընթացքին խօսակցութեան նիւթեր էին ազգային , կրթական , եկեղեցական քաղաքական , առեւտրական , տնտեսական գանազան հարցեր եւ կը տեւէին երբեմն մինչեւ ուշ գիշեր , համեմտելով պտուղներու եւ միրգերու պատուասիրութիւններով , անպակաս ամէն տունի մէջ :

Կիրաստնի մէջ սրճարանի , քազինօի , սանտուիչի եւ այլ զիշերային ժամանցի յատուկ զօսատեղիներու եւ այլ վայրերու յաճախանք զրեթէ գոյութիւն չունէր : Հոն ամէն մարդ առտուն կանուխ իր գործին կ'երթար , կ'աշխատէր մինչեւ երեկոյ , իրեն հետ տանելով կամ ծառային հետ բերել տալով ցերեկի ճաշը տունէն եւ կամ շուկայէն հայթայթելով զայն , ըլլա՛յ ճաշարաններէն , ըլլա՛յ պատուական ու համեղ ոչխարի խորոված (քէպապ) պատրաստողներէն եւ կամ իրենց իսկ ձեռքով պատրաստուած եւ փուռը եփուած ճաշերով՝ խորոված , կիւլեֆե , հւլն . : Արեւամուտին ամէն ոք վերջ կը դնէր օրուան աշխատութեանց եւ տուն կը վերադառնար մութը չկոխած :

*
* *
*

Իբրեւ ճեմելավայր Կիրաստն ունէր իր միջնաբերդը (սե'ս պասկեր ք. 12 (20) հջ 85), բարձրադիր եւ

ծովահայեաց՝ որուն առջեւ փռուած էին ծովն ու քաղաքին համայնապատկերը , նոր-ճամբան՝ որ Կիրասոնը կը միացնէ ներքին քաղաքներուն , ծովեզերքը՝ ամառ գիշերներու համար , հոն , մինչեւ քաղաքին ծայրը երկարած սալաշատակը , դազլաքը , չէքէգը : Այս վերջին երկուքը իրենց սեփական օրերը ունէին , Մայիսի մէջ , ուր ժողովուրդը կ'երթար նաւակներով , ճաշերով , նուագածուներով , եւայլն , գարունը տօնելու եւ զուարճանալու համար :

Գլուխ ԺԷ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— Հայ Կիրասոնի վախճանը

Կիրասոնի հայութիւնը 1895ի եւ 1896ի կոտորածներուն ո՛չ անձի եւ ոչ ալ ինչքի տեւէ կորուստ չունեցաւ զրեթէ , շնորհիւ այն բարի դրացնութեան որ նախընթաց էջերուն մէջ պարզուեցաւ եւ որ շատ տրամաբանական հետեւանքն էր մշակուած եւ յարատեւօրէն պահպանուած բարւոք յարաբերութիւններու՝ երրեակ ազգաբնակչութեան միջեւ : Այդ բարւոք յարաբերութիւնները , սակայն , յետոյ կերպով մը պատճառ եղան որ Կիրասոնի Հայութիւնը ամբողջութեամբ զոհ երթայ իր այդ անվերապահ վստահութեան : Այլապէս ան պիտի գիտնար շատ սուղ արժեցնել իր կեանքը :

Բայց , արի՛ տես որ այդպէս չեղաւ 1915ի Ապրիլ ամսուան համատարած բնաջնջումի ընթացքին , ուր բարձրէն եկած եւ խնամով պատրաստուած ծրագրի անողոք գործադրութիւնը , զոր մինչեւ վեր-

ջին վայրկեանը պահած էին ամենախիստ զաղտնապահութեան մը մէջ՝ Թուրքիոյ ղեկավար շրջանակները , առանց ամենադոյզն կասկած մը ներշնչելու , վերջակէտը դրաւ հայ կեանքին Կիրասոնի մէջ , եւ այսօր , ափսոս , հոն ո՛րեւէ հայ գոյութիւն չունի : 1895ի եւ 1896ի կոտորածներուն իր սնուցած կոյր վստահութիւնն էր որ իր բնաջնջումին պատճառ եղաւ , աւա՜ղ : Այլապէս ես վստահ եմ թէ՝ ամէն Կիրասոնցի , այր թէ կին , ծեր թէ տղայ կամ աղջիկ կենաց եւ մահու պայքարը պիտի մղէին ամէն միջոցներով որ իրենց ձեռքին տակ կը գտնուէին դանակ , փայտ , քար , երկաթ , ճանկեր ի հարկին եւ գոնէ քաջաբար պիտի իյնային հերոսի մահով , ինչպէս Վան , Շ . Գարահիսար , Եդեսիա , եւայլն :

Թուրք բանակին մէջ պահեստի սպայի մը մայրը , Տիկ . Պայծառ Տօքթ . Միհրան Սարայտարեան , ծնեալ Կալոնեան , որ քանի մը տարի առաջ իր մահկանացուն կնքեց Աղեքսանդրիոյ մէջ , եւ որ զինադադարէն յետոյ կարող եղած էր Կիրասոն երթալու եւ քանի մը ամիս հոն մնալ ստիպուելէ յետոյ Գահիրէ ժամանելու , պատմեց զխուճն եկածները , որուն մանրամասնութիւնները համանման են ամբողջ Թուրքիոյ մէջ կատարուածներուն եւ այդ իսկ պատճառով աւելորդ կը նկատենք յիշել եւ կը բաւականանանք ամփոփ քանի մը տեղեկութիւններով :

«Մէկ գիշերուան մէջ հաւաքեցին բոլոր մտաւորականները նախ , յետոյ երիտասարդները եւ այր մարդիկը եւ տարին բոլորն ալ ու պատուիրեցին տունը մնացողներուն որ պատրաստ ըլլան առաւօտ կանուխ ճամբայ ելլելու : Առաջին օրը երեկոյ եղաւ , իջեւանէն խումբ խումբ հեռացուցին այր

մարդիկը եւ այլեւս չվերադարձուցին : Անոնց գնտակահարութեան ծայները , հովր մեզի կը բերէր հեռուէն ու կը սղոցէր մեր սիրտերը : Իրաւունք չունէինք ողբալու մեր կորուստները , մեր սիրելի ամուսինները , եղբայրները , զաւակները . պարտաւորուած էինք մեր սրտերուն մէջ թաղելու , սպաննելու մեր ողբն ու կոծը , մեր սուգն ու շիւանը եւ համակերպելու մեզ առաջ քշող ռոտիկաններու խիստ եւ սաստիկ սպառնալիքներուն ու հրամաններուն :

« Երկար , շա՛տ երկար տեւեց մեր այս չարչարալից կեանքը , շուտով սպառեցան մեզի հետ առած սննդեղէնները , կողոպտուեցան մեր ունեցած դրամներն ու արժէքաւոր առարկաները , վրայ հասան օրերով անօթի , անսուաղ , կիզիչ արեւին տակ քալելու տաժանքները , ոչ մէկ օգուտ աղաչանքէ , ողորբանքէ : Անսուաղութենէն մեռան մայրս , չորս հոգեհատորներս յաջորդաբար , ինծի վիճակուեցաւ մէկիկ մէկիկ զանոնք հողին յանձնելու անտանելի չարչարանքն ալ , ինչպիսի՞ հոգի մըն էր իմս որ հակառակ փափաքիս չի բաժնուեցաւ մարմինէս որ ազատուէի : Այնուհետեւ մեզի վիճակուեցաւ (քրոջս՝ Հայկանոյշի , եղբօրս կնոջ՝ Զարուհիի հետ միասին) ապրիլ թուրք անունով , ապաստանիլ , իրրիւ խոհարարու հի եւ կարուհի՝ թուրք հիւանդանոցներու եւ զինուորական պաշտօնատարներուն բնակարաններուն մէջ՝ քար դնելով մեր սրտերուն վրայ , Խարբերդ , Սեբաստիա եւ այլուր , մինչեւ զինադադար , երբ փնտռելու ելայ տղաս , Սուրէնը . որ կը գտնուէր Սուրիոյ թուրք բանակին մէջ : Հալէպի մէջ տեղեկացայ որ գերի ինկած է անգլիացւոց ձեռքը եւ վերջապէս իմացայ որ ողջ առողջ ազատուած է գերութենէ իր մէկ ազգականին , այսինքն ձեր երաշ-

խաւորութեամբ , կը բնակի ձեզի հետ եւ կ'աշխատի
Կամսարական եղբարց Զակազիկի ծխախոտի եւ սի-
կարէթի գործատան մէջ :

«Օգտուեցայ , որպէս պահեստի սպայի մը մայր
ինժի շնորհուած արտօնութենէն , եւ Պոլսոյ մեր ա-
պաստանարանէն մեկնեցայ Կիրասոն , ուր մնալ ան-
հանդուրժելի էր սակայն , եւ երբ համոզում գոյա-
ցուցի թէ ո՛չ մեր սեփական տունէն , որ հիմա բնա-
կարանը եղած էր նամակատան տնօրէն Հաճի Էֆէն-
տիի , ոչ աւանդ ծգած մեր գորգերէն , կարասիներէն
եւ դրամէն օգտուելու ունէ յոյս չկայ , փութացի
վերադառնալու Պոլիս եւ անկէ ալ Գահիրէ , ուր
միակ մխիթարութիւնս կը մնայ զաւակս :

«Կիրասոնի մէջ ձեր կիսով քարաշէն եռայարկ տու-
նը , ինչպէս ուրիշ շատերունը , նոյնպէս եւ Ս. Լուսաւո-
րիչ ահագին եկեղեցին գտայ գետնին հաւասարցուած ,
իսկ կանգուն մնացածներն ալ , բնակուած թուրքերէ :

«Անոնցմէ ոմանք ցաւ կը յայտնէին եղածնե-
րուն համար , «պատճառ եղողներուն աչքերը կու-
րանան» ըսելով , բայց շատերն ալ այնպիսի վերա-
բերմունք եւ վայրագ դիմագիծ ունէին որ սոսկում
կ'ազդէր դիտողին : Մատի վրայ համրուած այն
քանի մը թրքացած հայերը , որոնք արդէն իսկ Կի-
րասոնի հայութենէն կտրուած էին իրենց ոչ-յարգելի
ընթացքին համար , հիմա ծաղրի առարկայ կ'ընէին
իրենց ջարդուած , տարագրուած եւ լեռներն ու ա-
նապատները ցանցնուած հայրենակիցները» :

Այս դժբախտ կինը՝ (որուն ամուսինը Տօթ.
Միհրան Սարայտարեան , Կիրասոնի հայ թէ օտար
բոլոր բժիշկներուն մէջ անուանի եղած էր իր բոլո-
րանուէր հոգածութեանը համար իր խնամքին յանձ-

նուած հայ-թուրք-յոյն բոլոր հիւանդներուն, եւ անոնցմէ շատերը ստոյգ մահէ դէպի կեանք վերադարձուցած), յետոյ պիտի տեսնէր Սուրէնի ամուսնութիւնը, Եգիպտոս բերուած որբուհիներէն Տրապիզոնցի Օր. Հայկուհի Ոսկերիչեանի հետ, քոյրը պ. Հ. Ոսկերիչեանի (Շէմս), ծնունդը միակ թոռին՝ Վահէ-Միհրան Պալատունիի, վաղահաս մահը իր պաշտած որդւոյն, որմէ անմխիթար, պիտի նուիրուէր Վահէի դաստիարակութեանն ու կրթութեանը, միշտ յարգուելով իր ազնիւ ու սիրելի հարսէն ու անոր եղբորմէն ու վերջապէս իր մահկանացուն պիտի կնքէր Աղեքսանդրիոյ մէջ, 9 Նոյեմբեր 1939ին, գրեթէ 70 ամեայ:

* * *

Ողբա՛մ զքեզ, Կիրասոն, որ քու հայ ազգաբնակչութեանդ կէս դարէ աւելի շրջանի մը ընթացքին, տքնաջան աշխատութեամբ, պարկեշտութեամբ եւ մշակոյթի նուիրումով ու ազգաշինութեան բաղձանքով տիրացած զարգացումին, բարգաւաճումին ու որպէս քաղաքակրթուած համայնք՝ տէր դարձած բարեկեցիկ վիճակին ականատեսն ու վկան եղար, տեսար իր մէջէն հասցուցած զարգացած անձերը՝ բժիշկները, փաստաբանները, դեղագործները, ուսուցիչները, մտաւորականները, ուսուցչուհիները, հայեցի կրթութեամբ զաւակներ մեծցնող հայ մայրերը, ողբա՛մ զքեզ որ զրկուեցար այդ հազուագիւտ ընտրանիէդ, ողբա՛մ զքեզ եւ քեզի հետ այդ թանկագին կեանքերու կորուստն անփոխարինելի, որոնցմէ միայն, բացառաբար եւ պատահմամբ արտասահման գտնուելով ազատուած (ինչպէս յայտնի նկարիչ պ. Աշոտ Զօրեան, որ ներկայիս Գահիրէ կը գտնուի,

արժանաւոր զաւակը Կիրասոնի կարող փաստաբաններէն ողբացեալ Աբիկ (Աբիսողոմ) Չօրեանի, իր հօրեղբայրը, Երուանդ Չօրեան, Հալէպի մէջ կառավարական կարեւոր պաշտօնեայ, Տօթ. Երուանդ Խաթանէսեան, որ Գահիրէ հաստատուած է ընտանեօք, որդիւն յայտնի առեւտրական Խաչիկ Խաթանէսեանի) ընդամէնը քանի մը տասնեակ զաւակներէն ոչ ոք ցայսօր չի կրցաւ հրատարակել իր ծընընդավայրին եղբռնապատու մը եւ ինծի, յաւէտ վշտահար ծերունիիս, վիճակուեցաւ զրի առնել զայն եւ յանձնել մամուլին, որպէսզի վաղուան պատմութեան մէջ անյիշատակ չի մնայ :

Յիշատակն արդարոց եւ նահատակաց օրհնեալ եղիցի :

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

ԿԻՐԱՍՈՆ.— ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐՈՆԸ գումարը

Ինչպէս ըսինք, այսօր հայ անունին արժանի ռեւէ անհատ չէ մնացած Կիրասոնի մէջ: Քանի մը մնացորդներ՝ Թրքացածնիր են եւ արժանի չեն հայ կոչուելու, քանի որ իրենց մորթը ազատելու համար ուրացած են իրենց ազգութիւնն ու քրիստոնէութիւնը: Աւելին, անոնք արդէն իսկ Կիրասոնի պատուական եւ ընտրանի հայութեան մաս չէին կազմեր, դիրտն էին անոր, խեղբրանքը, որ անխուսափելիօրէն կը գտնուի ամէն համայնքի մէջ, բայց անկէ կ'անտեսուի, գոյութիւն չունեցող բանի մը պէս: Կիրասոնի համար պատիւ է եւ բախտաւորութիւն, որ այդպիսիներուն թիւը անկարելորդ, աննշան քանակ մը կը ներկայացնէ, հազիւ քառեակ մը, որ եթէ բնաւ գոյութիւն չունենար՝ անշուշտ աւելի լաւ պիտի ըլլար:

Ռւր տարագրեց թուրք կառավարութիւնը Կիրասոնի աւելի քան 2000 թանկագին հայութիւնը, ուրեմն, որ երեսուն տարիներէ ի վեր աշխարհի ունէ մէկ անկիւնէն ձայնը չի լսուիր. ինչպիսի՛ տարագրութիւն մըն է այդ որ վերադարձ չունի: Տարագրութիւն...: Ռւր է հետքը: Թուրք կառավարութիւնը ինչո՞ւ չի որակեր անճիտում, բնաջնջում, սպանդ բառերով եւ տարագրութիւն կամ տեղափոխութիւն կ'անուանէ Կիրասոնի, ինչպէս Անատոլիի ընդհանուր հայութեան մահացումը զարհուրելի: Պատասխանատուութենէ՞ մը խուսափելու համար արդեօք. եւ ո՞վ է որ զինք պատասխանատուութեան պիտի կանչէ. կա՞յ այդպիսի

ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 15 (23).— Ռուս եւ Ֆրանսական հիւպատոսարան :

գօրութիւն մը, եթէ կար 32 տարիները անբաւական էին միթէ, որ հանդէս գար, եւ ո՞չ ապաքէն այսօր աշխարհի բոլոր մեծ պետութիւնները դաշնակից են իրեն կամ բարեկամ: Այլ ո՞վ կրնայ զինք ատենան կանչել եւ դատապարտել...:

Աստուած միայն է արդար դատաւոր, Որ կը հաւատամ թէ վրէժխնդիր է չարագործներուն եւ Որ չի կաշառուիր եւ գիտէ պատժել ըստ արժանւոյն եւ ատենին:

Իսկ արդ՝

1.— Կիրասունի կորուստներուն անփոխարինելին՝ 2,000 է աւելի հայութիւնն է նախ, որոնք գիւղացի, բանուոր, տգէտ, անուս չէին, այլ արհեստաւոր, առեւտրական, վաճառական, կալուածատէր, բժիշկ, փաստաբան, մտաւորական, ընտրանի:

Յետոյ կուգան նիւթական կորուստները, որ են.—

2.— 2 եկեղեցի, իրենց սեփական հասութարքեր կալուածներով եւ երկսեռ վարժարանները եգ. ոսկի 100.000

3.— Նուազագոյն 300 տուն, միջին արժէք 300ական ոսկիէն » » 90.000

4. — Հասութարքեր կալածներ (պանդոկ, խանութ եւայլն) բոլորն ալ քարաշէն » » 100.000

5.— Կաղինի պարտէզներ. առնուազն 1000 կտոր, 100-ական ոսկիէն » » 100.000

6.— Զգեստեղէններ, զարդոսկիներ, կանացի զարդեղէններ, կարասիներ » » 110.000

7.— Վաճառելի ապրանք-
ներ, պահեստի լեցուն մթերա-
նոցներ, պատրաստ դրամ ելին.

» » 1.000.000

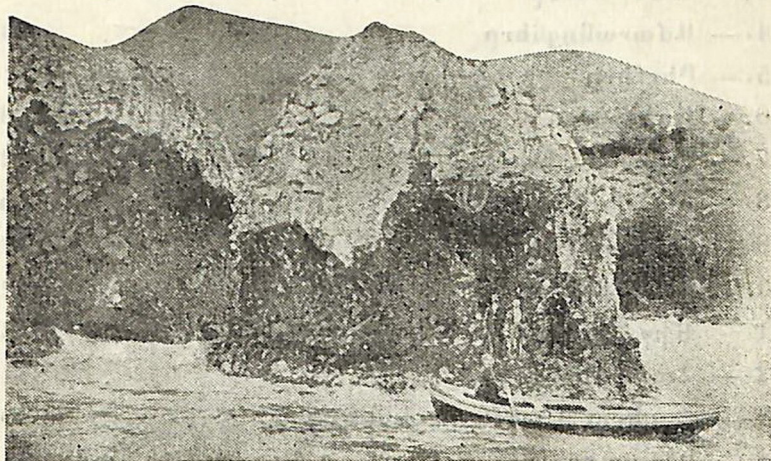
Նիւթական կորուստներու
մերձաւոր ընդհ. գումար . .

» » 1.500.000

Ասոնց ընդհանուրին կորուստին կամ իւրացու-
մին ո՞վ է պատասխանատուն, եւ վերապրող տա-
րահալած հայութիւնը կամ Հայաստանի պետու-
թիւնը որ մաս կը կազմէ Խորհ. Միութեան, որոնք
ընդհանուր պահանջատէրերն են անոնց բոլորին՝
որմէ՞ է որ պիտի ստանան հատուցումը:

Այդ հատուցումը գործը պիտի ըլլայ գալիք ար-
դարութեան:

Առանց արդարութեան չիք խաղաղութիւն:

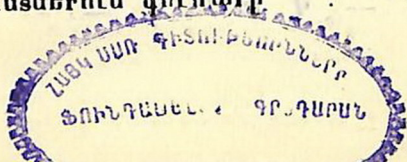
ԿԻՐԱՍՈՆ — Թիւ 16 (22).— Կէլինճիք Գայասը կամ Հարսնուկի
ժայռը :

Կ Ի Ր Ա Ս ՈՆ

(ԻՄ ԾՆՆԴԱՎԱՅՐՍ)

ՑԱՆԿ ՆԻԹԵՐՈՒ

	Էջ
Նախաբան եւ ներածութիւն	
1.— Աօխարհագրական դիրքը	9
2.— Բնակչութիւնը	14
3.— Համբաները	15
4.— Ամառանոցները	20
5.— Բերքերը	21
6.— Առեւտուրը	29
7.— Պարենաւորումը	32
8.— Հարստացումը	35
9.— Տարազը	37
10.— Արտաբնական վաճառականութիւնը	42
11.— Միջազգային փոխ-յարաբերութիւնները	44
12.— Հայութիւնը	51
13.— Հայերու կրօնքն ու եկեղեցին	60
14.— Կրթութիւնը	68
15.— Մարզանքի խաղերը	74
16.— Տոհմիկ, տեղական եւ եկամուտ բարքերը	82
17.— Հայ Կիրասոցի վախճանը	99
18.— Կորուստներու գումարը	104

Կ Ի Ր Ա Ս Ո Ն

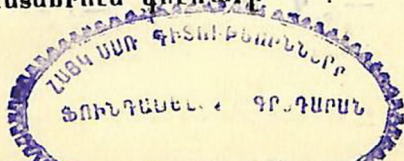
(ԻՄ ԾՆՆԴԱՎԱՅՐՍ)

ՑԱՆԿ ՆԻԹԵՐՈՒ

Էջ

Նախաբան եւ ներածութիւն

1.— Առաջադիմացական դիրքը	9
2.— Բնակչութիւնը	14
3.— Համբանքը	15
4.— Ամառանոցները	20
5.— Բերքերը	21
6.— Առեւտուրը	29
7.— Պարենաւորումը	32
8.— Հարստացումը	35
9.— Տարազը	37
10.— Արտաբնական վաճառականութիւնը	42
11.— Միջազգային փոխ-յարաբերութիւնները	44
12.— Հայութիւնը	51
13.— Հայերու կրօնքն ու եկեղեցին	60
14.— Կրթութիւնը	68
15.— Մարզանքի խաղերը	74
16.— Տոհմիկ, տեղական եւ եկամուտ բարքերը	82
17.— Հայ Կիրասունի վախճանը	99
18.— Կորուստներուն գումարը	104

ՀԻՄ
755

Հեղինակին միւս գործերը՝

ՍԶՈՒՆՆԵՐԸ Ա. ՄԱՍ

(սպառած)

» » Բ. »

Ե.Դ. 5

Հայկական
Գրական
Գործերի
Գրական
Գործերի
Գրական
Գործերի

Դիմ 20 Ե.Դ.
Արսասանման 1 օր